

EESTI KIRJANDUS

SISU:

- D. PALGI: Kolmkümmend aastakäiku.
- A. H. TAMMSAARE: Ilukirjanduse tähtsusest tänapäeval.
- A. SAARESTE: Eesti õigekeelsuse päevaküsimustest.
- F. EDERBERG: Nikolai Nolcken.
- E. LAUGASTE: Nõia ja nõiduse nimetusi eesti murdeis.
- F. EDERBERG ja A. ANNIST: Tume koht „Kalevipojas“.
- J. LINTROP ja L. ANVELT: Lisandusi L. Anvelt'i kirjutusele „Andreas Kurrikoff Türi“.
- H. RAUDSEPP: A. Jakobson — Metsalise rada.
- M. SILLAOTS: Rudolf Sirge — Must suvi.
- A. KAAL: Leida Kibuvits — Kass arvab, et...
- E. RAUDSEPP: Helene Ranna — Riidalu.
- A. SUIK: Juhan Sütiste — Sadamad ja saared.
- K. EHRMANN: Bernhard Linde — Rännakuid keeristes.
- E. PÄSS: A. Mohrfeldt — Jakob Hurt.
- A. SUIK: Guy de Maupassant — Pierre ja Jean.
- A. SOOM: Teos Narva ehitusajaloost.
- A. SUIK: Institut scientifique français de Tartu.

№ 12

21. detsember

1936

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VALJAANNE

KUUKIRI EESTI KIRJANDUS

1936

ASUTATUD 1906.

XXX

Ilmub iga kuu lõpul, piltidega.

Tegev ja vastutav toimetaja D. PALGI.

Toimetus:

P. ARISTE (rahvaluule), H. KRUUS (ajalugu), F. LINNUS (rahvateadus), A. SAARESTE (keel), FR. TÜGLAS (kirjandus).

Käsikirjade tagasisaatmiseks lisatagu postmargid ligi. Avaldatud käsikirjad hoitakse alal ainult sellekohasel soovil. Toimetus jätab enesele õiguse avaldada käsikirju lühendatud kujul.

Toimetus ja talitus: Eesti Kirjanduse Seltsi büroos, Aia 19, Tartus, telefon 6-01, avatud argipäevil kella 9—15.

Tellimishind: aastas 5 kr., poolaastas 2 kr. 50 s., veerandaastas 1 kr. 25 s., üksiknumber 50 senti.

Tellimisi võtavad vastu talitus, kõik postiasutised, raamatukauplused ja Eesti Kirjanduse Seltsi usaldusmehed.

Postil kaotsiläänud numbrid saadetakse hinnata uuesti ainult siis, kui sellest on teatunud talitusele hiljemalt kuu aega pärast numbril korrapärast ilmumisaega.

Üksiknumbrid on müügil järgmistes raamatukauplustes:

- Tartus: Eesti Kirjanduse Seltsi Büroo, Aia 19, tel. 6-01.
Akadeemiline Kooperatiiv, Ülikooli 15, tel. 63.
„Noor-Eesti“ k/ü, Rüütli 11.
K/ü. „Postimees“, Suurturg 16, tel. 2-50.
J. Krüger, Rüütli 11, tel. 7-60.
„Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Rüütli 11, tel. 9-58.
- Tallinnas: Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus, Pikk 2, tel. (20)4-49.
„Suur-Karja 23, t. (2)15-31.
K/ü. „Rahvaülikool“, Jaani 6, tel. (20)6-66.
Harju 48, tel. (2)24-49.
A. Keisermann, Kinga 5, tel. (2)14-51.
- Narvas: „Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Hermanni 11.
- Viljandis: „Pressa“ ajakirjanduse keskladu, Tartu 3.

Kuulutused teksti järel: lehekülge 30 kr., pool lehekülge 15 kr., veerand lehekülge 8 kr.

Varemad aastakäigud. Aastakäigud I—XII (1906—1917) on müügil otsas. Saada on aastakäike XIII—XVIII (1918/19—1924) hinnaga à 3 kr. 60 s. XIX—XXIII (1925—1929) hinnaga à 5 kr. ja XXIV—XXIX (1930—1935) hinnaga à 6 kr., nahkköites 2 kr. kallim.

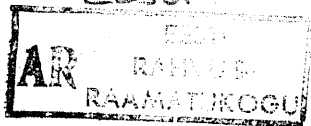
Mõningaid üksiknumbreid on saada alates 1907. aastast hinnaga 50 senti number.

Tellige raamatuid Eesti Kirjanduse Seltsilt! Saatke oma aadress nimestikkude ja tutvustajate saamiseks. Raamatukogude varustamine kõigi raamatutega. Raamatute köitmine. Nõudke tingimusi!

EESTI KIRJANDUSE SELTS

Aia 19, Tartu, tel. 6-01, posti jooksev arve 20-36.

Ar-936P
Eesti

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

TARTUS

DETSEMBER 1936

NR. 12

KOLMKÜMMEND AASTAKÄIKU.

Kuukiri „Eesti Kirjandus“ on veidi vanem kui tema väljaandja Eesti Kirjanduse Selts. Kui Jaan Jõgever 1906. a. pani aluse „Eesti Kirjanduse“ ilmumisele, siis taheti rahuldada kultuurilisi tarvidusi või õigemini — ajada uut vagu söötis pinnasse. Vaevalt et oli väga tugevat usku tulevikku. Igatahes asutajal oli algusest peale raskusi ja ta andis kuukirja üle 1907. a. tegevust alanud Eesti Kirjanduse Seltsile, kellele kuukiri oli kõigepealt kultuuriliseks kohustuseks, muidugi mitte sisetulekuallikaks. Esimene number uuele alusele rajatud kuukirjast ilmus 1907. a. detsembris. Ja ometi oli sel rasketes tingimustes sündinud ja kiduralt kosuval kuukirjal visa hing: tänavune aastakäik on juba kolmekümmes. Ea kui ka sisuliste saavutuste poolest on „Eesti Kirjandus“ ületanud asutajate lootused: ta on olnud vaimseks koondajaks, arendajaks, kindlustajaks, talletajaks, sõnaga vaimseks ääsiks ning aidaks sel määral, nagu seda ei usaldatud nõuda 1905. a. järgnevas tumedataustalises ajastus.

„Eesti Kirjanduse“ nime all leiduvad sõnad „Eesti Kirjanduse Seltsi kuukiri“, kuid ta pole kujunenud kitsaks organisatsiooni häälekandjaks, vaid on teeninud ainult üldsust. Eesti Kirjanduse Selts ei ole püüdnudki teha sellest kuukirjast oma häälekandjat. Ikka on jäänud kuukiri avarale, mitte kedagi eelistavale pinnale, pidades oluliseks ainult seda, millel on tähtsust rahvusliku kultuuri mõttes, andes sõna usaldatavaile autoreile ja jättes neile nii veendumusevabaduse kui ka vastutuse.

„Eesti Kirjandus“ pole ka asunud lahendama päevaküsimusi: tema alaks on olnud lühiuurimused, andmestiku publitseerimine, raamatuturu objektiivne ülevaade.

Tähtsate, kuid ometi mitte päevaprobleemidega tegelemine on tinginud, et „Eesti Kirjandusest“ on küll lugu peetud, kuid tema peale pole tormi joostud. Enne Maaailmasõda oli tellijaid 500 ümber aastas, peale Maaailmasõda 1920. aastal tuli alata aga 131-st; järk-järgult positsioone kindlustades jõuti alles 1929. aas-

tal tellijate arvus üle 500. Ka pärast seda järgneb kõvenemine, küll aeglaselt, ometi järjekindlalt, nii et 30. aastakäigu tellijaid on juba üle 900.

On ka üldiselt teada, et madala tellimishinna tõttu on väljandjal „Eesti Kirjandusele“ tulnud igal aastal juurde maksta üsna kõrge summa. Seda ei saa aga paljukuks pidada, sest meist märksa suuremailgi rahvastel pole niisuguste tarvilikkude ajakirjade tellijate arv kõrge ja samuti juurdemaks on tihtipeale paratamatu. Arvestades kuukirja sisu ja selle kasustajate arvu, võime säärase juurdemaksuga täiesti rahul olla: see toob teisel teel küllaldaselt kasu — muutub produktiivseks osaks vaimuelu ringkäigus.

Esimesed aastakäigud, 1906—1917, on müügilt juba ammu lõppenud ja on saada antikvaarselt vastavate kõrgemate hindadega. Kui silmas pidada, et trükiti 1000 eks. ja tellijaid oli 500 ümber, siis see näitab üsna elavat nõudmist pärast. Põhjuseks on, et „Eesti Kirjanduse“ sisu pole vananeva iseloomuga, vaid see moodustab aluse, mida kasustatakse müürikivideks uue ehitamisel. „Eesti Kirjandus“ on allikteos, mis on tähtis neile, kes vajavad ülevaadet kirjandusest, keelest, kultuuriloost, ajaloo, rahvaluulest jne. Haritud eestlasele on see kujunenud vajaliseks kaaslaseks.

Aastakäigud 1918/19 — 1927 ei ole muutunud antikvaarseks sel põhjusel, et iga-aastane numbrite ülejääk oli suur: trükiti 1500—2000, tellijaid oli aga alla 500. Viimased aastakäigud ähvardavad jälle kiiremini müügilt lõppeda, sest iga-aastane lattu jääk on väike, umb. 200 eks.

Et saada väikestki ülevaadet ka kvantumist, mida on suutnud pakkuda „Eesti Kirjandus“, pidagem silmas järgmisi arvu- sid. „Eesti Kirjanduse“ sisuosa lehekülgede kogusumma on kuni käesoleva numbrini üle 15 000; lisasid on üle 3500 lk. („Eesti raamatute üldnimestik“ jne.), nii siis „Eesti Kirjandus“ üksi moodustab tubli teadusliku raamatukogu — üle 18 500 lk. „Eesti Kirjanduse“ sisuregister 1906—1930, mille on koostanud O. Urgart (1932, 104 lk.) annab üksikasjalise ülevaate kuukirja sisust sel ajavahemikul. Liigitades sisu põhjalade järgi saame 1906.—1936. a. kohta järgmised umbkaudsed arvud: kirjanduse alalt on ilmunud umb. 1200 kirjutist, keele alalt umb. 350, rahvaluule alalt umb. 350, kultuuri-ajaloo alalt umb. 450, teisi 200, kusjuures ka raamatute arvustused on võetud hulka. Kuigi umbkaudsed arvud, annavad nad ometi aimu „Eesti Kirjanduse“ sisu proportsioonidest, mitmekesidusest ja rohkusest. Võrdluseks võiks tuua, et viimaseil aastail on üksik aastakäik toonud artik-

leid kirjanduse alalt umb. 25, keele alalt umb. 5, rahvaluule ja rahvateaduse alalt umb. 5, kultuuriloo ja ajaloo alalt umb. 9, peale selle on raamatute üle kõigilt aladelt kokku kirjutatud umb. 80 korral, käsitledes seejuures umb. 100 teost.

„Eesti Kirjanduse“ praegune lisa „Eesti raamatute üldnimestik“, mis pakub täielikku ülevaadet ilmunud trükiteostest, on kahtlemata vajaliseks väljaandeks nii ühepäeva-elu kui ka pika aja seisukohalt: igal rahval on selline rahvuslik bibliograafia. Üldnimestik koostatakse sundeksemplaride põhjal Tartu Ülikooli raamatukogu poolt võimaliku hoole ning täpsusega.

„Eesti Kirjanduse“ toimetus sundeksemplare ei saa. Sellest siis olenebki, et kui mõned kirjastused ei saada toimetusele tutvustuseks emplare, siis ei saa ka arvustusosas järjekindlamalt sõna võtta nende kirjastuste väljaannete kohta. „Eesti Kirjanduse“ püüdeks on aga ühtlase tähelepanuga anda ülevaadet kogu ilukirjandusest, lastekirjandusest ja lähialade teaduslikust ning populaarteaduslikust kirjandusest.

Ometi ei saa kõigi teoste üle arvustust tuua ka teisel põhjusel, nimelt tihti peale ei leidu arvustajat, ja veel sagedamini — lubatud arvustust ei kirjutata. Igatahes võime konstateerida, et seni pole kuulnud etteheiteid, nagu oldaks „Eesti Kirjanduse“ toimetamisel kuidagi sihilik: peale valiku objektiivsuse saavutatakse see sellega, et arvustused palutakse eeskätt asjatundjailt, kitsendamata kuidagi nende veendumusevabadust.

Lõpuks puudutagem asjaolu, mille üle on nurisetud. Mitted lugejad on harjunud mõõdupuuks võtma ajalehekirjutusi ja nõuavad, et „Eesti Kirjanduski“ olgu samasuguse hõlbu ja põnevusega loetav. „Eesti Kirjandus“ peab aga olema andmestiku esitamises hoolas ja järelduste tegemises ettevaatlik ning põhjalik. „Eesti Kirjandus“ peab esitama vaatekohad ja andmed täpsuse ning objektiivsusega. Ta ei saa tähtsaimaks pidada huvitavust.

„Eesti Kirjandus“ arendab ja kindlustab oma lühiuurimuste kaudu meie rahvuslike teaduste rinnet ja just siin peitub „Eesti Kirjanduse“ peaväärtus. Et seejuures „Eesti Kirjanduse“ artiklid on ka huvitavad, seda näitab asjaolu, et 1936. aastalgi on ajalehed korduvalt refereerinud „Eesti Kirjanduse“ artikleid (mõnikord küll „Eesti Kirjandust“ ennast nimetamata).

Julgeme loota, et „Eesti Kirjanduse“ sisukus, korrektsus ja huvitavus näitavad edaspidi tõusugi ja et ta järjest rohkem kujuneb haritud eestlase hinnatud sõbraks. Ja kui majanduslike võimaluste avardumine peaks kuidagi lubama, siis on „Eesti Kirjandusel“ küllalt sisulisi eeldusi igati täiuslikumaks muutuda.

D. Palgi.

ILUKIRJANDUSE TÄHTSUSEST TÄNAPÄEVAL.

Rääkida ilukirjanduse tähtsusest, tähendab rääkida ilukirjanduse mõjust lugejaskonnasse. Aga selle mõju kindlaksmääramine ja hindamine on üpris ebamäärane asi. Siin liigume palju enam igasuguste eelduste ja oletuste kui sündmuste ja tõsiasjade vallas.

Isegi kui asuda laiemale alusele ja küsida, kuidas mõjub lugemine üldse lugejaskonnasse — arvestades mitte ainult ilukirjandust, — on väga raske anda kindlat positiivset või negatiivset vastust. Aga ometi oleks nii huvitav teada, kas lugemine kui niisugune aitab selleks kaasa, et inimene muutub tublimaks, elurõõmsamaks, taibukamaks, korralikumaks, mõtlemises iseseisvaks, leidlikumaks, üldse paremaks, nagu seda mõistetakse ja nagu selleks lugemist soovitatakse?

Et seda küsimust vastuvaidlematult lahendada, selleks peaks meil võimalus olema sama inimhulka samal ajal samades tingimuses kahel korral vaadelda, kord, kui ta elab lugemata, ja teine kord, kui ta elab lugedes. Ja kui ta siis lugedes omaks rohkem soovitud voorusi, siis oleks selge, et need on omandatud just lugemisega, kuna ta neist teisel juhul just sellepärast ilma on jäänud, et ta pole lugenud. Kahjuks aga ei saa sellist katset ühegi inimhulgaga teha. Sellepärast jäävad kõik arvamused lugemise kahjust ja kasust umbkaudseks.

Laialdaselt valitseb arvamus, et lugemine iseenesest on juba suur voorus. Selle arvamuse tulemuseks on meil kui ka mujal arvukad avalikud raamatukogud tuhandete ja miljonite raamatutega, millede hulgas on ülekaal ilukirjanduse käes. Ja aastaaruannetes me peame silmas, kas raamatukogude tarvitamine on üldiselt tõusnud või langenud. Tarvitamise suurenemises me näeme vaimsete huvide ja kultuuri kasvu, tarvitamise languses vaimset loidust ja kultuuriliste huvide vähenemist.

Et meil on avalike raamatukogude iga üldiselt alles lühike, siis pole kellelgi erilist põhjust ega huvi olnud pead murda, kas raamatukogude tarvitamise tõsus on tingimata midagi positiivset, s. t. kas lugemise kasvuga käib kaasas ka eespoolloendatud vooruste kasv lugejaskonnas. Aga sakslased näit. on tähele pannud, et mõnes paigas, kus haruldaselt elav on raamatukogude tarvitamine, ilmneb otse kohutav ja uputuslik sopakirjanduse lugemine ja minek. Ning üldiselt: eeskujulike rahvaraamatukogude võrk pole põrmugi suutnud tõkestada sopakirjanduse levikut. Millega seda seletada, kui ometi heade raamatute lugemine peaks

alati lugejasse hästi mõjuma ja kui heade raamatute lugemise võimaluse eest hoolitsetakse päev-päevalt aina rohkem?

See oleks üks asjaolu, mis paneb inimesi lugemise kasu ja kahju üle järele mõtlema. Peale selle on tähele pandud ja võib ka igauks ise tähele panna, keda asi huvitab, et on küllalt inimesi, kes on vähe lugenud (ükskõik mis põhjusel) ja kes on ometi arukad, mõistlikud, korralikud ja tublid, olgu iseseisvas tegevuses või mõtlemises, kuna seevastu leidub samuti küllalt neid, kes iga vaba silmapilgu kulutavad raamatute lugemisele ja ometi ei oma ühtegi eespoolloendatud voorusist. Isegi nende tundeelu on pealiskaudne, tühine, labane, arenematu.

Miks nõnda? Kas tõesti raamatute lugemine võiks koguni ehk inimese vaimsele tõntsistumisele kaasa aidata?

Imelikul viisil on juba kõige vanemast ajast saadik leidunud filosoofe, teadlasi ja kirjamehi, kes arvavad: jah, raamatute lugemine võib tõepoolest inimese tõntsistumist soodustada. Lugemine võib inimese teha ebatargaks, kel on ilmatu hulk arvamusi, ilma et oleks õppinud tõtt armastama. Palju lugemine võib inimesse tuua arvamuste ja tundmuste segu, milles ta kaotab iseenda. Võib kergesti nõnda juhtuda, et elus valib ta, kellega läbi käia, aga raamatute kaudu satub ta nende ringkonda, kellest ta elus hoidub hoolega eemale. Peaks õppima mõtlema, aga väga paljud loevad ainult selleks, et mitte mõelda. Keegi inglane arvab, et võib kas või kõik Briti Muuseumi raamatud läbi lugeda ja ometi harimata inimeseks jääda. Keegi teine arvab, et niinimetatud ilukirjanduse lugemine võivat meie ajal otse õnnetuseks muutuda. Tuntud rootsi naiskirjanik arvab, et lugemis- oskus kahanevat samal määral nagu kirjaoskus kasvab.

Kõigist neist arvamused peaks vististi ühe järelduse tegema: lugemine võiks inimesele tulu tuua ainult siis, kui osatakse lugemismaterjali õieti valida ja kui osatakse seda materjali ka õieti lugeda. Neid kahte tingimust aga kas ei arvestata üldse või arvestatakse minimaalsel määral. Pole siis ime, et juba sajandid töötavad kirja-pressid, kiirpressid ja rotatsioonid, ja et trükitud paberi uputus päev-päevalt aina kasvab, ilma et saavutataks neid kultuurilisi tulemusi, mida nii paljud on levitatud trükisõnast lootnud.

Muidugi võivad need, kes kaljukindlalt usuvad trükisõna õilsusse mõjusse, omaks lohutuseks öelda, et kui see sõna pole veel soovitud tagajärgi andnud, siis ainult sellepärast, et ta pole veel küllalt levinud. Kõigest oma levikust hoolimata on trükisõna kasustamine ikka veel üksikute eesõigus. Sellepärast peab veel suurema hoolega tema kättesaadavuse eest võitlema. Aga

kahtlejalil on vististi sama põhjendatult õigus küsida: kui sajad tuhanded ja miljonid läbiloetud raamatud ei ole toonud loodetud tulemusi, kas on siis loota, et need tulemused ilmuksid, kui loetaks kümned ja sajad miljonid samu raamatuid?

Juba ette võib öelda, et kui tahetakse raamatust midagi head omandada, siis peab loetud raamat ise hea olema. On muidugi inimesi, kes oskavad ka vaimse panna hunnikust teri sõeluda, aga need on vististi üksikud. Kuid häda on selles, et kõik, mis kirjanduses väärtuslik, olgu see kirjandus siis teaduslik või ilukirjanduslik, on enamasti raskelt seeditav: et teda tuluga lugeda, peab selleks ette valmistuma.

On suur eksitus arvata, et head ilukirjanduslikku teost võib iga kirjaoskaja õieti ja kasuga lugeda. Ka kõige lihtsama ja arusaadavama sõnastuse, ehituslaadi ja kujudega teosesse on kätketud eriliselt mõtleva ja tundva inimese orgaaniliselt arenenud vaimu- ja hingemaailm, või vastasel korral teos ei kuulu üldse heade hulka. See maksab ühesuguselt iga hea luuletuse, novelli, romaani ja näidendi kohta. Et nüüd neid asju lugedes sellest vaimset ergutust ja hingelist süvendust ning värskendust saada, selleks peab suutma tungida teose erilisesse vaimu- ja hingemaailma. Teose kujutelmad peavad saama ka lugeja kujutelmadeks, tema mõtestik ja ideestik peab muutuma lugeja enda mõtestikuks ja ideestikuks. Kui see teost lugedes mitte ei sünni, siis on lugemine olnud asjata: lugeja ei ole millegi poolest rikastunud, ta on ainult aega viitnud ja ennast lasknud võib-olla sündmustiku kondikavast kaasa kiskuda, mis on toonud erutust. See erutus on ainuke, mis talle osaks saanud teose rikkalikust vaimu- ja hingemaailma varasalvest.

Tõepoolest just nõnda sünnibki enamasti heade raamatute lugemisega. Vähe on neid, kes katsuvad teosesse süveneda; kõik tõttavad läbilugemisega, et teada, millega lugu lõpeb. Isegi arvustajad sagedasti räägivad loetud teosest selliselt, et peab tahes-tahmata otsusele jõudma, nad kas pole suutnud või pole tahtnudki raamatu vaimu- ja hingemaailmast midagi teada. Neilegi aitab sündmustikust. Aga kui peatahtsus on sündmustikul ja erutusel, mis sellest saadakse, siis ei ole kuigi tarvilik ega soovitavgi häid raamatuid lugeda, sest nende sündmustik on sagedasti kehv ja areneb aeglaselt. Sellepärast ongi enamasti kõige loetavamaiks raamatuiks mitte parimad, vaid tühisemad, kergemad ja pealiskaudsemad, milledest kirjanduselugu kas vaikib või nimetab neid ainult möödaminnes.

Et rahuldada lugejate hulga maitset, on Euroopas juba ammu tekkinud niinimetatud ajaviite-kirjandus, mis katsub pakkuda just seda, mida nõutakse, nimelt: põnevat ja erutavat sündmustikku, lamedat moraali, pealiskaudset hingeelu, labast vaimsust, vesist sõnastust. Sellised teosed on üpris kohased selleks, et lugeja neid vahetpidamata võib raamat raamatu järele silmadega süüa, ilma et vaimul või hingel oleks õieti midagi seedida. Need teosed on nagu loodud selleks, et inimene ei saaks kunagi aega iseendaga olla, ei saaks kunagi millessegi süveneda, millegi üle järele mõelda, oma tundmusi ja arvamusi soetada, millelegi keskenduda — erutav lugemine hajutab mõtted ja ka tundmused.

Ajaviitekirjanduse sabas ootab korda niinimetatud sopakirjandus. Raske on öelda, kus õieti lõpeb üks ja algab teine, aga selle viimase hulka tahaksid nii mõnedki lugeda mitte ainult neid teoseid, kus inimeste rõvetsemised, julmatsemised ja sigatsemised kallatakse üle meelitava ja ahvatleva sõnasoustiga, vaid ka kogu selle kõlbla rämpsus, mis sihikindlalt ja teadlikult katsub lugejat „rikastada“ eluvõõraste mõtete ja tundmustega.

Ometi peab tähendama, et on raske selle vastu võidelda, mida nii väga ihaldatakse. Ja miski ei meeldi hulgale rohkem, kui et mõni kõõgi- või toatüdruk saab mingisuguste seletamatute võlude ja vooruste tõttu krahvinnaks või mõni autojuht miljardäri väimeheks. Inimene on juba kord nõnda loodud, et ta ei armasta lugeda, kuulda ega näha seda, mis loomulik või võimalik, vaid tema ihkab ilmvõimatut, tema ihkab imet. See hakkab talle pähe, nagu mõte loterii peavõidust, mis võib tabada igaühte. Peavõidu erutavas oletuses asub ta raamatugi kallale, et vähemalt lugedes maitsta seda, millest igapäevases elus peab enamasti lahti ütleva. See oleks nagu oopiumi või mõne muu uimastava vahendi tarvitamine elu-olu unustuseks. Aga kas on keegi kuulnud, et uimastusvahendid on inimest arendanud vaimselt, hingeliselt või kõlblalt? et nad oleksid inimese teinud taibukamaks, algatusvõimelisemaks, elurõõmsamaks, paremaks?

Igatahes peaks vähe olema neid, kes usuvad uimastusvahendite õilistavasse mõjusse. Minu silma on puutunud ainult keegi inglane, kes pooldab seda usku oopiumi suhtes tingimusel, et teda parajasti tarvitataks. Aga asjatundja prantslane on veendunud, et oopiumi ei saagi parajasti tarvitada. Sama maksab vististi ka erutava kirjanduse lugemise kohta: temaga tehakse endale enamasti ikka liiga ja nõnda on lugemise tulemuseks kasu asemel kahju. Sama tulemus võib saabuda ka heade raamatute lugemisega, kui neiski ei taheta või ei suudeta muud näha kui aga erutus- ja uimastusvahendit. Ja et see sünnib pahatihti

nõnda, selles ei kahtle need, kes raamatute laenutusega pikemat aega tegelnud. Enese lohutuseks võib ainult seda öelda, et tulutu ja isegi kahjulik raamatute lugemine võib kaudselt ometi kasu tuua: ta hoiab inimese võib-olla eemale mõnest palju halvemast mõttest, tundmusest või teost, mis haaraks ta oma võimusesse, kui ta ei loeks.

Aga siinsamas ei või veel ühele asjaolule tähendamata jätta, mille toob endaga kaasa ajaviiteks raamatute lugemine. Praegusel praktilisel ja pingutaval eluvõitluse ajajärgul on palju väärt inimese teovõimsus, aktiivsus, leidlikkus, algatusvõime. Neid omadusi arendab tegelik töö, mõtte painduvus, kiire otsustusvõime. Aga ajaviiteks raamatute lugemine ei soodusta neid omadusi, ennem otse takistab. Pealegi loob ta pettepidi, nagu oleks lugemine iseenesest juba mingi kasulik ja tarvilik tegevus. Nõnda ta võib areneva inimese eemaldada just sellest kõige häda-vajalikumast.

Lõpuks peame ometi oletama, et leidub ka neid lugejaid, kes asuvad raamatu kallale mõttega, tundmusega, süvenemisega, püüdes ammutada talt kõik, mis kirjanik sinna tallele pannud. Ja kui raamat on hea, siis lugeja rikastub uute ideedega ja elamus-tega. Aga mis sünnib temaga, kui ta paneb raamatu käest? Saab ta viibida üksinduses, et ka peale lugemist saadud mõtteid ja tundmusi vaimselt seedida, omaseks teha? Tänapäev soodustab seda toimingut üpris vähe. Ajakirjandus, raadio, kino, kohvikud, telegraaf, telefon ja kümned teised asjad oleksid nagu ainult selleks loodud, et takistada inimest üksi olla, millelgi peatuda, millelegi keskenduda, millessegi süveneda. Inimese närvikava oleks nagu liiga hellaks muutunud, kui et võiks lasta ühtegi tundmust või ideed temasse kauem mõjuda, sest muidu saab tundmusest hullumeelsus ja ideest *idée-fixe*. Sellepärast siis võimalikult ruttu ühelt mõttelt teisele, ühest tundmusest teise tundmusse. Nõnda kahaneb heagi raamatu mõju heasse lugejasse kord-korralt ikka enam, kui võtta tõsiasjana, et elu tempo aina kiireneb, mis toob paratamatult kaasa muljete ja mõtete kaleidoskoobilise vahelduvuse. Juba raamatu kui vaimse väärtuse püsivus peab muutuma. Ikka enam ja enam pääseb võimule raamat, mille iga üürike, kuna enne kirjutati raamatuid õndsas usus, et hea raamat on igavene. Ameerikas, kellele kõik rahvad Euroopas, aga võib olla isegi kogu maailmas elutempolt jõudumööda järele rühivad, kinnitatakse, et raamatul nagu igal teiselgi kaubal on oma hooaeg, peale seda kaob ta kui ajast ja arust läinu turult.

Aga suuruke saab parimagi ilukirjandusliku teose mõju olla.

kui tema eluiga seotakse hooajaga? Pealegi on talle vägevaks võistlejaks tekkinud kino, kes suudab paremini igasuguseist hooaegadest kinni pidada kui ükski kirjandus. Erutava lugemise asemele astub veel erutavam mäng. Aga isegi kui pöörduda minevikku, kus raamatu iga oli pikem ja kus inimesel oli palju suurem võimalus loetusse süveneda, tõuseb tahes-tahtmata kahtlus kirjasõna õilistavasse mõjusse või selle mõju ulatusesse. Mee-nub meie ärkamiseelne ja ärkamisaegne kirjandus, mis oli nii-öelda armuõpetus armsale maarahvale. Kogu see looming oli sihilikult ja teadlikult määratud inimese õpetamiseks, parandamiseks, äratamiseks, ergutamiseks. Temas ei kulutatud kuigi palju jõudu tühiseks esteetiliseks ilutsemiseks, vaid kõik oli nii või teisiti puhas eetika. Isegi „Kalevipoja“ väärtust mõõdeti eetikaga, mitte esteetikaga. Tänapäevgi leidub küllalt inimesi, kes otsivad just selles kirjanduses rahvalikkuse, rahvuslikkuse, isamaalikkuse ja õpetlikkuse eeskju. Aga imelikul viisil just siis lokkas meil kadakasakslus ja pajuvenelus. Isegi meie kirjanikud ja rahvamehed, kes kirjas ja kõnes ülistasid eestlast, Eestit, oma emakeelt ja isamaa-armastust, olid peaaegu viimseni hingelised kadakad või pajuvenelased. Kui õpetliku ja isamaaliku kirjanduse levik oli väike rahva seas, nii et ta seda ei saanud suuremal määral mõjustada, siis nõnda-nimetatud intelligents oli ometi selle kirjandusega tuttav ja oleks võinud temast mõjustusi saada. Aga isegi „Kalevipoeg“, see meie rahvusliku ja isamaaliku kirjanduse au ja uhkus, pole suutnud ühtegi eestlast hoida kadakasaksaks saamast, ammugi pole ta ühtegi kadakat või pajuvenelast oma rahva rüppe tagasi toonud. Sellist mõju pole sel kirjandusel olnud tänapäevani.

Sellest peaks ehk järeldama, et see isamaalik ja rahvuslik kirjandus, mida mõned näevad veel tänapäevgi teatud ideaalina, pidi oma aja inimesele tunduma sootuks võltsina, tehtuna, eluvõõrana, „luuletatuna“, sest miks muidu elas ta just vastupidiselt kirjanduse juhatussele. Kui aga seda järeldust õigeks ei pea, tuleks ehk kahelda, kas ja kui palju kirjandus üldse suudab inimest õpetavalt ja kasvatavalt mõjustada, kui elu-olu töötab sellele vastu. Pealegi, kirjanduse tähtsust ka ärkamisajastul ei tule ehk otsida tema õpetlikkuses ja moraaltsemises, vaid milleski muus. See ehk on peasjalikult unistus sellest, millisena inimene oleks tahtnud iseennast, oma rahvast ja maad näha.

Inimene tuli pikast ja raskest orjapõlvest, olgu vaimselt või kehaliselt, ja tundis end alandatuna, rusutatuna, kurnatuna, väheväärtuslikuna — alaväärtuslikuna. Voorused, isiklikud või ühiskondlikud, kuulusid võõrastele, mitte temale, maa päriselanikule.

Aga kuna kõik, mis elab siin päikese all, on nõnda loodud, et ta katsub end sirgu ajada, oma olemasolu ja väärtust toonitada, siis, tundes oma vaimset ja kehalist nõrkust, ärkamisaegne inimene illusioneeris, fantaseeris, kujutles, luuletas endale ja oma rahvale kõike seda omaduseks, mida ta hindas kõrgelt ja pidas kauniks. Ta rääkis rahvuslikust tundmusest ja iseteadvusest, sest see oli alles nõrk või puudus hoopis. Ta kiitis oma emakeele ilu ja kaunist kõla, sest seda ei usutud või usuti üpris vähe, sest muidu poleks me nii maiad võõrastele keeltele veel tänapäevani. Ta toonitas „oma tuba ja oma luba“, sest seda ei olnud veel. Ta laulis mägedest ja orgudest, kuna õigel paigal oleksid olnud rabad ja sood. Ta kuulis tammikute kohinat, aga temal endal oli enamasti tegemist võserike ja kadastikega. Ülistati mehemeelt, aga ennem oleks põhjust olnud rääkida liigsest alandlikkusest. Aina tuletati meelde eesti neiut ja peiut, aga tõelikult vahtisid kõigi silmad võõraste neiude ja peiude järele. Kõneldi, kirjutati ja lauldi üldse kõigest sellest, millest tunti nappust.

Mingisuguse nappusega peaks ehk ka tänapäev seletama meie kui ka teiste rahvaste juures üleliigset enese toonitamist tõult, verelt, vaimult, iseteadvuselt, keelelt, meelet: ei olda iseendaga rahul, tuntakse end alaväärtuslikuna kellegi teisega võrreldes. Sest miks muidu püütakse hoolimata rahvuslikust trummipõrinast nii aplalt kõike seda, mis on võõras. Võõrad kombed ja eluviisid, võõras keel, võõrad ehted, toidud ja joogid, võõrad mehed ja naised, võõras kirjandus ja kunst, üldse kõik, millel võõras lõhn küljes, on otsitud ja ihaldatud kaubaks seal, kus üleliia toonitatakse iseennast ja oma rahvast.

Selle nähtuse põhjused juurduvad sügavalt olustikus ja ajaloos. Et tulemusi muuta, peaks muutma olustikku ja ajalugu. Sellega ollaksegi igal pool ametis, eriti ajaloo muutmisega, sest see tundub paljudele kergemana kui olustiku muutmine. Ajalugu tuleb ümber luuletada! Ja mida ei suuda teadus, seda peab võima ilukirjandus. Nähtavasti veel enam kui meie on mõned teised rahvad arvamusel, et kui me enestest kirjutame kui kangelastest, siis meist varsti saavadki kangelased; kui me luuletame enestele voorused, siis me saamegi vooruslikuks; kui ülistame oma iseteadvust, siis saamegi iseteadlikuks; kui räägime isamaalikkusest ja rahvuslikkusest, siis muutumegi selliseks.

Aga ärkamisaegse kirjanduse mõju arvestades peaksime ehk selles kõiges pisutki kahtlema. Ja et asja üle veidigi erapooletumalt otsustada, võiksime patriootliku sõnakunsti mõju tähele panna teiste rahvaste juures. Kõrvvalt vaadelduna paistab see üsna tehtuna ja võltsina, et mitte rohkem öelda, ja mõjub ena-

masti sellisena ka lugejasse. Sellest peaks ehk järelduse tegema, et ka meie juures on asjaolud enam-vähem samuti. Me võime ju kirjanduses teostada ärkamisaja uuestisünni, milleks head eeldused olemas, aga vaevalt suudab see kuigi palju muuta meie meelsust ja iseteadvust. Mitte meelsus ja iseteadvus ei olene kirjandusest, vaid vastupidi — kirjandus oleneb meelsusest ja iseteadvusest. Ajaloolt või olustikult patriootilise kirjanduse uusõitseng tõendab ainult, et me jälle kord oleme hakanud kahtlema oma rahvuslikus meeles ja isamaa-armastuses. Mil määral selle kahtluse dokumenteerimine kirjanduslikult meid meie kahtluses aitab ravida, seda näitab tulevik. Õnnsad on need, kes usuvad!

Aga ühte peab lõpuks toonitama: kuigi raske on määratleda, kuivõrd heagi ilukirjandus mõjustab lugejaskonda positiivselt, siis on ometi kindel, et halva kirjanduse mõju on vastuvaidlematu, eriti noorsoosse. Sest ilukirjanduse kõlbla mõjuga sünnib samuti nagu kehalise puhtuse ja mustusegagi: võid kaua viibida puhtas ümbruses, ilma et saaksid sellest teadliku hoolitsuseta puhtamaks, aga must ja räpane, suitsune ja tolmune ümbrus määrab su, hoia end kuis tahad. Ei ole võimalik kellelgi, eriti noorusel mitte, lugeda raamatuid, milles kujutatakse kiivust, julmust, toorust, õelust, kurikavalust, üldse halbu või loomalikke instinkte, ilma et needsamad instinktid lugejas endas ergutust ei leiaks. Ei saa kirjandust lugedes viibida elujõuetute, vaimuahtrate, hingekõhnade, tundelabaste, eluvõõraste, tahtenõrkade, maitselagedate ja kenitlejate keskel, ilma et sinusse endasse ei nakkaks nende olendite omadused. Aga ei saada ka äratust, ergutust, arendust, julgustust, iseteadvust ja kõike seda, mida peetakse voorusteks, neist raamatuist, kus on küll kõik aina eeskujulik, aga kus ometi puudub lihtne loomulikkus, eluline usutavus, hingeline põhjendus, vaimne selgus. Igal inimesel on siin oma mõõdupuud ja seadused, aga ometi vajavad kõik ead neid omadusi nii või teisiti kirjanduselt, kui ta neile üldse midagi eluliselt head võiks anda. Ei aita kõlavad sõnad, ei aita suured tundmused, ei aita kangelasteod, ei aita ülistused ja kiitused, ei aita ajalooline suurus, ei aita üldse, mis ülev ja vägev, kui teose kirjutaja ise neid võrratuid asju ei usu ja neid ka usutavalt ja loomulikkuseni süvendatult kujutada ei suuda. Nõnda toodame ainult erutavat lugemist ajaviiteks, muud midagi. Aga ehk aitab sellestki tänapäev, kus elu on nii vaheldusrikas.

A. H. Tammsaare.

EESTI ÕIGEKEELSUSE PÄEVAKÜSIMUSTEST.

Johannes Aaviku „Eesti õigekeelsuse õpiku ja grammatika“
ilmumise puhul.

3.

3

Kui olevasse keelepruuki tuuakse lisaks mingit uut korda või senist muudetakse, oleme ju õigustatud nõudma, et uudne kord sisaldaks järjekindlust ja oleks reeglstatud lihtsalt. See tuleks arvesse näit. *i*-superlatiivi, instruktiivi, järjekindlama *i*-pluurali või uute oskussõnade kujundamisel. Lihtsuse ja järjekindluse nõue on siis mõistetav mälu huvides; mida mehaanilisemalt fikseerime õpitavat uudsust, seda hõlpsam on meil seda omandada. Eesti keele kõnelejale ei tee vähematki raskust laialdaselt kõnekeelsete lühikeste pluurali partitiivide (*kanu, lõngu, rindu, seinu — kohti, märgi, kuivi — nuge*), lühikese mitmuse (neil päivil, silmist, võttis käpuga, käib kannul, hambuni sõjariistus, püksata) või instruktiivide (*kuivi jalu, pikisilmi, üksijärje, hulge*) tarvitus, meid ei tülitata ka vahekorrad nagu *looma ~ luua ~ löi*, nom. *õlut ~ õlle ~ part. õlut, ise ~ enese ~ ennast ~ endid, lähen ~ läks ~ läki! ~ minna ~ läinud* jmt. Siin olukordi lihtsustada tähendaks nimelt raskusi soetada.

Kui aga tahame neid erandlikke, kivenenud irregulaarseid vorme või vahekordi kuidagi laiendada, neid tarvitada sõnadel, kus kõnekeele valdav pruuk on kujunenud teissuguseks, satume juba raskustesse. Lühikeste mitmuse partitiivide moodustamine ka sõnadest nagu *väin, viin, äi, neli, kena, kärss, ronk, tusk (!), ora, iga, isa, kukk, ala, nina, visa, lövi* jne., samuti *i*-pluurali (*kord — korril, laisk — laisust, raud — raudus?, rau'us? raus?, täis — täisis, soe — soojel, endine — endisil, ränk — rängist, rida — reolt, org — ores*) või instruktiivi järjekindlam kujundamine viib meid juba õppima keerulisi reegleid, mida õigusega nimetaks algebraks, näit. kui lühikese partitiivi õige vormi moodustamisel (EÕÕ §§ 137, 139, 146) peame igakord arvestama, missugune on esimese silbi vokaal ja missugune on tüve lõppvokaal (sealjuures veel erandeid!). Need ja mitmed muudki komplitseeritud uudiskorrad, mida Aavik on eesti kirjakeelde toonud (kahjuks mitte ainult võimalikkudeks keelenditeks, soovi korral osavamale keeletarvitajale, vaid normiks, ka argipäevaseks pruugiks!), selleks, et muistset, kaduvat keelekorda päästa või meie keelt soomele lähendada või eesti keelt omas olemuses eneses, kõigile tarvitajaile, ka koolijütsile, poodnikule ja ametiasutustele, ilma et vaeva, oskust või osavust vaja oleks, muuta ilusaks ja kõlavaks, kõik need uuendused ongi peasüüdlased selle olukorra

tekkimisel, et praegu eesti kirjakeeles vigu tehakse ehk enam kui kunagi enne (vt. EÕÕ, lk. V) ja et meil koolides emakeele õpetusel vahest suurem osa ajast kulub mitte vaimuhariduse andmiseks ega keeleoskuse (sõnavara rikkuste, lauseõpetuslike ja stiililiste võimaluste tundmise) kasvatamiseks, vaid keele puhtvormilise külje, ortograafia, häälikulise ehituse ja vormistiku keerukuste ja kõnekeele seisukohast võnnuvõrsuste omandamiseks. Tondid on kord juba välja kutsutud, asjata on kutsujail endil nüüd vastuoksuste, vigade, veidruse, „rumaluste“ ja „tõbede“ pärast hädaldada.

Ülalöeldu põhjal loeksime hoopis asjatuks reeglipärasuse taotamiseks, kus tundub juba järjekindluse-maania lõhna, nii-sugustel sõnadel senise kõnekeele traditsiooni muutmist, nagu Aaviku (ja J. V. Veskigi) soovitamist tarvitada *vaenulik*, *iseloomulik*, *laiaulatuslik* asemel „vaenuline“, „iseloomuline“ ja „laiaulatuseline“ (§§ 24—25), *demokraatne* (nagu ka *süstemaatne*, *sümboolne*, *barbaarne*) asemel „demokraatiline“ (§ 30), *igapäine* asemel ainult *igapäevane* (§ 32, mõlemad olgu lubatud!), *hoogne* ~ gen. *hoogsa*, *soodne* ~ gen. *soodsa* asemel „hoogus“ (gen. -gsa), „soodus“ (gen. -dsa) (§ 38), *rongikäik*, *tindipliats* (§ 55), *piiriirik*, *piirirahvad* (§ 56), *aurulaev*, *auruveski*, *alkoholihvitus*, *päevapilt*, *õhupuhastus*, *karbikorjandus*, *purjelaev* (§ 57) asemel „rongkäik“, „tintpliats“, „piiriirik“, „piirirahvad“ (kaks viimast sõna on ka kõlaliseltselt halvad ja selgusetud), „aurulaev“, „auruveski“, „alkoholihvitus“, „päevapilt“, „õhku puhastus“, „karpikorjandus“, „purilaev“ (kas tõesti viivad need soovitatud sõnakujud oma konsonantide kuhjumistega meie keelt „kaunima kõlavuse poole“?), *suvekübar*, *mereröövel* (§ 60) asemel „suvikübar“, „meriröövel“, *merde* ja *tulde* (§ 90) asemel „merre“ ja „tulle“, reisis *lõuna*, viidi *vangla*, astus uude *ameti*, tuli *kambri*, läks *kiriku*, langes *voodi*, tõusis *taeva* (§§ 88, 97; Aavik lubab siiski, ei mõista miks, ainult luulekeeles ja „mõnedes“ linnanimeses kukkus *kolde*, pistis *hamba*, läks *voodi*, sõitis *kiriku*, reisis Itaalia, sõitis Tartu — kas ka *Viljandi*, *Haapsalu*, *Pärnu*?) asemel viidi „vanglasse“, tuli „kambrisse“, läks „kirikusse“, sest peetagu mees: need on „2- ja 3-silbilised, III, IV ja V käändkonna sõnad autori süsteemi järele“ ja „astmehelduseta ik-sõnad“! (§ 88). Jah, nüüd mõistame, miks meie kirjakeel muutub oma üldises (mitte artistilises, kus nende reeglikeste peale lihtsalt vilistatakse!) pruugis aasta-aastalt ikka paberlikumaks ja kohmakamaks ja miks kooliõpilasi kuuleme tänaval koolist tulles emakeele tunde kiruvat!

Üheks asjatuks uuenduseks, mis kirjakeelt pedantseil hää-

likuloolistel kaalutlustel kõnekeele valdavast pruugist eemaldab ja „vigade“ rohkust suurendab ning meile tarbetut juurdeõppimist peale surub, on ka lõunamurretest keelekujude „argus“, „halbus“, „kurbus“, „põlgus“ ja „kaebus“ soovimine (nõnda teeb ka ÕS) traditsiooniliste *argtus, halbtus, kurbtus, põlgtus, kaebtus* asemele (§ 16), kus *t* olevat tarbetu. Erapooletule vaatlajale on ometi ilmne, et igasugune vormitunnuste analoogiline levinemine, nagu ka muud vormilised tasandused, on kõnelejas-konna keelelise loomisvõime avaldused, need vastavad rahva psüühika sügavustes peituvale ehituslikele tarvetele, kuigi see kõik pealiskaudsemal silmitsusel pole igakord selge. Ilmselt otstarbekohane on igatahes *d* juhtudel nagu *iludus, kaunidus, vanadus, tõsidus* ja mõistetav tohiks olla selle *-dus, -tus* kategooria kasvamine (*sarnadus, mitmekesidus, argtus*). Häälikuseaduslike vorme keeleajaloolise romantika tõukel eelistades, nendega analoogilisi asendades, soodustame oma kirjakeele muutumist ikka amorfsemaks ja ilmetumaks (kui näit. Aavik lubab *nimesdes, hanedel, nimesid, tuledes* jne. kõrval ka „nimis“, „hanil“, „nimi“, „tulis“ jne., olgugi „ainult harukorral, luuletuskeeles“, § 166). Kirja- ja ühiskeele ehituse korraldamisel ja arendamisel oleks otstarbekohasem arvestada asjalikumaid ja tegelikumaid vaatekohti; sealjuures aga esteetiliste kavatsustega keeletarvitusele jättes võimalikult suuri vabadusi.

Aaviku soovitatud vahetegu tunnuste *-ta* ja *-tu* vahel — eelmist tarvitada vist ainult adverbiaalselt ja verbaalselt („ilma *otsata*“, „ilma *võimata* seda teha“, „jättis *ütlemata*“), atributiivselt aga üksnes viimast („*otsatu* suur“, „*ütlematu* huvitav“) (§ 33), nimisõnade puhul ometi nõudes („*korstnata* maja“ eeskujul) *-us* tuletistest, *-setu* sugeme vältimiseks (miks see üht meie hõimu meelde tuletav silpideühend on halvem kui *-seta*, jääb arusaamatuks), *-ta* tarvitamist (*tähtsuseta* asi, *selgusetu*, *väärtusetu*¹⁵), § 34) — tundub oma piirides segane ja on ka vaevalt tarvilik. Tunnus *-tu* on eesti keeles muutumas produktiivsest sufiksist improduktiivseks, see kaldub enam ja enam piirduma rudimentaarse, jädemelise tarvitusega (*õnnetu, arutu, hooletu, sootu, ilmatu, armetu, vallatu, näotu, jõuetu* jne. — märgatava tähendusliku isoleerumisega), kuna samatähenduslik sufiks, abessiivi lõpp *-ta* on produktiivne, elav, sellega võib negatiivseid vorme kujundada igast sõnast. Viimase elujõudu toetab ka selle mõnusus ja lihtsus: peasõna käänamisel jääb see käänamata, vrd. „las-

15) Sel erandil on siiski omakorda erand: sõnas *lootusetu* olevat *-setu* möödapääsematu (§ 34).

kus *lubamata* süüdistustesse“ ja „laskus *lubamatu*isse (~ -*tesse*, A. järgi: „*lubamatum*aisse“) süüdistustesse (süüdistusisse)“. Siingi ei maksaks elavas keeles märgatavat kasulikku arengut küsitavatel keeleajaloolistel ja grammatilistel kaalutlustel tõkestada. — Selle küsimusega ühenduses keelab A. tarvitada ka eitust kõvendavat sõna *ilm-* (*ilmtingimata*, *ilmsüütu*, *ilmvõimata*) (§ 33) — see olevat tulnud saksa *un-*liite mõjul. Kui viimane argument tõsiolul põhjenedeksi, on seda ometi imelik kuulda sealtpoolt, kus soovitatakse sakslisi keelendeid nagu „*elfenbein*“, „*laip*“ (< Leib, hääldus: laip], „saab tulema“ jne. Kuid autor jätab ka arvestamata tähtsa afektiväärtuse vahe, mis on keeletundes kujunenud *ilmtingimata*, *ilmsüütu*, *ilmvõimatu*, *ilmeksimatu* ja *tingimata*, *süütu*, *võimatu*, *eksimatu* vahel! Mõlemad on meil tarvis, mõlemad on keeles elulised, neid keelest kõrvaldada ei suuda ükski hall teooria. Teiselt poolt aga sõna *eba* soovitamine eitavaks eelliiteks (*ebakindel*, *ebaõiglane*) on kaunis vaieldav, sest et sel rahvakeeles on juba teine tähendus 'võlts', 'väär', 'mitte-õige': *ebausk*, *ebaarst*): kas tähendab nüüd *ebaviisakas*, *ebaõige* eestiliselt 'pealtnäha viisakas', „näivalt õige' või soomeliselt 'viisakusetu', 'mitteõige'?

Siis see väike *juurde* ~ *juure* küsimus, mida autor nii tõsiselt võtab, et *juurde*, *meelde* vormidega raamatuid ei ilge üldse lugedagi! See kahe keelekuju võistlus meie kirjakeeles on üks neist, mis pakub vähe põhimõttelist huvi, kus tarbetu on paralleelkeelendite esinemine edaspidigi, kus tõesti aeg oleks üldisemalt ühe teisendi asjus kokku leppida, olgu see siis missugune tahes. Nüüd, XX sajandi teisel veerandil tundub päris kohatu õigekeelsuse otsustamisel põhjendusi otsida ühe või teise (siin *juure*) keelendi häälikuseaduslikkusest: see on puhtfiloloogiline romantika, ilma vähemagi tegeliku väärtuseta. Teine asi, kui Aavikuga arvestame „nende enamuslikku esinemist põhjaeesti keeles, mil põhjeneb kirjakeel“ (§ 92; kahju, et seda argumenti A. tarvitab väga harva¹⁶⁾), ainult siis, kui see keelendeid toetab, mille vastu temal on juba puhttundelisi sümpaatiid. Et „*juurde*, *meelde* on peamiselt lõunaeesti vormid“, see väide nõuab aga teatud parandust: lõunas ei esine *juurde* üldse mitte, vaid öeldakse *manu* (*mano*); teiselt poolt *keelde*, *meelde*, *juurde* on tarvitusel, *keele* jne. kõrval, ka põhjaeestis, peamiselt idaosades, *juurde* isegi kohati lääne pool (ainult mitte saartel). Need *d*-lised illatiivid on põhjamurretes isegi levinemas, seega elujõulised — lubatagu neid siis elada! Et vanem kirjakeele traditsioon ainult

16) Näit. mitte *merde* ~ *merre* küsimuses, § 90.

juure kuju kaitseks, pole sugugi nii ilmne — *juurde*, *meelde* esi-
nevad juba Forseliusel, Helle'l ja Hupelil, neid hiljem tarvitavad
Ahrens, Faehlmann, Kreutzwald, M. Veske, Hermann, Hurt ja
paljud teised, *juure*, *meele* seevastu on ainulised üksnes kõige
vanemas kirjakeeles (Mülleril, Stahlil, Gösekel jt., kes aga meile
pole mõõduandvad), hiljem neid leiame, *d*-liste kujude kõrval,
nähtavasti vähemuses (Piibli 1. trükis, Ludse'l, Mannteuffelil,
Suve Jaanil, Jannsenil jt.). Nende vormide kõlalisi paremusi
kui puhtsubjektiivselt mõistetavaid me siin üldse ei puuduta, see
on täiesti maitseasi (üks eelistab pehmust ja sulavust, teine
jõudu). Ka selle või teise vormi otstarbekus sisu tähistamisel
pole alati ilmne: millegi tõestamiseks eriti kombineeritud lauseid
ei saa tõsiselt arvestada, kui neid pole leitud tegelikust keele-
pruugist, kõnest või kirjast, ja neidki teatavas külluses. Märki-
mata ei saa siiski jätta, et „Kalevipojas“ (XVIII 321) esinev
värsirida „Kui oleks tuulde tuisatud“ jääks ilma *d*-ta kahemõt-
teliseks. Ja *keele* kuju selgusetuse tõttu on kord keegi ajakir-
janik või toimetus „Päevalehes“ a. 1928, nr. 78, olnud sunnitud
lauset selgitama kunstlikult, mõttekriipsuga: „Algteksti auto-
riks on S. Wanradt ja tõlkijaks eesti keele — õpetaja Johann
Köll“ (selle asemel, et kirjutada: ... eesti *keelde* õpetaja J. K.).
Arvaksin, et otstarbekohasem oleks küll kokku leppida *-de*-liste
illatiivide kasuks (lubades ka *tulde*, *merde*, isegi *muude* kohta!).

Edasi, allakirjutanule pole selge, miks lubab A. t u g e v a -
a s t m e l i s t i n e s s i i v i ainult „mõnest üksikust [kolmest?]
sõnast, kus see on täiesti adverbiks muutunud“ (§ 107): *hoopis*,
raagus puud, ta on *vintis*. Samuti adverbiaalselt tunduvad ju ka
„silmad on *aukus*“ („silma on muidugi silma augus“!), „lammas
on hundi *nahkas*“ (kuid „hunt on lamba nahas“!), „siga on *tan-
gus* (*taņgus*)“, „püksid on *kottis*“ (vrd. „püksid on kotis“!), „uks
on *lukkus*“ (kuid „võti on lukus“!), „pea *longus*“, „nina *norgus*“,
„saba *sorgus*“ jne. See vaheteo võimaldamine pole ka mitte E.
Muugi isiklik, nagu ütleb A., vaid kogu EKS-i Keeletoimkonna
seisukoht. Muidugi pole tarvis tugevaastmelise inessiiviga liial-
dada, nii et kirjakeeles „kordas“, „händas“ võiks üldiselt ikkagi
jääda „lääne-estlasile omaseks veaks“ (EÕÕ, § 106).

Praeguse keelekorra juures on *paljuid*, *kirjuid* (EÕÕ, § 133),
tõsi küll, saanud üheks väga sagedaseks veaks, mille vastu võit-
lemisega on eesti keele õpetajail vist rohkesti vaeva. Kuid kas
poleks parem hädale ohtu otsida teisest otsast? Parems oleks
nimelt tunnistada need sõnad 3-ndasilbivärteliseks, nagu seda
rahvakeeles esinebki (eriti sõna *kirju* = *kiřju*), nagu *voodi*, *õhtu*.

Siis oleksid *paljuid, kirjuid* täiesti korrektsed ja keelemeestel oleks vähem vihastamist.

i-mitmuse ja *de*-mitmuse kongruentsi küsimuses ei tahaks autoriga täiesti ühineda. *i*-pluraalsel atribuudil võiks peasõna väga hästi lubada tarvitada, soovi korral, näit. rütmilistel kaalutlustel, ka *de*-pluuralis: *ametlikes asjades, tähtsaist ettepanekutest* (vrd. § 171).

Autori soovitatud „sõdurid, kelled vangid tapsid“, „hersed, millid oad lämmatasid“ (§ 187) pole muidugi enam eesti keel ja ei tahaks kuidagi uskuda, et need iganes saaksid „ametlikuks“. Ainus õige siin on rahvakeelne tarvitus „sõdurid, keda vangid tapsid“, „hersed, mida oad lämmatasid“. Selgusetud need võivad olla ainult logitsistlikult analüüsijale, eesti objektiseaduste järgi need on täiesti ühemõttelised. Ärgem ju laskem end firma nimest eksitada: nagu „Eestiking“ pole alati eesti äri ja *kunstnik* meil praegu on 'kunstitegelane', nõnda ka partitiiv või partsiaalne ei tähenda alati mõiste osalisust (sellest ligemalt allp., objekti puhul).

Kellegil või *kellelgi* on küsimus, mis Aavikul (§ 188) on ühine ÕS ja VÕS-ga ning arvatavasti pea kõigi meie praeguste keeleteadlastega, milles aga nende ridade kirjutaja on alati olnud veendunud teisitimõtlejaks, lootuses, et kui mõnest grammatilisest eelarvamusest vabaneda suudetakse ja keeleelus käesoleval korral toimivate psüühiliste tegurite kohta selgusele jõutakse, see seisukoht vastuvõttu leiab ka laiemalt. Teatavasti *-gi, -ki* liitelised pronoomenid *keegi, mingi, miski, kumbki, kuski* muutuvad käänamisel kahel viisil: vanema pruugi järgi, mis omane veel osalt Viru randade, mõnedele Tartumaa ja eriti Võru murretele ja mida praegu „korralikuks“ peetakse kirjakeeles, käändelõpud — nagu noomenitel üldse — paiknevad tüve ja *-gi, -ki* vahel (andsin *kellelegi*, kõneleb *kummastki*, läks *kuhugi*, tuleb *kustki*, on *kuski*); uuema, rahvakeeles ilmselt kiiresti levineva ja praegu saartel, Läänemaal, Harjus, Järvas, Virumaa suuremas osas, Pärnumaal, Viljandimaal ja kohati Tartumaalgi (Tartust lõuna pool) maksva pruugi järgi aga *neil pronoomenitel*, vastandina muudele noomeneile¹⁷⁾, käändelõpud liituvad, nagu üldse liidetega tuletatud sõnadel, *-gi* ja *-ki* järele: andsin *kellegile, mingil* kombel, ootan *mingit* lahendust, kui *miskit* oleks (kuid: tahan *midagi*), kõneleb *kummagist*, läks *kusagile* (selle kõval ka: läks *kuhugi*), tuleb *kuskilt* ~ *kusagilt*, on *kuskil* ~ *kusagil*. Viimast esindust ei ole meie grammatikud ja keelemehed kui-

17) Ka muudele pronoomenitele nagu *seegi, minagi, mõnigi*.

dagi tahtnud sanktsioneerida, sest — mõelge ometi — kui ütleme ja kirjutame *linna-le-gi,- aia-s-ki*, kuis tohime siis tarvitada *kelle-gi-le, kus-ki-!* Et need „vigased“ vormid on aga ühiskeelele kõige omasemad, et need seepärast kirjakeeleski tunduvad elavamad, seda on vist märganud igauks ja sellepärast on ka ÕS ja VÕS teinud siin väikese vastutuleku: on (*kellelegi, kelleltki, kummassegi, kuhugi, kuski* kõrval) siiski normiks esitanud ka *kuskil* (= kuski), *kuskile* (= kuhugi), *kuskilt*, neile lisaks VÕS veel *kusagil* (= kuskil). Tähendab, sellest mitteelulisest põhimõttest pole ikkagi suudetud kinni pidada, neist elavamaist keelendeist on lubatud mõnda — miks mitte kõiki? Põhjus on lihtne: ÕS peatoimetaja J. V. Veski kodumurdes, Maarja-Magdaleena ja Palamuse kihelkonnas tarvitatakse küll *kuskil*, kuid mitte *kellegile*, vaid *kellelegi!* Ja küsimust, mis on õige ja mis väär, otsustatakse meie õigekeelsuses kahjuks veel nüüdki sagedasti kitsalt kodumurde alusel (Aavik käesoleval korral mitte, teda juhib grammatika lihtsuse kaalutlus, teooria). Miks talitatakse aga kõnekeeles väga laialdaselt nende pronoomenite käänamisel erandlikult? Neis on *-gi, -ki* partikli kinnitav ('ka', 'isegi') väärtus juba tunduvalt tumenenud või, mis harilikum, täiesti kustunud. *Keegi* ei tähenda mitte 'kes ka', 'isegi kes', *mingi, miski* — mitte 'mis ka, isegi mis', *kellegile* ei ole mitte 'ka kellele, isegi kellele', *kuskil* ja „ka kus“, *kusagilt* ja „ka kust“ pole võrdsed. Samad kõnelejad tarvitavadki vahelelükitud *gi-ga* vormide kõrval lõpp-*gi-ga* vorme siis, kui *-gi* tähendus on ilmne, vrd. „Ta soovis *kellegiga* kõnelda“ ja „Et oleks *kellegagi* kõnelda!“. Liite-*gi* tähenduse tuhmumist tõestab ka teise *-gi* liitmine rahvakeeles korral, kui *-gi-le* on tarvilik anda kinnitavat väärtust: Kui midagi saaks! Kui *kedagigi* oleks! Mitte *kellegilgi!* Ja üldreegli puutumatusse päästmise küsimus? *Kuskil* ja *kusagil* vormidega on see niigi juba mõranenud ja teiseks, pronoomenite kogu morfoloogia on ju erandlik: meie käänane *kes* — *kelle* — *keda, mina* — *minu, ma* — *mu* — *mind, ise* — *enese* — *ennast* jne. ja see irregulaarsus pole ühtki grammatikat ega keeletarvitajat kohutanud. Lubatagu siis, palume, lisaks *kuskil, kusagile* vormidele tarvitada ka *kellegile, kummagile* jne., vähemalt esialgu *kellelegi, kummalegi* kõrval!

Muudel, vähemal küsimustel peatuksime siin lühidalt. *Salapära* ja *ilmasõda* võiks *salapärasus* ja *maailmasõda* kõrval väga hästi lubada (§ 20). Et *ilm* tähendaks ainult 'Wetter', pole õige, vrd. „ta on *ilma* sündinud“, „küll *ilm* õpetab“, „see on *ilma* teada“ (Wiedemannil esinebki tähendus 'Welt' esikohal, paljude näidete-ga) ja erimõiste *ilmaparandaja* 'ilmastikuparandaja' pole vist

sisuliselt mõeldav. *Võõrastama* 'võõrastust tundma' asemele murdelise „võõristama“ soovitamine (§ 44) on asjatu traditsiooni murdmine, 'küllastama' ja 'kostitama' tähenduses aga esineb *võõrustama*. *Vormaalne, tokument, paskvill, limonad* (olgu kas või *limmunad*, nagu rahvasuus), *rékord, süstem, antikva, realkool, prótsent* jne. vastu võitlemine (neile eelistades „formaalne“, „dokument“, „limonaad“, „süsteem“, „protsént“ jne. (§§ 48—50) on heitlus keeleelus toimivate tervete ja eluliste teguritega: keeltes, mis vähegi on võimelised olema omapärased, on loomulik võõrsõnade kohandamine oma foneetika seadustega, nende „läbi-seedimine“, mida sünnib varem või hiljem. Oli aegu, kus ka *härä, teemant, pagas, palsam, Paldiski, pronks, konverents, platvorm, vosvor, vundament, paragrahv, sentimeeter, sidrun, sement* kui „harimata“ ja „barbaarsete“ vormidega tõreldi, nüüd aga need on üldmaksvad ja esinevad ÕS-s ja VÕS-s. *Võrratult* ilus ja *võrratu* ilus olgu lubatavad mõlemad (§ 64), neil tundub ju rõhutislikku vahet (eelmine on tugevam). On vähe mõtet tõrjuda kujusid *tali, põli* (*talv* ja *põlv* kõrvalt, § 70). Kui kirjakeeles lubaksime või normiks seaksime *kaan, küün* (?), *laan, lään* (pro *kaas, küüs, laas, lääs*) (vrd. § 71), viies need tüüpi *soon*, vabaneksime vist jällegi ühest suurest vigade karist ja grammatika meil muutuks lihtsamaks; seda vananevat tüüpi kaitstakse ju häälikuloolise tundelikkuse tõttu, vaenulikkusest analoogiliste vormide vastu. Samuti võiksime julgelt lubada ja normida *pale*, gen. *pale*, part. *palet, hülge*, gen. *hülge*, ja koguni *kõrbe*, gen. *kõrbe* (§§ 71, 74, 79; vabandatagu allakirjutanule viimast häbe-matust!) — see säästaks keelemeestel ja õpetajail tulevikus paljugi tüli ja tuska. Nimelt niisuguste mitteeluliste keelendite (*pale — palge, hüljes — hülge, kõrb — kõrve*) kangekaelne soovitamine (need sõnad on muutmise seisukohast üksiklased, nad ei kuulu perekaisse sõnatüüpidesse) ongi toonud meie kirjakeelde tarbetut korratust ja nõuavad korra õppimiseks kasuta jõukulutust. Kuju *tuulispask* pidamine labaseks (§ 14) on arusaamatu prüderii, selle laialdaselt tuntud sõna puhul ei mõtle ju keegi halba, nagu näit. ka mitte prants. *cul-de-lampe* 'lambialus', *cul-de-sac* 'umbtänav' sõnades ei tundu *cul* esialgset tähendust. Pole ka mõistetav, miks loeb A. „veaks“ *i*-mitmuslikku pluurali genitiivi *silmi* ees (§ 121), leidub ju ka *vakuraamat, kannupoiss, lõutõbi* 'nõletõbi', „lõugade“ *tõbi*, *kosju viin, pooli aju* sulane jne. Kokkulangemine partitiiviga on puhtteoreetiline, see tülitab sama vähe kui ainsuseski (selle) *kana* ja (seda) *kana*. *Haud* tüübist mitmuse *hau'us* või *hauus* soovitamine (§ 164) on keele ehitusliku selguse ja otstarbekuse ilmne muhendamine. „Piip on

hambus“ omas adverbiaalses tähenduses pole kaugeltki sama, mis „piip on hambais (= hammastes) — viimane on ju mõttetus (vt. § 168). *Meie* ja *me* vahel märgatava vahe tegemisele vastuseisimine (§ 195) on jällegi liigne, siin nimelt on märgata tõelisi tarbeid. Põhimõtteliselt ei saaks nõustuda *mõlemad* puhul seisukohaga, et „selle käändevormid peaksid õigupoolest olema ainult mitmuses (nii ongi soome keeles)“: A. näikse soovivat „mõlemate jalgadega“, kuna eestilisem „*mõlema* jalaga“ ei näi autorile meeldivat (§ 200). *Tihem, tihemini* võiksid *tihedam, tihedamini* (§ 201) kõrval olla väga hästi lubatud (vrd. autorilgi *sagedad, kuid sageli*). Ka *seadima* kujust (*seadma* kõrval) võiks kirja-keelele olla kasu (vt. § 211). Jah, tõesti halb on „sein, *millel* pilt ripub“, parem on „sein, *mil* pilt ripub“ (§ 187), kuid kõige parem ja eestilisem oleks küll „sein, *kus* pilt ripub“.

(Järgneb.)

Andrus Saareste.

NIKOLAI NOLCKEN.

Nikolai Nolcken sündis 2. II 1830 Kõljala mõisas Valjala khk-s, kus ta isa oli mõisarentnik. Pärast ta elas Kudjapä mõisas Kaarma khk-s. Mõisnikuna ta oli ka õp. C. Rohland'i ajal (1851—1865) Kaarma kiriku võõrmündrihärä või kirikueestseisja. Ta õppis Tartu ülikoolis 1850—1852 ajalooteadust ja astus siis maakonna teenistusse: oli 3 aastat, 1854—1857, kreiskohtu sekretär ja siis jälle 3 aastat, 1857—1860, rüütelkonna kantselei notar Kuressaares. Oli mõisnik nii kui kõik teised, käis jahil jne. N. oli täiesti ilmliku meelega; ta uuris küll Piiblit, kuid oli koguni Kristuse vastane ja pilkaja. Ta armastas nendega vaielda, kes olid usklikud. Ta näitas neile nende eksitust ja Piiblis üksteise vastu käivaid kohti. Ta oli täiesti Saulus, kuid sai Pauluseks.

Pärast ümberpöörmist ja usklikukssaamist oli Nolckeni südamesoov seda ka teistele kuulutada, keda ta ise oli leidnud. Seks aga oli tarvis uuesti üliõpilaseks hakata ja usuteadust õppida. See aga ei olnud 30-aastaselt mehel kerge, nimelt selle tõttu, et tema silmanägemine oli halb. Energiline mees sai aga sellest üle. Tema õde Johanna tuli talle appi, õppis kreeka ja heebrea keele lugemise selgeks ja luges vennale kõik loengud ja raamatud ette. Nii võis Nolcken juba 4 aasta järel (1860—1864) ülikooli lõpetada.

Varsti valiti ta Põide kiriku õpetajaks. Ametisse õnnistamise päeval, 30. X 1866, oli väike vahejuhtum, millest mulle köster M. Kallas järgmist jutustas. Noor õpetaja seisis altari-

võre ees, selg koguduse poole pöördud, ja superintendent, Muhu õp. Alex. v. Schmidt, pidas temale altari ees kõne, milles ta sellele haruldasele juhtumile vihjas, et nüüd esmakordselt on üks parun õpetajaks. Selle sõna juures pöördunud Nolcken koguduse poole ja ütelnud: „Armas kogudus: parun on tühi tuul; mina ei ole muud kui sinu õpetaja.“ Siis pöörnud ta jälle ümber ja kuulanud oma ülemuse sõna edasi.

Usule-ärrganud noorel õpetajal oli oma kogudusele palju ütelda, sellepärast venisid jutlused kaunis pikaks, mõnikord koguni 1½-tunniliseks. Juba siis, kui ma Tallinnas gümnaasiumis käisin, jutustas usuõpetaja Otto Lais, et Saaremaal olevat üks õpetaja, kes nii pikki jutlusi pidavat, et kuulajate kõht toitu vajab ja nad kirikust välja lähevad, leivakottidest lõunat söövad, tagasi tulevad ja jutlust edasi kuulavad. See anekdoot tuletab mulle meelde, et Saaremaal tõesti kombeks oli leivakotti kiriku juurde kaasa võtta. Nägin ise Mustjala õp. A. Eberhard'i ajal, et kirikulised leivakotid puude otsa või kirikumõisa rõdule riputasid. Viimane koht meeldis iseäranis naistele; seal nad tõmbasid kingad jalga, mida nad olid kirikuteel käes kandnud, seal peegeldasid nad end ka kirikumõisa akendes ja seadsid end korda.

Kui ma Saaremaale õpetajaks sain a. 1885, oli just viimane õpetajate sinod Nolckeni õhutusel lasknud trükkida brošüüri „Offene Erklärung der Öselschen Synode zu ihrem Synodal-Protest vom Jahre 1884, betreffend die Lehre von der heil. Schrift“ (Dorpat 1885, Carl Krüger). Professorid Volck ja Mührlau olid nimelt ühes raamatus paar kõnet avaldanud, kus nad pisut vabamalt Piiblit käsitasid, mille vastu Saare sinod protesti avaldas Nolckeni õhutusel.

Nolcken laskis Laakmann'i juures a. 1878 suure kahekõitelise Lutheruse palveraamatu trükkida, nimelt rahvalikus saare murdes: „Õndsas Lutheruse igapäine usuõpetus ja kinnitus“.

Nolckenil on mõnda teenet eesti keele alal, mistõttu on õigus-tatudki seekordne sõnavõtt. Temal oli väga terav kõrv keelepeenuste kohta. Tema oligi üks esimestest ¹⁾, kes leidis, et eesti keelel on 3 häälepikkust ehk vädet, nimelt: lühike, pikk ja ülipikk, näit.: *hani* — *saani* (jalas) — (astu) *saaani* ehk: *lina* — *linna* (rahvas) — (sõida) *linna*. Ta laskis a. 1873 Kuressaares „Assafrey“ juures „aabitsaraamatu“ trükkida, kus need 3 vädet on täiesti läbi viidud. See on ainuke eesti raamat selles kirjaviisis. Raamatu kõrvale laskis ta ka „koolitajate“ õpetuseks brošüürina

¹⁾ Enne teda märkasid seda juba Masing (1820) ja M. Veske (1872).

trükkida. Pärast, aastal 1879, ilmus dr. M. Veske „Healte õpetus“, kus Veske Nolckenile toetub ja teda „väga teravaks keelte häälte tähelepanijaks“ nimetab.

„Kalevipojast“ oli Nolcken nii vaimustatud, et ta Kuressaare saksa klubis sakslastele kõnesid „Kalevipojast“ pidas ja neid õhutas „Kalevipoega“ ostma, mida ka mitmed, isegi parunid, olivat teinud. Pärast ilmusid need kõned „Arensburger Wochenblattis“. R. Kallas pidas Nolckenit kõige põhjalikumaks „Kalevipoja“ tundjaks tol ajal.

Nolcken kavatses isegi kirikulaule rahvapäraseks ümber luuletada, alliteratsioonides ilma riimita.

Nolcken oli Pöide õpetaja 1866. aastast ja ühtlasi ka 1875. a-st alates väikese Jaani koguduse vikaar. A. 1901 lahkus ta vanaduse pärast ametist ja asus Kuressaarde elama. Kui ma 29. VI 1907 Kaarma kiriku 500-a. juubelil teda Kuressaares külastasin, oli ta täiesti pime. Ta suri 22. I 1913.

F. Ederberg.

NÕIA JA NÕIDUSE NIMETUSI EESTI MURDEIS.

2

30. **kun(t)simees, kunst ~ kunts, kun(t)sitama.** Termin oma tuletistega nõia tähenduses on levinud peamiselt Põhja-Eesti alal. *kun(t)simees*. Wied.: *kuñsi-m/ees* Hexenmeister, Künstler. Sõna vaheldub rahvakeeles tavalisti *kunsimees ~ kuntsimees* 'nõid, tark, sõnadega nõiduja'. „Moosese ja Vaarovi *kuntsimeeste* sõnad ei ole praigastki ilmast kadunud“ (Jõhvi). *Kunsimees* esineb Lääne-Virumaal, Järvamaal ja Põhja-Tartumaal, *kuntsimees* Viru-, Harju- ja Läänemaal; *kuñts mies* (Risti); *nõia konstī mees* (Sangaste). Lokaalseid teateid on veel järgmiste nimetuste kohta: *kunstnik* (Simuna, S.-Jaani — tähendab seal eeskätt silmamoondajat); *vana kunstnik* (Märjamaa); *kuntnik* (V.-Jaagupi, Torma), *kuntsitegija* (Nissi), *kunsitegija* (Simuna, Kullamaa).

Enamasti adjektiivsena on tarvitatud *kunsakas* (inimene). Wied.: *kuñsakas* gen. *kuñsaka*, *kuñsikas* gen. *kuñsika* hexen-gläubig, mit Hexerei sich abgebend, subst. Hexenmeister, Zauberer. „Vanasti olid inimesed *kunsakad* ja viisid üksteisele nõidust“ (Simuna). Teateid on Järva-, Lõuna-Harju-, P.-Viljandi-, Lääne- ja Pärnumaalt.

Wied-s esinev *kuñks m[oor]* altes Weib, das Hexerei treibt on arvatavasti moonutatud sõnast *kuñts-moor*. Käsikirjalised andmed puuduvad. Kunstist on moondatud arvatavasti ka *kulst*, mis Wied. järgi tähendab nõidust, K.-Jaanist märgitud ka nõia tähenduses.

Wied.: *kuñs-kopp* Plauderer, Schwätzer, Hexenmeister, kuñs-koppi küsima einen Hexenmeister um Rath fragen. Wiedemanni järgi sõna tähendab nõida, kuid murdeist on andmeid ainult nõiduse tähenduses: „Mis *kuñtskoppi* sa sial jälle tied“ (V.-Maarja).

Nõiduse tähenduses esineb *kunst* järgmiselt: *kun(t)s* Viru-, Järva-, Harju-, Lääne-, Saare-, Pärnu-, Viljandi- ja Põhja-Tartumaal, selle kõrval mõnes kihelkonnas (Jõhvi, Kuusalu) ja kogu Võrumaal *kunst*. Peale selle on registreeritud hulk tuletisi ja edasiarendusi. *kuñtsus* — ta ei tea „mäantski nõidust ega *kuñtsust*“ (Põlva). Võib-olla individuaalne tuletis paralleeliks nõidusele? *kuñs-popp* 'Hexerei' (Wied.); *ennemuinane kunts* (Simuna); *liig-kuns* 'Hexerei, Zauberei' (Wied.); *vanad kuñtsid* 'vanad kombed ja nõiatembud' (Rõuge); *vanarahva kuñst*. „Nüüd üldas (vanade kommete ja uskumuste kohta): ah, see on *vanarahva kuñst*“ (Põlva). *äbakunts* — „Põle mina kedagi *äbakuntsi* pidand ega teind“ (Türi); *kuntslik (asi)*. „Ega sie õiguse asi ole — sie on *kuñtslik asi*“ (V.-Jaagupi, ka Nissi, Tarvastu).

Verbina esineb *kuntsitama - kunsitama*. Wied.: *kuñsitama*, -tan, -tada (*kuñstitama*) behexen, zaubern, Hexerei treiben. Verbi kohta on andmeid ainult P.-Eestist. „*Kunsitas* teisele painaja selga“ (V.-Jaagupi). „Tark inime *kuñtsitab* loomad ää“ (Risti). „Enne olid ikka kunsikad inimesed, *pidasid kuntsi*“ (Jüri). „Kui *kuntsi* ega arpu meie enne ei oleks teind, siis ei oleks ka elada võind“ (Haljala).

Sõna on laenatud alamsaksa keelest, kus *kunst* tähendab das Können sow. das Wissen als die Fertigkeit ja *kun(t)-, kon(t)schap* (vt. meie kuntskopp) Kenntnis, Kenntnisnahme³³).

31. silmamoondaja, moondama. *silma muondaja* 'nõia muodune; nõiduse kuntsi mies' (Jõhvi). „*Silmamoondaja* moondas silme ette kõiksugu asju, mis mitte ei old. Kaotas silmapilk jälle ää“ (Kullamaa). „*Silmamoondajad* olid kunsimehed“ (Nissi). Silmamoondajate kõrval esinevad lõuna pool *silmalummutajad* [vt. ka lummutaja]. Verbina esineb tavalisti lihtsalt *moondama*. Wied.: *moondama*, -dan, moonata bezaubern, verzaubern, verhexen *muondama* „silma muondab, tieb kuntsisi“ (Jõhvi), „Silma moondamist usuti palu. Sia pörssad silme ees valmis teind. Üks nõidus ikka oli“ (Kullamaa). „Siss *silmälmumuteje* tennu, et tüdrugu nään ollu linn kikk vett täis. Inimeste *silmä muunds* nõnda ärä“ (Karksi).

32. varp. *varp* gen. varbi 'inimene, kes teist taga kiusab'. „Just kui varp mu selges“ (Häädemeeste) — tähendab vist nõida. Enam on sõna siiski tuntud nõiduse tähenduses. Wied.: *varp* gen. varbi Zauberei, Verhexung, durch Hexerei oder böses Auge angethanes Uebel. Ka nõiduse läbi tehtud kahju (Lisasõnastik). Käsikirjalised teated: „Kui *varp* selga pandud, siis otsiti jälle petiste „hamba-

³³) Vt. Schiller-Lübben, Mittelniederdeutsches Wörterbuch.

meeste“ juurest abi“ (Karuse). Sõna esineb kohati ka pisuhänna tähenduses; on peetud laenuks algskandinaavia keelest³⁴⁾.

33. krossimees, kross. Sõna on tuntud üsna piiratud alal — ainult Kose kihelkonnas. „Üks inimene teeb teisele paha või kiusutegu, siis öeldakse, et ta *teeb krossi*. On üks *krossimees*“ (Kose). „Kui loom on rahutu ja haige, siis tal on *kross* küljes. Nõid nõiutas teisele hoobi külge, siis öeldi: tal on *krośś* küljes, ei ta sellest lahti saa“ (Kose). Wied. annab sõna parandamatu haiguse ja raske saatuse tähenduses: *krośś* gen. krośśi (krośś) unheilbarer Ausschlag, Schwämme im Munde, Bräune, fig. Kreutz, schweres Geschick; suri südame-krośśi er starb an der Bräune, se *krośś* tuli minu peale dieses Kreutz kam über mich. Sõna on arvatavasti germaani laen.

34. vilbus. Tähendab niihästi nõida kui nõidust. Eisen teab, et Helmes peetavat kõike seda nüüd *vilbuse* süüks, mis olnud vanasti kurja silma või kahetuse süü³⁵⁾. Vilbust tuntakse ka Tarvastus, kuid seal siiski nõiduse tähenduses. „Kui põrsas ei söö hästi, siis olla *Vilbus* juures. Kui vasikal on täid seljas, jälle *Vilbus* juures... *Vilbus* pidada iga kurja inimese käsu all olema“ (Tarvastu). Esialgne nõiduse tähendus hakkab tuhmenema, nagu järeldub teatest Tarvastust: *vilbus* 'paha komme'. „Loomal, lat-sel *vilbus* man“.

35. taigaline, taig. Vilberg kirjutab „E. Kirj.“ 1922, lk. 253 Kuusalust: *taigaline* 'tabade pidaja, teadja, nõid'. Et teade on noteeritud soomemõjulise Kirde-Eesti murde alalt, on selle sõna puhul tegemist soome mõjudega. Sama päritolu on ka nõidust tähendav *taig*, mille Vilberg esitab sealsamas.

36. loitsima sõna tuleb samuti pidada soomemõjuliseks. Andmeid Lüganuse ja Jõelähtme kihelkonnast. Tähendab — nõiduma, nõia tembutusi tegema. „Kui keski inimene teist pahandas, siis öeldi, küll see oskab *loitsida*“ (Lüganuse).

37. rõugutaja. Wied.: *rõugutaja* gen. rõugutaja (*raugutaja, raugataja, rõõgutaja*) böser Geist, Popanz, *rõugutaja*-inimene der mit bösen Geistern verkehrt, Zauberer, Hexe (bes. schreiende Kinder mit Sprüchen etc. beschwichtigt). OS: *rõugutaja* 'nõiamoor, tont, koll'; sünnitusejumalanna Fr. R. Kreutzwald'i järgi. Vrd. ka Eisen, EM IV, lk. 156. Rõugutaja, nõid muinasjutus, hakati hiljem tarvitama õnnjumala tähenduses³⁶⁾. Põltsamaalt pärinev kirjalik teade kõneleb rõugutajast kui nõiast: „See inimene on *rõugutaja* (nõid)“.

38. tark, tarkus. „Targa ülesanne on vahemehe osa inimese ja vaimuriigi vahel esitada... Tark püüab kõige pealt pahade vaimude ja vaenulikkude vägede loomust ja

³⁴⁾ Saareste, „E. Kirj.“ 1935, lk. 78—79.

³⁵⁾ Eisen, „Eesti Keel“ 1924, 4, lk. 175.

³⁶⁾ Loorits, VdM, lk. 40.

sündi ära mõista. Nende alguse, loomu ja sünni äramõistmisega satuvad nad nagu targa meelevalla alla; "tark võib neid siis taltsutada, kurjad kavatsused muuta. Võib oma tahtmise järgi sundida ka loodusnähtusi, parandada haigusi. Tunneb abi nõiduse vastu ja võib nõidugi nuhelda³⁷⁾. Juba nõia puhul osutati sellele, et järsk vahetegemine nõia ja targa vahel on kunstlik, kuigi säärast vahet rahvas kohati tunneb. Võib öelda, et tarka tuntakse eestis enamasti heasoovlikuna, kes pöörab nõiduse heaks (Käina), kes oskab nõidumise puhul õpetada vasturohtu (Põlva). Seesuguses tähenduses esineb tark Hiiumaal, Saare-, Pärnu-, Võru-, Setumaal. Targas lihtsalt sõnadega arstijat nähakse Harju-, Lääne-, Saaremaal, ettekuulutajat või kaarditarka Viru- [vt. ka arbuja], Järva-, Hiiumaal. Mujal ilma ligema määratluseta.

tark, gen. -ga esineb varieerumatult üle maa. Eisen kõneleb veel mitmesuguseist tarkadest: „...kuuleme kiva nõidumisel tarvitavaist *kiivitarkadest*, soolaga nõiduvaist *soolatarkadest*, tuult tähele panevaist *tuuletarkadest*. Koguni *veetarku* ja *viinatarku* tunneb rahvas“³⁸⁾. Viimatinimetatud tarkadest noteerib ka Wied. *tuuletarka*. Nende rahvapärase tõestamiseks pole andmeid.

Tarkus on tuntud näisamuti peagu ülemaaliselt. Wied.: *tarkused* Zauberkünste. „Ära ilmaski midagi *tarkust* enesest vanemale inimesele õpeta“ (Koeru). Kui noorem õpetab vanemale tarkust või kunsti, siis kaob selle mõjuvõim. Iga võtte elus, mis kuidagi erineb tavalisest, võetakse kohe kaasinimeste kriitika alla ja loetakse sellest välja omamoodi maagiat: „Ka andjat, kui see alt käe midagi toimetab, arvatakse midagi oma *tarkusega* tegevat“ (Halliste).

Targa juures abi otsimas käimist kutsutakse *targul käima* (Karuse).

39. manatark, manama. Wied.: *mana-tark* Zauberer, Beschwörer. Termin manatark on liitunud sõnadest *manama* + *tark*, kusjuures esimene komponent tähendab 'vanduma, needma'. Sõna on vähe tarvitav ja alles kristlikul ajal tekkinud³⁹⁾. *manama* 'sõnade abil nõiduma' kohta on andmeid ainult P.-Eestist. Samuti ainult Kuusalus esineb nõiduse tähenduses *manajus* 'sõnadega ärategemine'.

40. teadmamees, täämas. Mõlemad on nõia „tarkust“ ja „teadmist“ väljendavad nimed, mida arvatavasti võib ühendusse viia soome *tietäjä*'ga [vt. tuusija p. 41]. Esimene nimetus on noteeritud Haljalast ja Simunast tähenduse ligema määratluseta. Wied. annab *teadma-mees* Wahrsager, Zeichendeuter. Teine, arvatavasti esimese lühenenud kuju, on nähtavasti niisamuti tuntud piiratud alal, ainus teade põlvneb Haljalast: „*täämas* 'teadmamees, nõiaataoline vanamees'. See on kaunis *täämas*“.

³⁷⁾ Eisen, EM I, lk. 17—18.

³⁸⁾ Sealsamas, lk. 22.

³⁹⁾ Vt. Loorits, VdM, lk. 70.

41. **tuusija, tuuslar, tuusima.** Wied.: *tuusikas* gen. *tuusika*, *tuuskaja* Zauberer, Hexenmeister. Käsikirjalised teated: *tuusija* 'kuntsimees, nõid' (Haljala). „*Tuusija* lausub sõnadega“ (Jõelähtme). Samast kihelkonnast leidub veel teade, et *tuusija* on arstinud loomi hobusesaba-jõhviga. Sõna häälikuline areng — *tundija* > *tuusija* — vastab ideoloogiliselt soome *tietäjä* kujutelmale, kuulub seega meie vanemate nõianimetuste hulka.

O. Looritsa andmeil *tuusija* on aja jooksul saanud ka negatiivse värvingu eriti sõnakujudes *tuuseldaja* ~ *tuntseldaja*⁴⁰⁾.

Wied. *tuuslar* gen. *tuuslari* (*tuuskaja*, *tuusar*, *tuusijä*) Zauberer, Hexenmeister, Quacksalber. Allakirjutanul on kasustada kaks kirjalikku teadet: „*Tuuslar* oli üks nõiasarnane, vägev old, sõnadega old, puhund tuult teise peale. Kui mõtles kurja, siis läks peale-tuule, saatis oma viha selle inimese peale välja, kellest kurja mõtles“ (Jõhvi). Teine teade on Kuusalust, murdeuurija märkusega „juhulik“. *Tuuslar* on ilmsesti raamatu mõjul sügenenud rahva kujutlusse, sest sõna on loonud Kreutzwald, O. Looritsa arvates *tuuseldajast*.

Verbi kujud on *tuusima*, *tuuseldama*. Wied. *tuusima*, -in, -ida zaubern, hexen, besprechen. „Sa pidid ikka suur nõid olema, pidid aina *tuusima* (Jõelähtme); *tuusima* 'viguritega arstima' (Jüri); *tuuseldama* nõiduse tähenduses on antud ainult Wiedemanni, praeguses rahvakeeles *tuuseldama* sõnal aga on tavalisem raputamise, sasimise, karvustamise tähendus, saksa *zausen*, milline tähendus esineb ka Wied-l.

42. **arst, küla-arst, maa-arst, tohter.** Arst ja tohter on isikud, kes rahva tervise eest pidid ja peavad nüüdki hoolitsema. „*Arst* on tark, kes nõiduse abil arstib“ (Karksi). Kujul *arst* on nimetus tuntud Viru-, Harju-, Pärnu-, Viljandi-, Tartu- ja Võrumaal ning Lutsis. Erinevustest võiks nimetada *arstija* (Paistu) ja *arsti baaba* (Lutsi). Viimane termin osutab „arsti“ feminiinset päritolu [vrd. vene баба]. Verbi *arstima* kohta (nõidumise tähenduses) on andmeid palju kitsamalt alalt, kuid substantiivse kujud laia levimise tõttu võib oletada ka verbi hoopis laiemat tundmist. „*Temä arstib* (-ma inf. *afstme*) vii ja sõnadega“ (Karksi).

Wied-s puudub sõnal arstimise tähendus. Ainult *arstimise-rohi* juurde on antud: *Arzenei* (auch *Zaubermittel*).

Peale esitatud üldiste nimetuste tunneb rahvas eri haiguste ravijate jaoks *arst*-sõnast veel hulga liitsõnalisi tuletisi, nagu *venitse-arst*, *nikatse-* ~ *nikastuse-arst*, *roosi-arst*, *maalise-arst* jt. Nad kõik tarvitavad arstimisel sõnu (posivad), roosi puhul ka roosi paberit. Üks ja sama isik võib kehastada korraga kõiki loendatud eriarsti võimeid, kuid üks võivat siiski arstida paremini üht, teine teist häda (Rannu).

⁴⁰⁾ Sealsamas.

Arst, arstima on jällegi laen alamsaksast: *arste* = *Arzt*, *arsten* = *medicari*, *sunt maken*⁴¹).

Õpetatud arstide tekkimisega linnadesse tekkis tarvidus neid eraldada rahva-arstidest. Selleks lisati viimastele ette kohta määrav täiend. Nii tekkisid küla-arstid ja maa-arstid. Esimese kohta on vähem teateid. „Käib külääfste müüdä“ (Taru-*vastu*). Teine on hoopis laiemalt tarvitusel. „... *maa-arsti* nime all mõeldakse siin [Karksis] 'soolapuhujat, nõida'⁴²). „Vanaste olli *maa-arst*, kes sõnadega arstis“ (Tori).

Õpetatud arsti tavaline nimetus tohter gi võib vahel tähendada „*maa-arsti*“. „... üks nõid ja *tohter*“ (Simuna).

Verb *toh(t)erdama*: „Nõiad posivad — lugevad käte piäle ja *toherdavad*“ (Tõstamaa). Üldisemalt on sõnal *to h (t) e r d a m a* harilik arstimise tähendus, tähendab Helmes pilkeliselt ka „arstimise“ lõppemist vea suurenemise või katastroofilise pöördega, niisugusel puhul koos rõhulise partikliga ära.

Võib-olla kutsuti arste ka *avitajaiks* ja *abitegiajaiks* [vt. *Wied.*].

Järgneb veel terve rida eriarste, kelle spetsialiteet või arstimisvahendid ilmnevad juba nende nimes, nagu näitavad järgnevad nimetused.

43. kärnavajutaja oli vist spetsiaalselt teatava nahahaiguse arst. Tuntakse *Vigalas*.

44. piiraja, piirama. Jälle teatav nahahaiguste arst, eriti sammaspoolikute alal. Sammaspoolik piiratakse, et ta suuremaks ei saaks kasvada, — siis ta hakkab kuivama. Lisaks sellele tarvitab piiraja muidki vahendeid — sõnu, sülje ja soola. „Sammaspoolik *piirits* soolage ümmer“ (Karksi). Helmes oli seesugune piiraja Nohka Jaan, kes nüüd ligi 10 aastat surnud. Tema arstis sülje ja sõnadega: sülitas sammaspoolikule, hõõrus sõrmega laiali, piiras ja luges sõnu peale.

Piiramist tarvitavad ka *roosi-* ja *paise-arstid* (Rannu).

45. tasuja, soonetasuja. Masseerija, kes arstib venitamisest tekkinud haigusi — soonte tursumist. Andmeid sporaadiliselt. Kohati tehakse ka vahet (*soone*)*tasuja* ja *posija* [vt. 49] vahel — neist esimene ei tarvita sõnu, teine on sõnadega arstija (Rannu).

46. valuvõtja, valu võtma. *Wied.*: *valu-võtja* Schmerzstiller, Zauberer. Käsikirjalisi teateid on noteeritud Viru-, Lääne- ja Pärnumaalt: Üöldi ölema *valu võttajaid*; ühekõrra mul käsi akkas valutama, sütagi läks pahast, vahtis tõist ja silitas ja valu läks vällä“ (Jõhvi). „Nõia moodi luges sõnu, luges sõnu ja võttis valu ää. Sõnad võtsid valu ää“ (Kullamaa).

Verbi *valu võtma* on märgitud laiemalt alalt. *Wied.*: *valu v[ö]tma* den Schmerz stillen (durch Zauberei). Käsikirjalised:

⁴¹) Schiller-Lübben, *Mittelniederdeutsches Wörterbuch*.

⁴²) A. S[aarc]ste, „E. Kirj.“ 1921, lk. 425.

„*Valu võtma* se oli koa sõnu lugema. Luges sõnu, sõnad võtsid valu ää“ (Kullamaa). „*Valu võttama*. Lueb sõnad pääle, *võtab valu*“ (Jõhvi); „*valu võtme*. Sii *ruiel* olli võtten valu ärä küll. Oben jäi kolme jalage. Jala olli är nikerden. Kolme jalage läits sinna ja nellä jalage tulli kodu“ (Karksi).

47. **sõnakas, sõnuja, sõnama.** „*Sõnakas* või *sõnak* on nõid“ (H.-Jaani). Nimi viitab sõnadega nõidumisele resp. arstimisele. Nii ka *sõnuja* ja *sõnategija*. „*Sõnaja* on arst, kes arstib sõnadega“ (Setu). „*Sõnategijad* — kes üksteisele nõidust ja valu võtmist õpetavad“ (Risti). Nõidumise (~arstimise) tähenduses on tuntud *sõnumine* või *sõnutamine*. „Vanaste oli ikka rohkem *sõnumist* ja kuntsi“ (Jõelähtme). „*Sõnutamist* pääle viia (haigele kohale)“ (Rõuge). Verbi vt. p. 12.

Oieti on raske teha vahet, millal tarvitatakse sõna pahahtliku nõidumise, millal arstimise tähenduses.

48. **lausuja, lausuma.** Wied.: *lausuja* Beschwörer, Hexenmeister. „Auf ein Heilen mittels des Wortes weisen die Termini *lausuja* („Sprecher“), *posija* („Flüsterer“) und *puhuja* („Bläser“)“ . . .⁴³⁾.

Termin *lausuja* „arstija“ tähenduses esineb peagu ainult P.-Eesti murdealal. „Käisin hammaste pärast *lausuja* juures, luges sõnu rohu peale, aga ei sest olnud abi“ (Jõelähtme). „*Lausuja* oli koa nõid ikka. Põld sial vahet ühti“ (Kullamaa). *Lausuja* esineb „arstina“ Viru-, Harju-, Lääne- ja Pärnumaal; kord ka Võrumaal: „*Lausujad* ja nõiad“ (Karula). L.-Eestis tarvitatakse verbi *lausuma* enamasti ainult tähenduses 'ütlemä': „Es lausu musta ega valget“ (Helme). Ka P.-Eestis verb *lausuma* esineb 'ütlemä' tähenduses, tähendab selle kõrval aga ka 'nõiduma, arstima'. „*Lausuja lausub* ja mua-alused kaovad ää“ (J.-Madise). Tuntakse Viru-, Järva-, Harju-, Lääne-, Saare- ja Viljandimaal ning lisaks jällegi Karulas: „Nõid *laus* luume“. Wied.: *pilvoist lausuma* aus den Wolken wahrsagen. Käskkirjal. andmed Põltsamaalt.

49. **posija, posima.** *Posija* on samuti sõnadega nõiduja⁴⁴⁾. Tuntakse Tartu-, Viljandi- ja Võrumaal. *posij*. „Punni Kat'ri olli üts *posij*“ (Võnnu); „*posija* arst nikerdust“ (Rannu). Harglas tarvitatakse *posijat* sõimusõnana. Samuti on see tarvitusel Helmes „arsti“ kõrval vusserdaja, saamatu inimese kohta. P.-Eestis on nõia tähenduses *posiseja* (Juuru, Kullamaa).

Verb: Wied.: *posima, posisema, -sen, -seda* besprechen, hexen. *Posima* esineb Tõstamaal, Tarvastus, Sangastes, Põlvas, Rõuges, *posisema* J.-Madises, Koerus, Märjamaal, Kullamaal, Toris. Karksis ja Helmes — *pusime* 'nõidusega arstima'.

50. **pomiseja, pomisema.** *Pomiseja* on nõid, kes sõnadega arstib (Simuna, Vigala). Wied.: *pomiseja aff* gen. ati Hexen-

⁴³⁾ Loorits, VdM, lk. 69, Eisen, EM I, lk. 22.

⁴⁴⁾ Loorits, VdM, lk. 69.

meister. Verb: *pomise*ma 'nõiduma, lausuma' (Vaivara), *pomise*ma (Koeru). „Mõni inimene *pomiseb*, *põriseb*, lueb sõnu vee peäle ehk viina peäle, ehk lueb nikastamese sõnu, see koa *pomise*mine“ (Juuru). Siia võiks kuuluda ka deskriptiivne verb *pobise*ma 'sõnu lugema'. „Eks nõiad pobisendgi“ (Iisaku).

51. **porssima**. W i e d.: *pořsima*, -sin, -sida hexen, besprechen. Porssima esineb ka teises tähenduses — keelt porsima 'halvasti rääkima', eriti võõrast keelt.

52. **puhuja, puhuma, soolapuhuja**. *Puhuja* on sõnadega arstija, kes pobiseb oma sõnad rohu peale (Jõelähtme). „*puhkja* posi pääle“ (Rõuge). Verbi *puhkme* tuntakse ka Helmes ja Karulas.

Samas tähenduses on hoopis laiemalt tarvitusel soolapuhuja. W i e d.: *soola*-p[uhuja] Salzbläser. Levinud tervel P.-Eesti murdealal ja L.-Eestiski. „*Soolapuhuja* puhus soola peale ja arstis sellega haigusi“ (H.-Jaani). Nissis tarvitavat soolapuhujat nõia eufemismina: „Igaüks ei taha nõid öelda, siis ütleb *soolapuhuja*“.

Soolapuhuja on tulnud meie keelde tõkelaenuna alamsak-sast⁴⁵⁾, arvatavasti balti-saksa keele kaudu, kus esineb „Salzpušter“⁴⁶⁾, läti k-s: sālspūtējs⁴⁶⁾.

53. **lumbuja, lummutus, lumbuma**. Ka *lumbuja* kuulub sõnadega arstijate hulka. „*lumbuja* 'lausuja, soolapuhuja'“ (Kuusalu)⁴⁷⁾, „*lumbja* 'lausuja, soolapuhuja'“ (Vaivara); „*lumimja* 'moondaja, lummutaja'“. Sessamas tähenduses Kuusalus tarvitatakse ka *lumbumoor*⁴⁸⁾. Vist silmamoondaja tähenduses on antud Jõhvist: „*Silmalumbija* teeb nõia vigureid“. Vt. W i e d.: *silmalummaja* Augenverblender (so dass man Falsches sieht).

Lummutus on nõiduse tähenduses üldiselt veel kaunis vähe tarvitatud. Kohati tal peagu täiesti puudub see sisu, on muutunud lihtsalt sõimusõnaks või tähendab viirastust. W i e d.: *lummastus* gen. *lummastuse*, *lummutus* gen. *lummutuse* (*lumatus*, *lūmatus*) Bezauberung, Verhexung, Augenverblendung. OS: *lumm* (= nõidus), *lummus* = nõiutud olek, nõidus, *lummutus*. Kirjalikud sõnasedelid annavad: *lummutus* 'viirastus, moonutus'. „Lummuteb midägi silmi ette“ (Halliste). Häädemeestes sõimusõna: „Sa ilma *lummutes*“. Tarvastus: *lummutus* 'Augenverblend'. *silmalummutse* 'viirastus, hüпнооsi abil tekitatud nägemus'. „Sirkuse narri om ju kikk *silmalummutse*. Tükkis palgist läbi... vanakuradi tembu iki, mis na muud om“ (Karksi).

Verbina esineb *lumbuma* Kuusalus, täh. 'lausuma, sõnadega

45) Vt. Schiller-Lübben, Mittelniederdeutsches Wörterbuch, kus on antud *solt* — Salz, pūsten, schw. v. blasen.

46) Loorits, VdM, lk. 69.

47) G. Vilberg, „E. Kirj.“ 1922, lk. 208.

48) Sealsamas.

arstima'⁴⁹⁾; *lumbima* (Vaivara, Jõhvi) ~ *lum(mi)ma* (Põlva); *lummutama*, tähendus muutunud 'salaja hirmutama' (Häädemeeste). Hallistes tähendab ennast moondama, ka maskeerima; Karksis 'silmi moondama'.

54. **suitsutama**. Haiguste, eriti kurja silma vastu kindlustamiseks, ka nende kaotamiseks tarvitatakse vist üsna üldiselt suitsutamist. „Põrst *suitsutevet* ku om ärä nõiut“ (Karksi). Kreutzwaldi järgi ei lähe kurja silmaga vaadatud koor enne võiks, kui kurjategija karvadega koorekirnu suitsutatakse⁵⁰⁾. Ka Lutsis tuntakse suitsutamist mitmesuguste rohtudega kurja silma tekitatud haiguste vastu [vt. E. Kirj. 1936, nr. 9, lk. 405/6].

55. **kätt peale panema**. 'käe pealepanemisega arstima'. „Jumal antku Kulli Mariksel tervist, miu tei terves. Ku ta *käe pääle pañs* siis olli ku puul' valu vähep“ (Karksi).

56. **(h)arjaseid võtma**. Harjaste võtmine on teatava naha-haiguse maagiline ravimine. Näole rasvanäärmete ummistuse tagajärjel tekkivaid vistrikke rahvas kutsub üle-eestiliselt „harjasteks“ (Comedones), sest neil näib olevat sarnasust seaharjastega. „Haigusnähtu püütakse ravida üldiselt tuntud *harjaste-võtmisega*“ (väike laps määratakse üle jahutaignaga ja viheldakse kuumas leilis)⁵¹⁾. Virumaalt on kirjutatud säärase tegevuse kohta kaks teadet: „*arjusseid võtma* — võeti lastel arjusseid, tehti niesukest piene jahu rokka, määriti laps rokaga üle, saun oli palav, määrg riie ümber lapse, viheldi last, pidand arjused tulema roka külge, tühü kuñts kõik; ihu siest pidid ühed karvad tulema välja ägedas saunas“ (lisaku). Teine samasisuline teade Jõhvist.

57. **tõrtsi tegema**. 'nõidumise sõnu peale lugema'. „*Tegi tõrtsi* hobusele 'nõidus hobust', tühü *tõrts* küll oli, aga tervest sai“ (V.-Jaagupi). W i e d. järgi on *tühi* [tõrts] leeres Geschwätz, ein Nichts. Seega sõna algselt ei näi tähendavat nõidust.

58. **raganas**. Raganal on kaks esinemisala Eestis: 1. Häädemeeste, 2. Kanepi ja Hargla, seega Läti piiri ligidased kihelkonnad.

„*Raganal* jooksevad silmad iki vett ja on mädatsed“ (Häädemeeste). „*Vana Ragane* Siin oli vanamees, kutsuti nii. Too arstis marutõbe ja kutsus ussi välja, kui oli nõeland, pess vit-saga (ussi) — läks tagasi.“ Tütarlastele andnud ka armurohtu (Kanepi) Siin näib ragan olevat koguni hüüdimeks. Harglas peale nõia tähenduse on see sõimu- ja hurjutussõnaks. Vallatuile lastele öeldakse: „*Huju rakan!* ah sa mait ~ *rakan*“; „*kuradi rakan*“. Lätimaal elavad eestlased tunnevad samuti seda sõna: Alüksnest 7 kilomeetrit on *ragani* pettäi, mille alt inimesed ei julge läbi minna.

⁴⁹⁾ Sealsamas.

⁵⁰⁾ Vt. Kreutzwald, Kilplased 1857, lk. 32.

⁵¹⁾ R. Põldmäe, Nahahaiguste nimetustest eesti murretes, lk. 5. (Käsi-kiri E. Keele Arhiivis.)

Sõna on laen läti keelest, kus see on väga levinud nõia terminina — *ragan(a)*. Arvatavasti on see võetud omakeelsete ametlike nõianimetuste eufemismiks⁵²⁾ nii positiivse (arst) kui negatiivse nõia tähenduses.

Läti ragana täidab osalt ka puugi funktsioone, kes „käib piima lüpsmas, keha hingetult maas, jätab maha oma „sülje“, „ila“, „okse“, „sita“ (= puugipasa!)“⁵³⁾. Eestiski tuntakse *raganäkäimist*, *ragana sitta* ja *ragana paska* (Häädemeeste).

59. suri. Kohalik sõna Võrumaal ja L.-Tartumaal. Mujal tundmata. Nõia nimetuse kõrval märgib ta veel kelmi ja jonnakat inimest. *suri* 'nõid, arst, posija' (Karula, Hargla); „*Suriks* pilgatakse kõiki isehakanud arste ja soolapuhujaid“ (Rõuge). *suri* 'jonnakas ja kuri inimene' (Põlva), 'kelm' (Sangaste). Sõna etimoloogia on selgumata.

60. arbuja, arbuma. Arbuja nimi esineb juba XVI sajandil vadjalaste ja ingerlaste juures, nagu selgub piiskop Makari kaebusest a. 1534, et „tšuudlased“ „pidavat tavalist inimest eneste juures papiks, keda nad kutsuvad *arbuja*ks (arbu) ja see toimetab petlikul viisil ja annab nimed lastele“⁵⁴⁾. Arbuja juures käidi, kui mingi asi oli kadunud. Ta arvas selle üles vee ja viina pealt vaatamisega ja teiste toimingutega, millest veel allpool. Sõna on arbuja kujul tuntud Virumaal, kusjuures V.-Maarjas nimetatakse ka *arpu katsjad*. Lõuna-Eestis arbuja on arstiks — *arbja* (Lutsi), *arb* 'nõiduja inimene' (Helme).

Nagu Vaivara, Jõhvi, Lüganuse kihelkonnas arbuja tegevuseks on kaardipanemine, nii ka Vadjas: „*Arpoonikka* ja *arpoja* Kuzmini [keelejuht] järele on sama kui eesti kaardimoor [vt. p. 66] ehk soome povaaja“⁵⁵⁾.

Arbuja tegevust kutsutakse *arbumiseks*, verb — *arbuma*. Wied.: *arbutama*, -tan, -tada (arvutama, afbitama, afpima, arutama), frekv. *arbutelema*, -len, -lla hexen, zaubern. OS: *arbutama* = liisutama (verlosen; arpima), *arbuma* 'nõiduma, vastu nõiduma' (enamasti riputati sõrmus või prees niidi otsa ja esitati sellele küsimusi; „sõrmus või prees tegi suurema ringi, kui õiget haigust nimetati; ka näitas samuti rohtu haiguse vastu ja kohta, kust haigus saadud“⁵⁶⁾) (Kuusalu). Jõhvis arbutakse nii: pannakse sõrmused ritta ja vaadatakse neist läbi raha peale; kelle nägu on raha peal näha, see on varas. Lisaks veel arbumisviis Lüganusest: Toodi õhtul ämbriga vett, pandi soola sisse ja nõiuti pimedas. Kui lasta tilk nõuküsija (?) verd vette, siis tuleb varga nägu vee peale. Lutsis arbutakse sõela ja kääridega. Kreuzwaldi „Reinovader Rebane“ III tr., lk. 128: „Koeru kihelkonnas

52) Loorits, VdM, lk. 27. Ka „Eesti Keel“ 1929, lk. 179.

53) Loorits, LRU III, lk. 140.

54) Eisen, „E. Kirj.“ 1918/19, lk. 290.

55) Ariste, „Virittäjä“ 1932, lk. 137.

56) Vilberg, „E. Kirj.“ 1922, lk. 204.

elab üks tark vana moor, kes Arpu oskab lüüa ja viina klaasi seest varga näu ülesnäitab.“ Käsikirjalised andmed verbi kohta: *arbuti* siis, kui oli midagi kadunud (varastatud) või kui taheti tulevikku teada saada (Haljala); samuti ka mujal Virumaal. Selle kõrval on Virumaal kohati *arbitama* (Iisaku). Koerus tähendab *arbitama* 'karistama', Tormas 'nõiduma', Rõuges 'arstima'. *arbitsema* 'rohitsema' (Simuna). *arpu katsuma*. Wied.: arpu katsuma durch Zaubermittel heraus bringen (Gestohlenes, Verlorenes). *katsub arbu* 'kes oma tulevikku püüab teada saada' (Jõelähtme); *arpu katsuma* 'pihku sülitades vaatama, kuspool varas on (vaadatakse ka viina pealt)' (V.-Maarja). *arpu tegema* 'arbumise läbi tulevikku ennustama'. Esineb Virumaal ja P.-Tartumaal.

61. kaaluja, kaaluma. Kaaluja kohta on andmeid kaunis vähe. Sisuliselt eelmisega ühtuv. Siingi otsitakse kadunut või varastatud, kuid vahendiks on siin sõel, söed, võti, nõöbid ja lauluraamat. Wied.: *kaaluja* Zauberer, Hexe. Väandra pool kutsutakse nõidu *kaalujateks*⁵⁷⁾. Tuletisi: *kaalija eit*. „Umbes 70 aasta eest olnud veel Sõrves keegi laialt kuulus *kaalija eit*“⁵⁸⁾. Wied.: *kaalu-naene* Hexe; viimane olevat tuntud ka Helmes.

Verbina esineb peamiselt *kaaluma*. Wied.: *välja k[aa]luma*, *üles k[aa]luma* durch Zauberei (mit dem Siebe, mit Schüssel und Gesangbuch) eine verlorene oder gestohlene Sache entdecken. „Kes posisesid, need *kaalusid* raamatuga koa“ (Märjamaa). *Kaaluma* kõrval esineb ka *kaalima*. Wied.: *kaalima*, -lin, -lida durch Zauberei etwas herausbringen, erfahren (= sõõlage e. hafjaga arpu lööma), *üles k[aa]luma*. Ansekülast noteerib A. Saareste: „*Kaalima* tähendab siin 'nõiduma, arbutama, arpu katsuma (näit. tulevikku kuulutades, saladust otsides või ilmutades, mingit haigust, tõve põhjust, varast või kurja otsides)'. *Kaalimine* sünnib sel teel, et kaalija nõiamoor riputab kaks nõöpi niidi otsa, kõlgutab ja liigutab neid siis parema käega teise käe peo kohal, silmitseb neid ja kõneleb ning kuulutab sealjuures abiotsijale“ [vrd. *arbuma*]⁵⁹⁾. *Kaalima* etümoloogia kohta seletab Saareste, et see on moonutatud kuju sõnast *kaaluma* (rippuvaid nõöpe peo kohal *kaaluma*). — Väandra pool kutsutakse veel nüüdki [1921] nõidu *kaalujateks*⁶⁰⁾.

62. tilpaja, tilpama. *Tilpaja* on kitsa alaga termin, mida tuntakse Helmes ja mõnes naaberkihelkonnas. *Tilpajast* on teateid juba 200 aasta eest. Helme kiriku visitatsiooni puhul 8. III 1749 küsitakse, kas Helmes ettekuulutajaid (tarku, nõidu, maa-arse) leidub ja kes neilt abi otsib. Saadaksegi teada mitu isikut, kelle tegevust määratakse *tilpama*-sõnaga, mis umb. vastab soome sõnale loitsimaan. *Tilpama* sõnast on tekkinud *tilpaja*, kes haigusi

57) A. S[aare]ste, E. Kirj.“ 1921, lk. 424.

58) Sealsamas.

59) A. S[aare]ste, „E. Kirj.“ 1921, lk. 424.

60) Sealsamas.

arstib ja tuleviku kuulutab. Protokollis tuakse rida näiteid, kes kõik tilpajalt abi palunud ja kuidas ta on aidanud. Kooriküla Monna Hans arstivat nikastust ja ussi nõelamist sõnadega ja vaigistavat verd samuti sõnadega. Patküla mõisas aidamees käinud aidalõhkujaid avastamas *tilpaja* juures. Taagepera Meleti Matz arstivat hambavalu, nikastusi ja tulehaavu sõnadega⁶¹). Vastu Eiseni oletust⁶²) tuntakse tilpajaid ka Helme naaberkihelkondades. Karksist noteerib A. Saareste: „*Tilpaje* ehk *maarsti* nime all mõeldakse siin 'soolapuhujat, nõida'.“ Kirjalikud teated tilpaja kohta: „Nõidu praegusel ajal enam ei ole, küll leiduda aga *tilpajaid*. Pati-Ristiküla Aru talu peremees olla veel praegu *tilpaja*“ (Saarde); „*tilpaje* 'arst, kes arstib maalisi soolaga“^{62 a}) (Saarde).

Ka verb *tilpama* on tuntud ainult niisama kitsal alal. „Öeldakse: *temä tilpass* = *kaess raamaduge, maalise arsti tilpase* 'maarstid nõiuvad (raamatuga)⁶³), mis seisnud selles, et *lamaste ravva köüdeti raamadu vahel, siss mähits nõõrige kinne raamat*; siis võetud lambaraudade pärad näppude vahele ja lastud raamatut ümber keerelda, mille järele tuleviku või mingit saladust arvatud ja taotatud⁶⁴). Allakirjutanu on samasugust tilpamist näinud ka Helmes, ainult lambaraudade asemel oli ristiga aidavõti.

tilpame 'lauluraamatu ja võtme abil tuleviku ennustama'. „Ku sul om üits asi ärä varastet. Lauluraamatuge *tilbats*. Taeva Kadri mõist. Aiguse peräst käis. Võti pantavet lauluraamatu vahel, piat tagasperis sameie ärä lugeme. Sis raamat käis tiiru, ku selle inimese nime ütelts, kes varasten om. Raamatuk, raamatuk ütle ken om, kas Tiina või. Ku sii varas om, siis raamat lää käime“ (Karksi).

Nii oli tilpaja ennustaja, nagu arbuja ja kaalujagi, aga juba õige varakult (juba 1749. aastast) saanud ka arsti ülesanded. Mõlemas asjas tarvitatakse tilpajat veel tänapäevani.

Veidi laiemalt kui tilpamist tuntakse *tilpimist* (Helme, Karksi, Paistu, Viljandi), mis põlvneb seitsamast tüvest ja tähendab liisuhitmist, mängu alguse loomist. Nii tilbitakse Helmes kitsimängu algul kepiga, m u k s i m ä n g u (kivimängu) algul kividega.

63. ette kuulutama — nõiad *kuulutasi ette*. Kaardimoorid ja käetargad olid ikka ettekuulutajad (Kullamaa, Mihkli).

64. ennustama 'tulevikku ütlema' (Torma).

⁶¹) Eisen, „E. Kirj.“ 1921, lk. 424—5.

⁶²) Sealsamas.

^{62a}) Vt. alamärkus 63 ja p. 42.

⁶³) Siin näib üleskirjutaja eksivat. „Maalise arsti“ ei tähenda *maarsti*, vaid erilist *maalise arsti*. „Maalised“ on punased vistrikud, mis kohaliku rahva arvamise järgi tekkivat liiga varajasest mahaistumisest kevadel, eriti enne jüripäeva.

⁶⁴) A. S[aare]ste, „E. Kirj.“ 1921, lk. 424—5.

65. **raamatuge kaeme** [=tilpama] 'lauluraamatu ja Piibli abil tulevikku ennustama' (Karksi).

66. **kaardimoor** „pani kaartisi väl'la. Luges sialt inimese möödaläinud elu, tulevikku koa. Vargusi käisid kuulamas. Kaardimoor ütles, kus pool varas oo“ (Kullamaa). Nimetus, samuti kui elukutsegi on tuntud üle-eestiliselt. Wied.: *kaafdi n[öid]* Kartenschlägerin; *kaardipanejad* 'nõiad' (Vigala); *kaartipaneje* 'ettekuulutaja' (Karksi); *kaarditark* (Helme, Põltsamaa, Rannu).

67. **käekatsuja** 'kaardimoor'. „Kää katsuja, kätest vaadatasse ja mõned vahivad silmist“ (Iisaku; ka Torma); *käevaataja* (Vigala, Helme). *kätt vaatme* 'kätejoontest ennustama' (Karksi).

68. **lapard**. Wied.: *lapar* gen. *lapari* (*lapart*) Sprecher, Plauderer. Puhjast saadud teade lisab sellele seletusele juurde veel 'ettekuulutaja'. Ettekuulutaja tähenduse on saanud sõna nähtavasti ainult Puhjas. On arusaadav, et lobiseja iseloomustav nimetus võis kanduda üle ka ettekuulutajale.

69. **veesegaja, veetegija, veevaataja** 'nõid, tark' (K.-Jaani). Kuigi neil küll puudub ligem seletus, võime neid ometi lugeda ennustajate hulka, sest et ennustajate tegevuse hulka ju kuulub vee pealt vaatamine või vee segamine.

70. **vaksimees, vaksid**. Kogu Eestis tuntakse väljendit *vakse tegema* 'vigureid, koerusi tegema, veiderdama'. See väljend on tunginud ka nõiduse terminoloogia alale. Nii tähendavad *vaksid* 'nõidust' (Paide). Samuti esineb juhuslikult *vaksimees* 'nõia' tähenduses. On üsna mõistetav see psühholoogia, mis ühendab nõiatembud tembutustega, viguritega üldse. Sõna ise on võõrast algupära, laenatud saksa keelest balti-saksa keele vahendusel. Balti-saksa keeles on veel praegugi üldiselt tarvitusel *Faxen machen* 'vigureid, koerust tegema'⁶⁵).

71. **vigurimees** on arvatavasti saanud ka nõia tähenduse nõidustembutuste järgi. Üleskirjutisi on Simunast ja Käinast. (Vrd. seda ka sõnaga *vaksimees*.)

72. **koogumees**. P.-Eestis Juuru, Kullamaa ja Käina kihelkonnas esineb nõia nimetusena veel *koogumees*. *koogumees* 'nõid'. „Tõnu old isegi *koogu* mees, aga molle ta kedägi paha ei teind“ (Juuru). Kullamaal seletatakse, et ta oli vigurimees, kes tegi viguritöid.

Sõna etümoloogiale viitab P.-Eestis konksu, haagi tähenduses tarvitatud *kook* gen. *koogu*, mida Wied. annab sõnaühendis: *hammas-kooku vedama* sich herumzanken, *sõrm-kooku vedama* als Kraftprobe = sõrme vedama; *keele-kook* (poetisch) Lügner. Veel ligemale läheb aga Wied-i *kookus*, gen. *kookuse* List, Rank. Selle põhjal oleks siis *koogumees* üsna ligidalt sugulane viguri- ja vaksimehega, viidates eufemistlikult nõia tempudele, konksudele.

⁶⁵) Etümoloogia kohta vt. E d. L a u g a s t e, „Eesti Keel“ 1935, lk. 62—64.

73 tembutama. Wied.: ära t[embutama] verhexen. Kindlasti ühendusse viidav nõia tempudega.

Armunõia jaoks peagu ei olegi spetsiaalseid nimetusi. Seda tegid kahtlemata teised arstid, targad ja nõuandjad. Küll aga esineb verbe, mis tähendavad harilikult soovitud mehe (aga ka neiu) külge tõmbamist, ära võlumist.

74. võrgutama. „Söötis poisile midagi sisse ja võrgutas sellega ära“ (Halliste, ka Saarde).

75. külge tõmbama 'armastama nõiduma' (Simuna).

76. perrä paneme 'nõiduma teist armastama'. „Palu Ann ollu perrä pant. Poiss lännu künme ja Ann lännu perrä, es ole äbenen kedägi“ (Karksi).

77. rohitsema (vrd. perrä paneme). „Sie on rohitsetud, kui keski pruudist ei tagane“ (lisaku).

78. ära tegema. „Tüdruk oli poesi ää teind“ [= armastama nõidunud] (Kullamaa, ka Rannu).

79. nortsima 'jõuetuks tegema, rikkuma, ära nõiduma'. „Ta on ära nortsitud“ (Jämaja).

80. lottama 'võtme ja piibliga ennustama' (Risti). Kuulub seega sisuliselt ennustamiste — kaaluma, tilpama, arbuma jne. — hulka. Andmeid on ainult mainitud kihelkonnast.

81. läbi laskma. „Kanad laseb läpi rihma vasta päivä“ (nõnda tehakse nõiakunstiks, kui kana muneb nahkmune). Ka hobust lastakse mõne haiguse puhul läbi rihma (Jõhvi).

82. puhus, puhuse pandja. Puhus on nõidusevahend, mis on kokku määsitud munadest, lihast jne. Puhuse pandja on nõid. „Kokku pantu, kokku müsitet veiva mune, vai liha vai villu pantu puhusses“ (Hargla).

Lõpuks võiks tuua veel rea nimetusi, mille kohta vähese materjali ja ebamääraste seletuste tõttu on võimatu midagi kindlat väita. Nende hulgas leidub rida niisuguseidki, mis võivad olla individuaalsed, kandes ühtlasi eufemistlikku laadi.

Harglast on märgitud nõia nimetus *laplane* 'ragan, võlu'. Arvatavasti individuaalne või üsna lokaalne termin. Kirjandusest on „Kalevipoja“ mõjul tuttavaks saanud Lapu tark, kes on siin kahtlemata mõju avaldanud. Samuti on Harglast ainult ühes teisisendis tuttav *maht* 'ragan, võhlu', mis samuti näib piirduvat kitsa esinemisalaga. Emmastest on märgitud *panija* 'nõid', Tartu-Maarjast ja Kodaverest *pooltarakat* 'nõid', Harglast *prohvus* 'nõid', Simunast *põrguline* 'nõid', Käinast *püssimees* 'üks nõid või tark', Jõhvist *võimumehed* 'kel palju rammu oli või jälle kunsti mõistis teha'; nõidust tähendavaid: Hiiumaalt inn gen. innu 'nõiutis'. Hulgal Wied. sõnaraamatus esinevaid termineid pole allakirjutanu leidnud vasteid murdeist. Nii *abi tegija* auch Hexenmeister ja *avitaja* võiksid olla arstid, järeldades nende nimest; *läbi nägija* Zauberer võiks olla ennustaja, *lämmija* Zauberer, Hexenmeister, Beschwörer, *saksa-lämmija* Zauberer gegen den

Zorn des Herren, nii siis saksa viha vastu. Spetsiaalselt saksa viha vastase abimehe nimetust murdeist pole vist kirja pandud, kuid tuntakse tervet rida nõiatehinguid, nagu soolapusside kandmine kaenla all, mis peavad aitama saksa viha vastu (Jõelähtme) jm., tegija Zauberer, õnne-andja Wahrsager, Hexenmeister; nõidus: tehtud asjad Hexereien, Angezaubertes, õnne-andmise-[att] Zauberei.

See on lühike ülevaade nõia ja nõiduse nimetustest eesti murdeis andmete põhjal, mis on praegu kättesaadavad eesti keele ja rahvaluule hoiupaikadest, lisades juurde andmeid prof. A. Saareste isiklikust sõnasedelitekogust ja autori isiklikke märkmeid. Nimetuste rohkus on tingitud sellest, et nõia tegevus on väga laiaulatuslik ja kirju. Seejuures eestlasil puudub iseseisev nõia elukutse⁶⁶⁾. Nõiavõimeid võib küll olla rohkem teatavate omadustega inimesel (mustavereline, puserdi hammastega, kõõrdsilmaline, mitmesuguste sünnimärkidega jne.), kuid nõiduda võib ka muu „igapäevane inimene“, kuigi küll ainult teatavil tingimustel.

Nõidu võib liigitada selle järgi, kuidas nad oma üleloomulikku hingejõudu rakendavad: kas kaasinimeste vara egoistlike omastajaina või lihtsalt kadedate kahjustajatena, või haiguste ja muude hädade läkitajaina inimestele ja loomadele selsamal põhjusel. Vastupidi arstid, targad jt. peamiselt abistavad hädalisi igasuguste õnnetuste ja saadud või saadetud haiguste vastu. Need, nagu muudki kirjutises esitatud nõidade ja nõiduse nimetused, ei väljenda teravalt piiritletud mõistet, vaid erinevusi võib olla funktsioonides geograafiliste alade järgi. Tarvilikuks abimeheks igapäevastes muredes on ka ennustaja, arbuja, kaaluja, kaardimoor jne. Ennustajad kuuluvad ehk praegugi maa-artistide järel tarvitavamate abimeeste hulka. Nende ülesandeks on tuleviku kuulutamine, varaste ja tulesüütajate avastamine, nõu andmine armastajaile väljavalitu „ära tegemiseks“ või „perrä panemiseks“. Asja salapärasusest tingitult esineb nimetustes sageli ka ümberütleri ja eufemisme (sageli laenatud võõrkeelist), mis omakorda rikastavad selle ala leksikaalset külge (tükimees, tooke-mees, vaksimees, kuntsimees, krossimees, kross jt.).

(Lõpp.)

Ed. Laugaste.

TUME KOHT „KALEVIPOJAS“.

Tumedaid kohti on „Kalevipojas“ paljugi, niihästi keele kui sisu poolest. Uus väljaanne on keelekonarusi tublisti silunud, mõnes kohas küll liigagi moderniseerinud (tantsi). Ka sisu on palju võitnud arheoloogiliste märkuste läbi, oleks neid veel rohkemgi soovinud. Aga kõige tumedamaks jäävad ometi 4 värssi I, 669—672, mis uuest väljaandest

⁶⁶⁾ Loorits, VdM, lk. 68.

esmalts küll välja on jäetud, kuid siiski veel 3 korda korduvad: I, 727—730, I 755—758 ja I, 796—801.

Need värsid on:

Seni kui tõuseb sõrga soosta,
Sõrga soosta, märga maasta,
Veerik varvaste vahelta,
Kerikanne keske'elta.

Uus väljaanne asetab „veeriku“ asemele „veri“ ja „kerikanne“ asemele „keriking“.

Löwe-Reimani saksakeelses tõlkes kõlab see koht järgmiselt:

„Bis entsteigt das Rind dem Röhricht, Rind dem Rohr, ein Bach dem Boden, Unterm Fusz aufsprieszt ¹⁾ ein Beerlein, Beerlein mit 'nem Blütenständer.“

Selle kohta ütleb Reiman: „Need värsid teevad tõlkijale ülepääsematuid raskusi keele ja sisu poolest.“

Kui ma 35 aasta eest Kuressaare gümnaasiumis õpilastega „Kalevi-poega“ lugesin, ei mõistnud ma neid seletada, nad jäid mulle tänini tumedaks. Ka „Kp-ja“ uue väljaande toimetajad pole vist selgusele jõudnud, sest muidu ei oleks nad vanu sõnu uutega asendanud. Substitutsioon ja interpolatsioon on ikka hädaabinõud.

Mainitud värsid on võetud Kalevi ja Linda pulma kirjeldusest. Nad tahavad sangari sangarlikku tantsu kirjeldada ja tähendada, kui kaua „Kalev-peig ja Linda-neidu pidasivad pulma-ilu“. Löwe tõlge kostab: h o m m i k u n i, kui sõrakandja (sarvloom) hommikul soost välja tuleb (siin oleks „sõrg, sõrakandja“ *pars pro toto*) ja „märg“, s. o. kaste, maast tõuseb. See seletus on ilus küll, aga siiski otsitud ega seisa kahe viimase värsiga kooskõlas, mis tantsijate jalgadest kõnelevad. Minu arvates käivad ka esimesed värsid tantsijate jalgade kohta ja näitavad nimelt sangarlikku trampimist ja m a a m u l l a s ö t k u m i s t. „Sõrg“ tähendab siin nagu mõnikord rahvalikus keeles inimese varvast. Tahetakse öelda: sõrad või varbad ei tõuse enam maast või mullast, vaid porist ehk soost. Nii kaua tantsiti ja sõtkuti maad.

Kaks viimast värsi kirjeldavad sedasama veel laiemalt, on aga selle tõttu veel raskemad seletada, et siin esineb kaks tundmata sõna: v e e r i k ja k e r i k a n n e. Uus „Kp.“ seab veeriku asemele „veri“, mis oleks küll selge, aga mida see vana rahvalaul vist küll mitte ei tahta ütelda. „Veerik“ ei ole sugugi tundmata sõna, Wiedemanni järgi on sel mitu tähendust, isegi „Beere“ (mari), nagu Löwe tõlkes. Tähenduste hulgas on ka üks olemas, mis siia hästi sobib: veeretamise läbi tekkinud väike rull (rasvarull), siin mudarull.

Kõige mõistatuslikum on viimases värsis sõna „kerikanne“, mis ainult siin esineb. Uues „Kp-s“ on märkus: „Mõned arvavad, et kerikanne tähendab ringi, milles tantsijad neidusid ümber kannavad.“ See seletus ei sobi juba sellepärast mitte, et siin on tingimata juttu mingist jalanõust. Aga missugusest? Uus „Kp.“ asendab sõna „keriking“, mis ka on tundmata, vist uuelts loodud ja „viisku“ tähendama pidava sõnaga. Aga viisust ei või siin kõnet olla, sest viisk ei jäta varbaid paljaks. Tantsiti ju palja jalu.

Minu arvates on vana laulik tahtnud nimetada jalakatet, mis sõdu-rite jalanartsude sarnaselt oli ümber jala mähitud ehk „keritud“, sellepärast „kerikanne“.

¹⁾ Löwe-Reiman I 729: entsprieszt. Carl Reinthal tõlgib selle:

Bis der Aestrich zum Morast wird,
Den die Heerde kaum durchwatet,
Und die Preiselbeeren kniehoch
Durch der Tänzer Zeh'n gewachsen!

Seega ei ole neis mainitud värssides mitte tahetud hommiku tulekut ega looduse ärkamist kirjeldada, ei ka tüdrukute ringi kandmist, vaid ainult tantsijate jalgade võimsat mõju. Mõte oleks järgmine:

Seni kui tõuseb jalg porist,
Jalg porist, märg mullast,
Muda-veerik varvaste vahelt,
Kerikanne keskel.

F. Ederberg.

Märkusi eeloleva puhul.

Kõigepealt peame muidugi õiendama, et Ristitantsu laul ei ole kuskil ehtsast ülestähenduses ega vist kunagi rahvaluules olnud seotud Kalevipojaga, ei või siis ka kirjeldada just viimase „sangarlikku tantsu“. See on iseseisev tantsulaul, mis ainult mõnes üksikus Virumaa teisendis on liidetud samuti iseseisva Salme lauluga. EKS-i „Eesti rahvalaulud“ II köites sisaldavad teda ainult Salme laulu teisendid — Vi 15, Vi 16, Vi 17, Vi 21 — kõik Haljalast üles kirjutatud. Sealgi esinevad ainult ühes (Vi 17) värssid:

Kunni tõuseb suosta sõrka,
Suosta sõrka, tielta tinga,
Viering varvaste vahelta.

Kuid see väike õiendus muidugi ei aita veel palju nende värsside eneste seletuseks, mis on tõepoolest tumedamaid meie eeposes, nähtavasti juba rahvalaulikuilgi. Ka allakirjutanu ei pea õigeks eelmainitud Löwe (õigupoolest juba Neusi) tõlgitsust¹⁾, samuti mitte P. Org'i arvamist „kerikandmest“ kui tantsijate ringikandmise paigast²⁾. Kahjuks on sest tantsulaulust teisendeid nii vähe ja needki segased, nii et parema puudusel tuli eepose iluväljaandes see koht teataval määral omavoliliselt selgemaks interpoleerida nii, et see tähendaks tantsu kestmist, kuni tantsuplats on soine ja jalad verised. Ka mõnes rahvateisendis kõneldakse läbi kinga (e. pastla nõõriaukude?) tõusvast verest (H II 40, 688 < Kuusalu):

Kuni tõuseb sorka suosta,
Sorka suosta, marka maasta,
Viering varvaste vahelta,
Veri kinga kierämistä.

„Keriking“ pole mitte kunstlikult loodud sõna, vaid Eesti Keele Arhiivi andmeil Ida-Virumaal rahvapärane ja just tähenduses „viisk“, kuna „kerikanne“ või „kerikand“ on nähtavasti ununenud. Tantsimist kuni veriste jalgadeni on üksvahe oletanud siin ka Kreutzwald (kirjas Neusile 13. VIII 1847, kirjas Faehlmannile 4. VIII 1847), imetelles seda toreda luulelise tõusutusena („Steigerung“).

Teine küsimus on siiski, kas säärane tõlgitsus on tõesti ka esialgselt rahvapärane. Igatahes on eeltsiteeritud teisendeis asja püütud mõista nii, et maast ei tõuse mitte „märg“, vaid „mark“, ja temale vastav „ting“ (s. o. teng, raha), nähtavasti siis ka „veering“ (Ferding) raha tähenduses. Mitte „märg“, vaid „mark“ on olnud aluseks ka sellel teisendil, mis on Eestist rännanud edasi Seiskari saare soomlaste juurde, kus ta lõpp esineb täitsa moonutatult:

¹⁾ H. Neus, Ehstn. Volkslieder, nr. 3 D, kommentaar.

²⁾ Kalevipoeg, toim. P. Org. Lühendatud kujul nelja lisaga. Sõnastik.

Jo se nouse sorka suosta,
Sorka suosta, marka maasta,
Verikorvat ei vaella,
Kimmi kammi kieremästä³⁾.

Võiks arvestada ka seda, et arvatavasti eeposele aluseks olnud tei-
sendis (N e u s, E., Volkslieder 3 D, nähtavasti Knüpfferi saadetud) esi-
neb ka veel mitte „märg“, vaid „marga“:

Sennikui touseb sörga soosta
Sörga soosta, marga maasta,
Verik varvaste vahhelta,
Kerrikanne keskeelta.

Muidugi võib see „marga“ olla trükiviga pro „märga“, aga samuti pro
„marka“⁴⁾. Nii pole võimatu, et algupäraselt laulu mõte on olnud umb-
järgmine: Tantsigem nii kaua, kuni veel jaksab tõusta jalg maast (ehk
ainult alliteratsioonil pärast piltlikult „sörg soost“) või (samuti piltlikult)
kuni maast hakkab jalgu tõusma rahatükke⁵⁾. Või sooviti sellega koguni
raha andmist pealtvaatajate poolt?

Igatahes on siin päris kindlat seletust veel raske anda. Ehk on see
võimalik siis, kui Eesti Rahvaluule Arhiivi korraldustööd ükskord jõua-
vad niikaugale, et meil oleks ülevaade kõigist mitmesuguseis ühendustes
leiduvaist Ristitantsu laulu teisendeist.

A. Annist.

LISANDUSI

L. Anvelt'i kirjutusele „Andreas Kurrikoff Tüiril“.

Autori tänuväärset uurimust ühe esimese eesti soost pastori olemu-
sest ja tegevusest, milles ta oma kogudusega sattus vastuollu ja selle
tagajärjel pidi ametist lahkuma, tahtsin omalt poolt mõne vähese mälestu-
se ja muljega täiendada, millise kavatsuse teostus viibis ühe asjaliku
tõendi otsimise pärast, mida ma kahjuks siiski seni ei ole kätte leidnud.
Lubatagu mulle siiski järgmisi märkusi teha.

Toimikus nimetatud Anton Winberg, † a. 1932, oli minu ema lihane
vend, kelle sugulistest eksimustest mina ei omaste ega võõraste suust
pole midagi kuulnud, mille tõepärasuses aga mul pole põhjust kahelda,
abiellus veel rauga-eas teiskordselt ja tal oli neli last, kes esimeses abi-
elul puudusid. Loomu poolest haruldaselt terase mõistusega, austas väga
eelmist pastorit, Wold. Grohmann'i, kuna ta Kurrikoff'i üldse ei tahtnud
tunnustada. Kritiseeris kõiki vaimulikke pühakirja põhjal väga tera-
vasti, võõrdus kirikust hoopis ja harrastas „lugemisi“ ning palvetunde.
Kiriku asupaika tundis aga väga hästi. Tallinna — Viljandi raudteele
aeti Käreveres mitu sihti, enne kui tabati see õige: Türi kiriku torn
paistab liini mööda Kärevere jaama ette. Selle suuna näidanud inseneri-

³⁾ K. Krohn, Die Freierei der Himmelslichter. FUF III, 3, a. 1907, lk. 28.

⁴⁾ J. Jungi saadeti Hallistest H II 22, 353/7 langeb peagu täiesti ühte vastava Neusi kogu lauluga (3 D) ja tundub olevat osalt ebarahvalik, kui mitte üldse võetud Neusi kogust. Seal esineb:

Sörga soosta, märga maasta,
Veerik varvaste vahelta,
Kerrikanna keskeelta.

⁵⁾ Vrd. sellega ka K. Krohni arvamist eeltsit. FUF III, 3, lk. 30, et „kerikanna“ asemel ehk peaks lugema „keerik kanna keskeelta“, samuti nagu E 8229 „keering kinga ormadesta“, paralleelvärsina eelmisele „veering varvaste vahelta“.

dele Kärevere, mitte Säreveere, nagu artiklis nimetatud, Lapardi talu peremees Anton Winberg.

Vanemas eas küsisin temalt kui vanemalt ärksalt ja usklikult inimeselt seletust Kurrikoff'i konflikti kohta, kuid tema vastus oli väga puudulik ja, nagu näha, koguni ekslik. Alliku härra (parun Engelhardt, kiriku-patroon, kes selles toimikus üldse ei esine), ässitanud Kärevere möldri Jüri Taevere (Jü'i Taeve'e, nagu ta end nimetas) Kurrikoff'i vastu üles, ja see lõõnud rüsellemisel tema hambad sisse. Taevere ei näi ka ses protsessis nimetatud olevat. Kui ta aga oli üks Kurrikoff'i vastaseid, mis on tõenäone, siis olgu tema iseloomustuseks öeldud, et ma oma lapsepõlvest mäletan, kuidas Jüri Taevere külateel valju häälega „isa Jannse-nist“ ja Jakobsonist rääkis. Tema lapsed rändasid Krimmi.

Piimetsa v. Helffreich'i konflikti puhul Türi õpetaja Kurrikoff'iga astus Eestimaa rüütelkond erakordselt Tallinnas kokku; koosoleku protokollist võib lugeda teatud kokkumist sündmuse kohta, kus üks rüütelkonna liige on pastoriga käitsi kokku läinud. Seda juhtumit peeti äärmiselt tõsiseks, aga et Koigi v. Grünewald'i kui kreisisaadiku ettekandel ainult ühe asjaosalise seletust kuuldi, siis ei võetud selles seisukohta, kuni kohtulik juurdlus oli teostatud. Igatahes ei nähtu sellest mingit ennakulist otsust eesti soost õpetaja vastu ja oma korporatsiooni liikme poolt.

Sama vähe võib kindralsuperintendent Wold. Schulz'i ägedust Kurrikoff'i suhtes seletada eestivastase meelsusega. Kokkupõrkes rüütelkonna konvendiga, milles superintendent liiatigi ise süüdi, oli ta oma leivaisadele lähetanud nii jämeda kirja, et krahv Alex. Keyserling selle ettelugemise järgmise iseloomustusega sisse juhatanud: „Unser allverehrter General super im p e r t i n e n t schreib t uns.“ Üldisel naerulagial mindud siis kirja sisust üle ja pandud kiri akti. (Jakob Baron Uexküll, Nieschachte Welten, Berlin 1936.)

Oma ohjendumatu iseloomu juures (upsakus, sallimatus, „mulgi jonn“, alamustunne!) näib Kurrikoff siiski agara koolimehena ja tulise rahvuslasena olevat avaldanud paremat mõju. Minust hulga vanem õde Anna Maria, abielus Rodentau, kelle pulmast, mil olin kolmeaastane, on säilinud minu varasem mälestus, rääkis temast kui õpetajast Türi kihelkonnakoolis veel hiljem suure soojuse ja austusega ning laulis vaimustusega tema seipitsetud isamaalaule.

Rahvuslikku sallimatust koolirevident v. Middendorff'ile Kolus ja eelmisele kiriku-eestseisjale v. Traubenberg'ile Lokutal, kellest rahval säilinud head mälestused, eeldada ei oleks ka küllalt objektiivne. Tori v. Frey ja Mäeküla v. Dehn olid aga sama väikesed mehed nagu nende mõisad.

Jaan Lintrop.

J. Lintropi täiendustele võiksin omalt poolt lisada, et mingi kokkupõrge mölder Taevere ja Kurrikoff'i vahel paistab küll olnud olevat. A. Winberg'i jutt leiab toetust teiste samalaadiliste poolt. Endine Türi kiriku köster M. Veimer ja Kurrikoff'i-aegse köstri Koigi lesk on jutustanud Türi kihelkonnast ajaloolise traditsiooni kogujale, et Aleksander III kroonimise auks peetud peo puhul, kus mõisnikud istunud talupoegadega vaheldumisi lauas ja joodud isegi šampanjat, mölder Taevere saadetud Kurrikoff'ile järele. Mölder olnud purjus. Õpetaja vihastanud selle kutse üle ja tahtnud Taevere välja ajada, aga Taevere pannud õpetaja põrandale maha ¹⁾. Muidugi jääb see juhtum ainult üheks kirikhärra pikas tülide reas, ja kindlasti mitte esimeseks, sest K. lõpetas seltskondliku läbikäimise sakslastega juba 1878. a.

1) Ajaloolist tradits. Türi khk., lk. 52. EK1A.

Vääratus Anton Winbergi elukoha mainimisel tekkis mul sellest, et konsistooriumi arhiivi materjalis on teda mainitud kord kui Särevevere 2), kord kui Käreveere 3) talupoega. Või on siin tegemist koguni kahe ühenimelise, kuid erineva elukohaga isikuga? Igal juhul jääb kehtima J. Lintropi õiendus, et Käreverest oli see Anton Winberg, kelle solvamises süüdistasid kirikueestseisjad Kurrikoff'i. Vähem selge aga on mulle, kas see Anton Winberg, kellega pastoril oli varem konflikt administratsiooniküsimuse pärast, on sama isik või keegi samanimeline Säreveverest.

Astusin vastu oma artiklis neile autoreile, kes kogu Kurrikoff'i tüli Türi kogudusega tahtsid tagasi viia rahvuslikule vaenule sealsete sakslaste ja eestlasest pastori vahel. Kohati olin vahest seda tendentsi eitades liiga ettevaatlik. Kui J. Lintrop, kes minust paarkümmend aastat vanem ja juba selle tõttu lähemal K-i-aegsetele inimestele ja olustikule, oma täiendustes liigub julgemalt samas suunas kui minagi, siis vist küll üldiselt õigustatult.

L. Anvelt.

KIRJANDUSE ÜLEVAADE.

A. Jakobson: **Metsalise rada**. Romaan viies jaos epiloogiga. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu, 1936. 485 lk. Hind 5 kr.

Jakobson võib oma teostes anda tugeva intriigi ja sündmustiku, ta elupilt on lopsakas ja jõuline, ta tüübid on joonistatud selgelt ja ilmekalt. Kuid tema peaulesanne pole ometi haaratud olla oma vilkast faabulast, sündmustiku nobedusest, elu-olu jälgendamisest kui kunstist omaette, vaid esmajoones on ta tõetsija ja selle tunnustaja; ta kirjutab oma romaanid ja novellid, et nende kaudu midagi öelda, mis on süstemaatilise sisseelamise ja põhjaliku juurdlemise vili.

Selles mõttes on tal vähe ühist, ütleme, Gailiti või Mälguga, ta on rohkem elumõttestaja, õigem, põhjuste juurdleja, mis teatavaid nähtusi ühiskonna-elus sünnitavad. Nagu Metsanurk ja Tammsaare, on Jakobson ideekirjanik. Metsanurk haarab ühiskondlikesse probleemidesse maailmaparandavalt. Tammsaare hingestatud realism otsib ühiskondlikus bioloogilist juurt. Jakobson lükkib elu toored tõsiasjad, nii ühiskondlikud kui bioloogilised, süsteemi, püüdmata neid seega õilistada. Ja ta kirjanduslik stiil vastab sellele, nagu ta maailma näeb.

Meie viimase aja murrangud ja puhangud pole Jakobsoni milleski vangutanud. Ta on truuks jäänud sellele, mis ta oli, kuidas ta nägi ja millest ta kirjutas. Ta on truuks jäänud naturalismile, pessimismile, skepsisele, kriititsismile. Mitte kriipsu pole ta nakatunud mingist positivismist, ta pilk on endisel pöördud elu varjukülgedele. Ta on umbusklik uutele sümptomidele, ta vidutab silmi värskelele meelsustele, ta ei usalda uut optimismi ja uue paatose siirust.

Jakobsoni „Vaeste-Patuste alev“ sünnitas kord kooli. Nüüd on teised tuuled epigoone eemale meelitanud, Jakobsoni ümber on õhk lahedam, tal on nüüd ruumi iseenesena olla ja ta kasustab seda võimalust mõnuga. Ta valgustab sotsiaalse elu juuri ning võtab terveid kihte ja rühmi juurdluse alla. Viimasel ajal teda erutab sõdadele järgnev „ajaline tagala“, meie tänapäev ja eile. Sellest ajast oma naturalistlikke sõe-

2) Kurrikoff praost Hoffmann'ile 4. X 1884. EKA, tmk. nr. 1719.

3) Ärakiri Kindralkonsist-i 15. II 1891. a. otsusest. EKA, tmk. nr. 1721.

joonistisi on Jakobson andnud „Reamees Mattias“, „Vanas kaardiväes“ ja annab seda eriti suures taustamaalingus „Metsalise rada“. Jakobsoni huvitavad praegu mandumisnähtused jooksva elu taustal, ühiskonna „hai-gused“, psühhoosid. Ta seab põhjalikult läbikaalutud diagnoose, seejuures end arstiks pakkumata. Tundkem iseenast ja mõistkem oma aega, et mõistus saaks juhisõna ja rahvad ei tungleks pimesi! „Metsalise rajal“ on mõndagi ühist „Vana kaardiväega“. Ühes on luubi alla võetud „igavene üliõpilane“ paljudes variatsioonides, teises „igavene sõdur“, üksikult ja rühmas. Nii üks kui teine ei kohane loomuliku elu-oluga, ei leia õiget kohta ülesehitavas töös. Sõjas võis risti teenida hetkelise hulljulgusega, kodanlikul rindel nõutakse eluea püsivust ja sitkust, tasakaalu ja kannatlikku meelt. Ja nõnda ollakse liigselt kangelased ja romantikud, et sobida kodanliku realismiga.

Siiski, kokkupuudetest hoolimata on „Vana kaardivägi“ vaid väike kõrvaluurimus sellele põhilikule, mis antakse „Metsalise rajas“.

„Metsalise rada“ tähendab sõjahävi ning on saanud oma sümbolise nimetuse Ilmutamise-raamatust: see romaan on suur sotsioloogiline eritlus ja läbivalgustus meie hiljutisest vapside liikumisest. Sellest liikumisest on meie kirjandusse juba varemgi mõningaid episoodide pudenenud. Aga et seda eilset ainet võidakse juba täna suures romaanis kriitilise nõudlikkusega käsitleda, selles on Jakobson meid üllatanud, see teeb meile „Metsalise raja“ sündmuseks mitte ainult kirjanduslikus mõttes.

Õieti ei anta siin mingit rahvalikumise kroonikat, vaid poliitilised liikumised ja sündmused jäävad isikusaatusele üksnes tagaseinaks. Pea-rõhk langeb hingeeluliste teguritele, sündmuste psühholoogilisele analüüsile, psühhoosi põhjendamisele ja mõistmisele. „Metsalise rada“ haarab probleemi laiemalt, kui seda oli vapside avantüür. Romaani keskseks ülesandeks on kujutada sõjapõlvkonna mandumise ja allajäämise traagikat üldse, ka väljaspool poliitilisi liikumisi. Luuletaja Arumaa on demokraat, raiub vapsismile vastu, ent alla käinud on ta siiski. Ja romaani peategelane Tiit Pärtels, noor tõmmunahaline „kasanova“, ei tee üldse poliitikaga tegemist, pühendub vaid „tubasele spordile“, kuid allakäimine on veelgi haledam.

„Metsalise rajas“ on antud kümnekond tüüpi samal teemal ning üksikjuhud on ühises saatuses liidetud tervikuks. Ja terviklik on ka Jakobsoni kirjanduslik käsitlus selle sotsiaalse mandumise ühtepidistust ja paratamatust kujutades. See romaan on meie tänases kirjanduses ja tendentsides väga iseseisev ja omaette nähtus.

Romaani idee on koondatud eruoovitserist poedi Arumaa suhu. Ta on leiutanud teatava „tõbise teooria“ ning sündmuste hüppelisus näib talle õiguse andvat. Me kõik mäletame, millise bravuuriga vapside liikumist lavastati, kui kergesti likvideerimisele alistuti, missugused naiiv-fantastilised plaanitsused üles kerkisid ja missugust vastastikust süüdistamist ja paljastamist protsess ilmsiks tõi. Arumaa saab mulje, et pole tegu normaalsete inimestega. Teised kamaarid süüdistavad oma allakäimistes riigikogu, valitsust, põhiseadust, teisi inimesi. Arumaa leiab, et ise oleme süüdi. „Mind on hävitanud need ligi seitse aastat kaitsekraavides.“ Välispidi pole suurt märgata. Ent sisemiselt ollakse purustatud närvidega invaliidid, kellel kuski pole hea, kõikjal tühjus, sihitus ja rahulolematust. Apaatilised ergud nõuavad erutust ja seda siis muretsetakse. Ühed uimastavad end viinaga, teised pritsivad morfiumi, kolmandad „kasanovatsevad“, enamik satub poliitilisse hullustusse: marsitakse, paraaditakse — väsinud närvidega õnnetud inimesed, suure varju all kõndivad väikesed varjud...

Romaani peategelaseks pole siiski vapside „liigutaja“, vaid noor pangaametnik Tiit Pärtels, kes, nagu ta ise ütleb, „kühugi ei kuulu“. Ta on koolipoisina Vabadussõtta tormanud, siis „šimmitamiste“ päevil uljast burši mänginud ning oma kena välimuse ja julma ülesastumisega võitnud

„Tartu tuntuima kasanova kuulsuse“. Ta peab end suureks vallutajaks, mitte märgates, et ta ise on igasuguste liiderlikkude naiste ohver. Alles vastamisi sattudes tõsisevaatelise naisega paljastub talle ta sisemine armetus, elujõuetus kui ka ta vastupandamatuse kimäärsus. Lööduna oma kaua ravitud suursharrastuses „kasanova“ kaotab tasakaalu ning võtab lõpuks endalt elu. Ja mis oli Tiit Pärtelsi „elu“? Luuletaja Arumaa meenutab kadunut: „Ta ei saanud rahu vist magadeski. Kui ta parajasti ei amelnud mõne naiseга, siis ta istus kindlasti kõrtsis ja vihtus tantsida; kui ta ka seda ei teinud, hulkus ta lihtsalt tänaval, käed taskus ja pabe-ross suus.“

„Metsalise raja“ enamik lehekülgedest on pühendatud Tiit Pärtelsi hingeelu jälgimisele. Ja peab ütlema, et „saak“ on kaunis kehv. Mõnede üksikute sähvatuste ümber tohutud pilved kõige paksemat apaatiat. Tiit Pärtelsi hingeelu, see on peamiselt tühimuste, tüüpimuste ja iivelduste kroonika. See elamuste monotoonsus ei tapa ainult Tiit Pärtelsi, ta kipub ka lugejat tülgastama. Hakkame puudusena tundma, et Jakobson oma suurte romaani-dele valib peategelaseks isiku, kelle hingeline lamedus ja sisutus ei võimalda suuremat haarangut. Muidugi — mandumine, saame aru, mandumine... Aga me teame, kui värvikas on looduse „allakäimine“ sügisel. Degeneratsioon võib teinekord olla väga vaimukas ja allakäimise hingeelu rikas — kas või pahedestki.

Ent meie ei saa kirjanikult psühholoogi nõuda, kui ta esmajoones on naturalist. Igatahes Jakobsoni naturalismil „Metsalise rajas“ on omalaadset kunstilist küpsust. See on värske ja jõuline teos, mis oma sisulise aktuaalsuse ning veenete kokkumattusega äratab üldist tähelepanu. Romaan on elust nähtud ja arvukate kommentaaridega elule tagasi antud. On kõikjal tunda vormija kindlat kätt. Keskendatud ülesehitus, põnevalt põimitud intriig, läbimõeldud idee ja ehtsad tüübid ehivad Jakobsoni „Metsalise raja“ voorustega, mis kokkuvõttes pole igapäevased.

H. Raudsepp.

Rudolf Sirge: Must suvi. Romaan. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu, 1936. 218 lk. Hind 2 kr. 90 s.

R. Sirge kirjeldab oma uues romaanis okupatsiooniaegse suve sündmusi, — mitte küll kogu-ulatuses, mitte kõiki komponente hõlmava suurejoonelisusega, vaid piirdudes üldisest olukorrast võrsunud nähtuste jälgimisega kitsamal maa-alal, üheainsa küla ja selle lähema ümbruskonna ulatuses. „Must suvi“ on seega vaid väljalõige laialdasest sündmustekogumist, väike žanr-pildike suurekaustalise maali tumedal taustal. Tänu nii targale võimaluste piiramisele ei käi ainekäsitus autorile üle jõu ning tulemused sisuliselt on üsna rõõmustavad: meie keskpärase romaani tasemest allapoole laskumata täidab „Must suvi“ oma ülesande, võimaldades lugejale küllaldase ülevaate sellest, kuidas kõnealune aeg mõjus eesti maaomanikesse, kuidas see neid ergutas passiivsele vastuhakule ning osalt aktiivselegi teotsemisele. Sündmustikku kandvad tegelased on usutatavad ja enamikus küllaldaselt plastilisedki, kuigi nad pole eriti algupärased, vaid üldjoontes jäävad võrdlemisi šabloonilisteks tosina-kuju-deks: kõiki neid oleks nagu varemgi nähtud, ka omavahel ei erine nad üksteisest kuigi tunduvalt. Mis puutub sündmustiku kesksesse kujusse, Kirepi Aini, siis dokumenteerib autor tema „mustalokilise“ välimuse varal kaudselt jälle kord oma romantilist kallakut, mis teose peaosas muidu üldiselt vähe pead tõstab, seda tugevamini esile kerkides proloogis.

Teose terviklikkuse huvides oleksid üldse ära jääma pidanud nii proloog kui ka epiloog: esiteks on nende varal sisse tuua katsutud idee line pagas autorile ilmselt üle jõu käiv, teiseks toob proloogi liilitsev stiil teose üldtooni tugeva dissonantsi. Sündmustikust tuletatud ideelise külje juures peatudes ei saa jätta nimetamata, et see jääb sisuliselt kat-

kendlikuks, ebajärjekindlaks ja loogilisi konsekvantse pelgavaks; on küll üritatud midagi õige julget, kuid lõpuks lastakse sel tühja joosta ning varjatakse end paindlike targutuste väheütleva kilbi taha. Milleks aga siis oli vajagi ideelise külje erilist esilekiskumist; miks ei lepitud palja sündmuse jutustamisega, lastes sündmustikul enda eest kõnelda? Vähe-malt kompositsiooniline ühtlus oleks seega olnud päästetud, — miisama kui sissejuhatava peatüki ehk proloogi ärajätmisega oleks päästetud stiililine ühtlus. Leidub ju sündmustekäiku ennast kirjeldavas peaosaski veel küllalt „tuisuhobuste tormamist hirnudes ning kiunudes üle mäekuplite“ (lk. 17) ja „lendavad“ sealgi „pilverünkad kohutatud tuvikarjana üle mada-la päikese“ (lk. 176), kuid sellised stiililised ehted pudenevad siin siiski laiali üldiselt asjalikuma sõnastuse sekka; sissejuhatavaist lehekül-gedest aga jääb mulje, et siin on tegemist terve kunstlikult-üleskrüvitud stiili-ilu väljapanekuga.

M. Sillaots.

Leida Kibuvits: *Kass arvab, et...*, Eesti Kirjastuse Kooperatiiv, Tartu, 1936. 211 lk. Hind 2 kr. 75 s.

Kibuvits on leidnud erilise vormi oma viimasele teosele: ta laseb kassi arvustada ja vaadelda inimühiskonda. Looma seisukohalt nähtuna inimene tõesti on koomiline olend, kes mõtleb alati tulevikule või minevikule; kes hangib varandust ja muretseb selle eest, kellele see päranda-da peale surma; kes on niivõrd kultuurne ja niivõrd esteet, et tapab loomigi lõbu pärast, et nautida, kuidas need langevad „elegantses kaa-res“ küti kuuli ees; kes ilustab valedega oma minevikku; kes kloroformib koeri 125 s. ja kasse 75 s. tükk ja vajab kõike teistelt loomadelt. Inimene vajab ussikeste siidi, lindude sõnnikut, elevandi purihambaid, ambrat põdeva valaskala maost ja pärleid merikarbi kaante vahelt, ta kasustab hane tiivakonti ja jänese kappi tolmu pühkimiseks, isegi täiskuudu ja taevatähti oma luuletuste sisuks.

Kass arvab, et inimene peaks end kord nägema kassi selgete silma-dega vaadatuna toidukapi otsast või aknalaualt, siis alles ta märkaks, kui palju valelikum ja petisem ta on isegi kassist.

Kibuvits ei ole spekulatiivselt püüdnud tungida „loomahinge süga-vustesse“, mis tavalisest ebaõnnestub kirjanikel, ka pole ta teinud kassi moraliseerivalt inimhingeliseks. Lugejad võib-olla tahaksid näha veel kassilikumat kassi, kuid see nõue asub juba inimlike võimete piiril, sest kui keegi tõesti oskaks kujutada kassi hingeelu nii, nagu ta on (iseene-sest), siis vaevalt see oleks inimestele üldse mõistetav. Küllap sisse-tundmisel teisele loomatõule inimene ise ikkagi on mõõt ja kriteerium. Selles mõttes Leida Kibuvits on valinud kõige tasakaalukama tee, kir-jeldades kassi inimese seisukohast ja inimest taas selle inimlikust seisu-kohast nähtud kassi seisukohast. Nii on sel kassil nimega Kukim Leida Kibuvitsa teravad silmad elu detailide ning inimtüüpide jaoks ja Leida Kibuvitsal on küllalt intuitsiooni, et lugeda kassi südamest. Võib-olla raamatule on kasuks ka seik, et autor pole tähele pannud seda vähest, mida loomapsühholoogid väidavad kasside kohta, näit. et kassi kõrv kuu-leb kõrgemaid helisid inimese omast, et kassid olla täielikult värvipime-dad (näevad ainult must-valge-halli varjundeid) jne. Viimane, nimelt värvitu maailma motiiv oleks teoselt võtnud palju huvitavaid momente, kuna nüüd Kukimil on võimalus isegi värvides ümber mõtelda inimeste naeratusi, kirjeldada loodust kassi perspektiivist, sest ta näeb ju õige lähedalt lillevarsi ja õisi ning põõsaaluseid. Kassi ergas haistmismeel on aga autoril täielikult ära kasustatud.

Ülesehituselt jaguneb teos üksikjuttudeks, kuid need pole siiski täiesti eraldi seisvad episoodid, sest omaette ei ole ükski neist kaugeltki nõnda väärtuslik kui seoses teistega. Ehkki tegelased peale kassi kõik

vahelduvad, ei saa ütelda, et kassi oleks tarvitatud vaid inimestevaatlemise vahendiks. Sisu on õieti lihtne. Kõrtsilauljatar ostab kassipoja piinavate poiste käest ja hoolitseb ta eest hellalt. Hiljem see kassi esimene emand otsustab pühenduda kunstile, jätab maha oma mehe, koha ja Kukimi, kadudes silmapiirilt. Mehe jalahoobist aetud läheb hulkuma ka kass ja ühtlasi otsima oma emandat. Loomulikult ta puutub kokku väga mitmekesise rahvaga, peatub igast „klassist“ inimeste juures, kus alati juhtub midagi, mis sunnib teda minema edasi. Isiklikku elu tundub sel kassil olevat küll napivõitu, ent pealkirja järgi ei tahetagi anda muud kui seda, mida kass arvab inimestest. Kompositsiooni teeb ümmarguseks emanda leidmisest pettumine, lahkumine emandast — nüüd juba kontsert-lauljannast, kes ajakirjanike ees salgab maha nii enda kui kassi tõelise mineviku.

Stiililt Kibuvits on endine rahulik vaatleja ning tihe muljete esilemanaja; ta tähelepanekud on ikka suunatud individuaalsete, mitte tüüpiliste joonte poole. Kas sedapuhku nende tähelepanekute esitamises ei minda mõnes kohas liiale, see on iseküsimus.

Alma Kaal.

Helene Ranna: Riidalu. Romaan 2 jaos. „Põhjanaela“ kirjastus, Tartu, 1936.

Helene Ranna omandas aastaid tagasi oma esimese romaani „Keha ja vaim“ hea nime, olgugi et sel puhul mitte niipalju arvesse ei võinud tulla autori kirjanduslik väljakujunenud maitse ja stiil kui uudne, karske, sirgjooneline, võiks öelda mehine ja igal juhul aus suhtumine käsitella võetud ainesse: naiseprobleemi. Autoril oli midagi öelda, mida ta ei mõelnud peita pitoresksete sõnade taha. Mina-vormi tarvitamine lisas teosele otse päevikulist otsekohesust. Selgelt ja võrdlemisi kasinalt käsitleti pakitsevat probleemi: mis saab naisharitlasest, nimelt säärasest võrdlemisi uudsest tüübist, kes maad ja põllutööd ei põlga, säärases keskkonnas, kus ta isiku vaimne pool sootuks toiduta jääb. Leiti mingi kompromiss, mis mõlemaid pooli, nii keha kui vaimu, pidi rahuldama. „Keha ja vaim“ oli täiesti tunnustatav, huvitav teos, kuigi jahe ja kuiv; pisut naiivnegi ja vilumatu, kuid osalt just seeläbi meeldiv.

Prægune „Riidalu“ on tollest teosest hoopis erinev. Eelmise ehitamatult selge lause asemele on astunud nüüd mingi poolrahvalikkudest perifraasidest kubisev, paiguti laulev, alliteratsioone heietav lausesadeldus. Parajate vahemaade taga kiiluvad jutustusse autoripoolsed proosaluulelised vahepalad, millede mõte pole täiesti selge ja mis pealegi kontrastivad romaani jutustava kehama lahmakusega. Värskus ja otsekohesus on kadunud ja selle asemele on stiili signenud midagi kunstlikku, seejuures ka saamatut ja ebaküpsu. Juba ebakõla teose naturalistliku aine ja ta ehistatud stiilirüü vahel segab. Aga see pole veel kõik.

„Riidalu“ käsitellakse kahe naabertalu omavahelist vaenu. Kaks venda, Jaak ja Tõnis, on pärinud karedalt ja ebaõiglaselt isalt ebavõrdses osades talu, kusjuures vanem vend Jaak on süütult kannataja. Talle, tublile töömehel, on jäetud talust ääremaine veerandik, kuna noorem, Tõnis, saamatu, hõlpsa elu armastaja, on pärinud kõik ülejäänud. Ligi 400 leheküljel, niipalju kui jätkub otsest jutustust, jagab nüüd kannatanu oma viha õnnelapsest venna vastu. Peab imestama autori väsimatust, millega Jaagul iga sõnavõtu korral lastakse kas jõratada, mühatada, turt-satada, kärkida, haugatada, ühmata, uriseda või kurja kiskega salvata, mustkurjas vihas ähmata jne., kusjuures siinne loend on veel üpris piiratud. Öeldud „kuradite“ register paisuks tohutuks, kui seda pidada. Mõnikord läheb ka autorile endale asi tüütuks ja ta annab summaarselt: „... Tuliseid sarvilisi lendab suust ja paiskub näkku Tõnisele ilma ühegi korra ja järjeta. See on küllussarv, kust võiks hoovata varandusi, kui vaid

ei piiraks saabumise määra kitsas kurk" (lk. 214). Säärane reljeefsus mõjub masendavalt, kuid lõpuks ka monotoonselt. Pealegi, et Jaagule on antud teda vääriv pire naine elukaaslaseks, kes matsakat sõnavara omalt poolt aitab veel täiendada. Kõik võib ju tegelikkuses olla ja juhtuda nõnda. Kuid kas sõimamispeenusesse süüvimine (vrd. näit. lk. 68—74, 204—205 jne. jne.) kas või sellekski, et võimatuseni vastikuks teha kogu Riidalu kolka, sealse elu elamisvääritust lugejale otse füüsiliselt tunda anda, ei ole siiski liiga kaugel läinud katse? Muidugi mõistame selle kaudu lõpul leebe ja puhta hingega Miina, Jaagu tütre kannatusi reljeefsemalt. Kuid kas ei oleks saanud seda kätte kirjanduslikumate, vähem puuga pähe mõjuvate võtetega? Üks asjaolu, mis teose lugemist kindlasti raskendab, on monotoonseks muutuv pahelisuse ülepakkumine osa tegelaskonna juures. See muudab neid, imelik küll, raamatus isegi paberlikuks, teeb neist võrdkujud.

Tegelaste iseloomud on teoses üldse piiritletud jämedalt paksu kontuuriga. Miina, Jaagu ema Reet, ka Tõnise võõraspoeg Hannes esindavad sula voorust; indifferentsemalt, kuid siiski läbipiidleva sümpaatiaga on käsitletud Tõnist ta naisega, ehk küll tavaliselt mõistlikult aruteleva Tõnisegi kuju naeruvääristub teose lõpul ta pentsiku iha tõttu saada linnasakste noorendamispulbreid, mida Jaak talle siis ka muretseb.

Otsitud ja verine on lõpp püssipaigatustega, vanglaga ja sanatooriumitõvesuseni rinnutuks jooksmisega. Nii pärivad kõik kurjad lõpuks teenitud karistuse; õilsad noored aga, Hannes ja Miina, leiavad tee teineteise südame juurde ja omandavad Riidalu.

Järelikult oleks peagu nagu tegu õige primitiivsele maitsele kohastatud lugemisvaraga. Ja ometi ei ole ka seda mitte. „Keha ja vaimu“ autor on selleks liiga mõttetark, probleeme jahtiv, intellektuaalne. Ta jutustamisvõte on küll sorav, seejuures aga analüütiline. Ühestki tunde- puhangust ega olukorrast ei minda niisama üle, vaid käsitletakse neid aegavõtivate kommentaaridega. Seejuures need kommentaarid siiski on püütud anda võimalikult rahvapärases keeles. Autor eeldab huvi psühholoogia vastu oma lugejais, kuid näib neid otsivat peamiselt primitiivse faabula harrastajate seast. Jälle midagi kahepaikset ja ebakindlat, mis ei rahulda ei siia- ega sinnapidi. Ranna keel, seal kus ta räägib autorina, on tihti vanainimeslikult targutava värvinguga („kaalukeeled eluratta tüüri juures“, „sõnakonaraisse rohtuvad rajad miniate südamete vahel“, „aeg, mis veeretab elurattaid elurada pidi surma poole“, „õnn, mis lehvitab koiduroosasid tiibu üle Kuusiku väikese tare“ ja ohtrasti teisi sääraseid perifrastilisi rahvapäratsemisi); üldse ei ole suurt vahet keele vahel, mida tarvitavad teose tegelased ja mida autor ise kontekstis.

Kõige enam mõtlema panevad aga üks teost sissejuhataja, üks lõpetaja ja mõned vahekiiludena antud poollüürilist, poolfilosoofilist laadi mõlgutuskatked. Raskevõitu on neid dešifreerida, nad sisaldavad piltkõnes üldist laadi arutlusi inimeste olemise väiklusest, tühisusest, jõuetusest ja vihjavad millelegi Ainsale, mida inimene üpris harva aimbab, lõpuks mingile kolmainusele, mis moodustub Paratamatusest, Vabast tahtest ja ühest ülemast Tahtest, mis kõiki elusid juhib.

Nii säädeldud teosega on autoril nähtavasti olnud oma õpetlik tagamõte. Ta on tahtnud kaevata elu peale ja valinud demonstratsiooniks mingi uskumatuseni pimedat, arenematut kolka, rabavate, kiusust ja vihast roimani alanduvate inimolenditega. Piibli Kaini-motiiv on siin viidud naturalistlikema äärmuseni, kuid ühtlasi on seda pakutud ilmsesti ebasobivas stilisatsioonis. Kui teose idee iseenesest võib olla hinnatav, siis ei ole Rannal õnnestunud leida sellele kohast, vastuvõetavat kunstilist vormi ega lahendust.

E. Raudsepp.

Juhan Sütiste: **Sadamad ja saared**. Luuletused. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu, 1936. 77 lk. Hind 2 kr. 25 s.

Käesolev kogu sisaldab peamiselt looduseluulet. Need pole siiski kõrvaltvaataja puhtkirjeldavad looduselaulud, vaid kirjeldatavate loodusenähtustega on kokku sulatatud ka autori isiklikud elamused.

Oma luuleloomingus on Sütistel ikka kombeks olla ise asjaosaline. Ta on nagu kriminaalkomissar, kes sõidab isiklikult sündmusepaika: vaatab oma silmadega, kuulab oma kõrvadega, nuusutab oma ninaga, maitseb oma keelega ja katsub oma sõrmedega. Säärane enda sissesegamine oma luulesse ning kokkuelamine kirjeldatavate nähtustega teeb Sütiste luule inimlähedaseks ja paneb ka lugeja kõike kaasa elama ja läbi tundma.

Käesoleva kogu esimene osa sisaldab kirjeldusi ja muljeid pikemalt merereisult mööda Atlandi ookeani ja Läänemerd.

Autoril on nõnda-öelda edasi-tagasi sõidupilet. Reisipalaviku meeleolu, milles peegeldub sisemine elevus oodatavate uute elamuste puhul, annab tabavalt edasi „Kauge kutse“ oma lihtsa sõnastuse ning erksa rütmiga. Kaugelt saabuva ränduri hardunud meeleolu kajastab „Kodutee“ väga tundeküllaselt:

„Siin omane on sulle torm
ja pettumused liiad.
Siin kannad valu tuhat kord
ning pöördud ikka siia.“

Neis kahes laulus on puudutatud ka meie rahvusliku omapära põhi-jooni ning esitatud seega paras annus patriotismi.

Parinaks selles kogus osutuvad need luuletused, kus autori isiklikud elamused on tihedamini kokku sulatatud kirjeldatavate loodusenähtustega.

„Udu“ monotoonne rütm kajastab hästi kirjeldatava nähtuse olemust. Siin on tajutud udu kõigi viie meelega. Liikumatus ning tardumus, mis tekib ühes uduga, kandub sugereerivalt üle ka meeleollu. Samuti annab „Madalmaade rannal“ lugejale otse isiklikult tajutava nägemuse tollest lopsakas külluses puhkavast maast.

Vastandina neile on aga „Merel“ ja „Sadama meeleolu“ passiivse pealtvaatajana kirjeldatud ja nendega liidetud meeleolu on häiritud ning hajuvil.

Väga hästi on õnnestunud Sütistel interpreteerida ka uudseid eksootilisi nähtusi ja liiklemis- ning tegevusrohkeid sündmusi, mis teda peagu alati on inspireerinud neid kajastama sügavaid elamusi sisendavais värsides. „Uimastav valgus“ annab mõjuva kujutelma sellest „Musta mandri rannal“ valitsevast keskpäevasest valguse üliküllusest, mida võib mitte üksnes näha silmadega, vaid ka kombates tunda nahal. Ja „Täitmatu haud“ maalib väga jõuküllase pildi tormis märatsevast merest ja hukkusisheitluses võitlevast laevast.

„Idamerel“, „Sõit kitsustes“ ja „Õhtune maailmalinn“ on vähemaist üksikpiltidest koosnevad kirjeldused ja meeleolud. „Idamerel“ pakub rea siit-sealt nipsatud momentfotosid ja mõttekilde, milledest mõned on kaunis teravasti tabatud. Vist tuleb see küll uude perspektiivi otsingust, et autor, kui ta on kodumaalt väljas, näeb lääneurooplase pilguga meie Läänemerd Idamerena. „Sõit kitsustes“ on meeleoluküllane panorama Taanima rannikust ja mõttemõlgutusi süngete mälestustega seotud Hamleti lossist. Pikem poem „Õhtune maailmalinn“ annab kirevaid pilte Londonist nagu huvitav filmringvaade. On vändatud jupike siit, jupike sealt: „troostitust idast“, „säravast läänest“, Hyde Park'i miitingute keelte-paabelist, Piccadilly reklaamtulevärgist, City'st, ja Thames'i sadamaelust. Kaasatõmbavalt on edasi antud seda meeleolu, mis tekib

suurlinnas, kus kõik keeb nagu hiiglakatlas ja segunevad ühiseks pereks kõigi mandrite rahvatõud. Värsirütm vaheldub vastavalt kirjeldatavaile nähtusile ja on kooskõlas eri piltide sisuga, mõjudes kaasa vastava meeleolu tekitamiseks.

Käesoleva kogu teine osa sisaldab muljetesaarekesi autori kodumaisetest elusadamaist.

Erandlikult puhtisikuelamusi väljendav ilma looduselise taustata on selles kogus „Mõtted“. Need on enesega rahulolematu hinge pihtimused ning halastamatu enesesüüdistus. Lihtsas vormis ning lihtsa, kuid tabava sõnastuse varal paljastab siin autor läbitungivalt kahtleva enesekriitiku hingepiinu.

Kooskõlalised ja meeleoluküllased on „Virguv mets“ ja „Seitsmevenna-päeval“. „Virguv mets“ on erksatooniline loodusekirjeldus, mis tõmbab kaasa elama kevadvärske tunde-elevusega. Igas värsis on siin elu ja liikumist. „Seitsmevenna-päeval“ kujutab tabavalt põuailma ja sellest sisendatud tardunud meeleolu. Loodusenähtused ja isikuelamused on siin hästi sobivas kooskõlas. Teatavat korduvuse ilmet kannavad „Raju“ ja „Rannatuules“.

Omaette erinev on pikem poeem „Vastu päikesele“, mis on popurii loodusepiltidest, abstrakteist mõttemõlgutustest ja reisieelust. Siin on meeleoluküllaseid kohti, kuid kaunis tabavalt sobivad selle luuletuse iseloomustamiseks autori enda sõnad sama luuletuse järgmistes värssides:

„Elav elu nüüd ise on vägevaim laul,
mida ial on meistrid loonud, —
me sõnad-ja-sõnad on ainult aur,
kuhu tuum on päädpidi poodud.“

Väga hea on „Põrsad“, mis loob algul idüllilise meeleolu, kirjeldades intiimselt ning maaliliselt põrsakarja neitsilikku puhtust. Kuid nagu karastav dušš äratab sellest idüllilisest unistusest karm reaalsus poemi valmlikus lõppmoraalis:

„Ta järgi põrsakurn kui valge vöö
end üle selja musta porri surub“

ja edasi:

„siin toimub ristimine pärisseaks,
ja see on iga põrsa omapära.“

Nõnda on saavutatud dramaatiline efekt paraja kontrastide kõrvutamise varal.

Kogu lõpus on pikem poeem „Vanad rajad“, mis kirjeldab külaskäiku lapsepõlve kodutallu. See poeem paneb lugeja kõigi meelte ja tunnetega kaasa elama. Noorea mälestused metsadest, nurmedest, niitudest, taluinimestest ja loomadest kerkivad otse uue elamusena eredas värs-kuses meelde. Lihtsa ainega on selles poemis väga heas kooskõlas lihtne sõnastus ning värsivorm. Oma kunstipärase lihtsuse tõttu on need salmid nauditavad nii lihtinimesele kui ka haritlasele.

Käesolev kogu sisaldab enamikus kaunis häid ja mõningaid ka keskmise kunstiväärtusega luuletusi. Terve selle kogu üldiseloomuks on nii sõnastuseline kui ka värsivormiline lihtsus.

A. Suik.

Bernhard Linde: Rännakuid keeristes. Matkamälestusi Saksast, Rootsist ja Venest maailmasõja eel ja ajal. Kirjastus „Varak“, Tallinn, 1936. 175 lk. Hind 2 kr. 20 s.

Kuigi selle raamatu trükist ilmumisest on möödunud üle kolmveerand aasta, pole avaldatud ta puhul arvustavaid sõnavõtte. Sellest ei pruugi aga järeldada, et Bernhard Linde „Rännakuid keeristes“ oleks teos, mis ei põhjustaks tust kõnelemist. Ei, meil vaigitakse surnuks peamiselt need raamatud, mis ei ulatu tavalisest pahnast kõrgemale ega ulatu keskpärasusegi tasemele, mille liiki aga Bernhard Linde „Rännakuid keeristes“ kaugeltki ei kuulu. Nähtavasti on siin surnuksvaikimine seletatav millegi muu või ka tähelepanematusesega.

Oma käesolevate matkamälestuste eessõnas tähendab autor, et ta eelmine pikki matku kirjeldav raamat „Tõusva päikese mailt“, mis ilmus 1925. aastal, on saanud lugejaskonna suure huvi ja tähelepanu osaliseks. See on õigus, kuid küsitav on, kas ka käesolev sedasama saavutab, kuigi autor seda eessõnas loodab. Põhjus ei seisa milleski muus, kui et Linde käesolevas teoses räägib märksa vähem käsitletavaist maist ja rahvaist, nende elust ja omapärast kui „Tõusva päikese mailt“ nimelises teoses. Teiselt poolt ei paku ka käesoleva raamatu maailm ise (Saksa, Rootsi ja Vene) meile erilisi uudusi Kaug-Idaga võrreldes. Eespoolmainitud asjaolule seltsib lisaks see, et Bernh. Linde käesolev teos räägib liiga väljatõstvalt autorist, mille tõttu B. Linde saab kuidagi esiplaaniliseks, mille varju kipub jääma kõik muu. Sellest järeldus — meil pole käesolevas tegemist esijoonest mitte matkaraamatuga, reisude kirjeldustega, vaid Bernhard Linde isikuga, ta tööga, ta kokkupuudetega, mille tõttu teos on memuaarraamat. Tähelepanu ja huvi võib see äratada just selle liigi lugejaskonnas, mitte aga seal, kus eelistatakse reisukirjandust kui niisugust.

Bernhard Linde kõnesolevat raamatut tahaks meeleldi võrrelda Richard Rohu „Tsaariohvitseriga“ (1935). Neil on väga palju ühiseid jooni, mitte küll oma ulatuses, vaid just olemuses ja väljenduseski. Nagu Roht kirjeldab suure heameele ja mõnuga oma mugavat „äraolemist“ Maailmasõja päevil, frondi taga, nii teeb seda Lindegi. Ja nagu Rohust saab kirklik ratsutaja kuuvalgeil õil Soome põlismetsades, nii saab igavuse all kannatajast ja tööta olekust tegevuseta fronditagusest Lindestki, kes on ametlikult ohvitser ja majandusjuht, kange ratsamees. Ja kuna Roht tsaariohvitserina ei põlanud lustlikke olenguid napside, naiste ning avantüüridega, pole need Lindelegi suure ja laia-laguneva Venemaa frondi taga vastumeelsed; vahe mõlema autori tsaariohvitseri elu avalduses ja kujutuses seisab ainult selles, et Linde ei aele naistega ringi, nagu teeb seda südametevallutaja Richard Roht. Ka annab Linde oma memuaarilistes reisukirjades märksa ülevaatlikuma ja kujukama pildi laguneva Vene fronditagusest, tuues ette ka selle ühiskondlikke ja psüühilisi põhjusi, mida Rohu juures otsime asjata, sest temal on ta enese isik veel tähtsam kui Lindel. Minu arvates seisabki Linde raamatu peaväärtus selles, et autor esitab elavalt ja vist küll üsna objektiivseltki meile ühiskondlikke nähtusi 1914. aastale järgnenud mandumis- ja rahutusaastaist. Kuna meie elasime otse selle suure ja laguneva Venemaa külje all, millest Linde raamatus juttu, ja koguni selsamal maal, ja kuna Vene sõjavägi oli tuhandeile eestlasile teenistuskohaks maailmasõja- ja revolutsioonipäevil, siis peaks Linde raamat sellestki seisukohast pakuma inimlikku huvi, seda enam et autor räägib seal laiemale hulkadele tundmatust ja vähe teada olevast (peatükid: Eestlasi maailmasõjas, Samaaras enamlaste päevil, Samaara vanglas eestlasi päästmas jt.). Raamatu algupoolel antakse päris elavalt värvides ja heas sõnastuses meeleolulisi nähtusi maailmasõja plahvatusmõjust ja -kajastust Saksas ja Rootsis, osalt ka Soomes, kust autor sõja eest põgenejana kodumaale

tuleb, et siit hiljem Vene ametnikuna teenistusse minna — karjääri ja ärgi tegema. Kõik eespoolne pole aga raamatu raskuspunktiks. Kõige olulisema ja valdavama osa teosest on autor pühendanud oma isikule.

„Rännakuid keeristes“ sõnastusele ei pühenda Linde säärast tähelepanu ega nõudlikkust, mida kohtame kas või Semperi reisukirjades, Fr. Tuglase reisukirjade kunstilise väljenduse nikerdusest rääkimata. Linde lause on ajalehelikult lihtne, sageli liiges pikkuses ka logisev ning keeleliseltki pole siin kinni peetud järjekindlusest. Trükivigade rohkuski väärrib märkimist, liiati kui esinevad ühel ja selsamal leheküljel niisugused eksitused, nagu „Pobul“ ja „Pobol“ (lk. 94), Eesti Üliõpilaste Selts on kord EÜS, siis jällegi ESÜ (lk. 84) jne.

K. Ehrmann.

A. Mohrfeldt: Jakob Hurt. Eesti ärkamisaja suurkujud. Eesti Kirjanduse Selts, Tartu, 1934. 148 lk. Hind 1 kr. 50 s.

A. Mohrfeldt on Hurda kuju maalinud tänuvääriva elavuse ja asjalikkusega. See on kahjuks praeguse ajani alles esimene ulatuslikum ülevaade dr. J. Hurdast, meie väljapaistva töö- ja vaimuinimese murede ja võitluste lugu.

Nõudlikumale lugejale võimaldab Mohrfeldt'i töö esialgse orienteerumise. Tahaks loota, et dr. J. Hurda eluloo täielik monograafia koostatakse ja et see võib varsti päevavalgust näha.

Autor on pidanud töö kirjutamisel objektiivset joont, kuigi sugulusidemete puhul mõnikord osutub see raskeks. Paaris kohas vaid vilksatab kõrvalekaldumisi peaahest, mis muide küll huvitavad, kuid sisult Hurda elulooga sellisena väheõitu ühenduses seisavad (lk. 92). Üldse on praost Mohrfeldt suhtunud tagasihoidlikult Hurda töö hindamisse, hoidudes, nagu ta ise ütleb, „pateetilistest kiiduavaldustest“ (lk. 134). Sellega on ta võitnud usaldatavuse oma töö kohta.

Autor märgib tänuväärset (lk. 112) Hurda oma sõnadega „Vana Kandle“ 1875—1876 kui antoloogia (näidete valimiku) ja „Setukeste laulude“ 1905—1908 kui puhtteadusliku väljaande üritusi ja plaane. Selle kõrval on jäänud mainimata „Kannel“ (Helsinki 1893), mis on küll anonüümne, kuid dr. O. Kallas'e arvates J. Hurda koostatud. „Kannel“ ongi siamaale esimene meie rahvalaulude teadusliku väljaande proov, sisaldades prof. Kaarle Krohn'i redigeeritud „Kandle tegemise“ laulu 17 varianti.

Raamatu lõpus leidub J. Hurda trükis ilmunud teoste nimestik 33 numbriga. Peale ülalnimetatud „Kannel“ kirjutuse puuduvad praost Mohrfeldt'i Hurda trükiste nimestikust veel: 1. Eesti Aleksandri kool. Üks tähtis kuulutus ja palve kõigele Eesti rahvale. Держнъ 1871. 24 lk., 2. Die estnische Alexanderschule. Ein Bericht und Aufruf an alle Freunde des estnischen Volkes. Dorpat 1871., 17 lk., 3. An den Herrn Unparteiischen und den Herrn Pastor Th. Hesse in Sachen der Alexanderschule. Dorpat 1877. 8 lk., 4. Offene Antwort an Herrn H. von Samson. Dorpat 1877. 17 lk., 5. Aufruf und Bitte. An alle Freunde des estnischen Volkes. Dorpat 1878. 6 lk., 6. Beichtrede zum Synodalgottesdienste am 10. Februar 1898 in der St. Petrikerche zu St. Petersburg. Gehalten von Dr. J. Hurt, Pastor zu Johannis in St. Petersburg, 1898. 10 lk.

Bibliograafias leidub mõningaid ka vähema tähtsusega tehnilist laadi komistusi. Nii näit. Hurda kirjutuste kronoloogilisel järjestamisel (vrd. trükiseid nr. 5 ja 6—8, või nr. 18 ja 19), trükimiskoha märkimisel (nr. 25 — on trükitud Peterburis) jne. On hea, et kirjutuste ulatus on

tähistatud lk. arvu märkimisega, mis mõnikord aga ka puudub (nr. 12 — 68 lk., nr. 15 — 191 lk., nr. 16-b — 5 lk., nr. 18 — 20 lk., nr. 23 — 47 lk., nr. 24 — 21 lk., nr. 25 — 22 lk., nr. 26 — 50 lk., nr. 28 — 13 lk. jne.). Mõningate Hurda raamatute lehekülgede arv ei näi olevat täpne (nr. 16-a — 7 lk.).

Elmar Päss.

Guy de Maupassant: **Pierre ja Jean**. Romaan. Prantsuse keelest K. Martinson. Eesti Kirjastuse Kooperatiiv, Tartu, 1935. 200 lk. Hind 2 kr. 50 s.

See lühiromaan võiks niisama hästi kanda ka jutustuse nimetust nii oma pikkuse kui ka aine käsituslaadi tõttu. Kuid mõõngem, et ta võib täie õigusega kanda ka romaani nimetust. Selles suhtes tuleb ühineda autori vaadetega romaani olemusest, mida ta esitab käesoleva teose pikas ning huvitavas eessõnas. Romaan on ikka olnud ebamäärasemaid kirjandusliku teose liike nii oma pikkuselt, ainekäsituselt kui ka kompositsioonilt. Seepärast on asjatu kergitada teravaid vaidlusi seda laadi teose nimetuse puhul. Mainin siin seda vaid seepärast, et käesolev teos on just üks niisugustest, mis oma ulatuselt kuulub jutustuse ja romaani vahepiirile.

„Pierre ja Jean“ on psühholoogiline romaan, kuid see pole mingi igav filosoofiline targutus tegelaste hingeelu pisinähtuste üle. Kõik hingeelule rajatud olukorrad on esitatud siin elavate sündmuste näol. Tegelaste hingeelu on siin õieti nähtamatuks lähtealaks, millelt tärgavad nende teod nagu taimed mulda peidetud seemneivast.

Lähemalt käsitleb autor siin kahjuks ainult ühe peategelase, Pierre'i hingeelu. Selles on mindud aga seda meisterlikuma sügavuseni; on tungitud kuni tegelase hinge alateadvuse tumedate allikateni.

Pierre'is pesitseb alateadvuslik kadedus oma noorema venna Jean'i vastu, kes iseloomult on inimestele sümpaatsem ja kel seepärast on elus vedanud paremini kui Pierre'il. Oma võimeilt on Pierre aga terasem kui Jean, või vähemalt peab ta end oma nooremast vennast arukamaks. Tagasihoidliku iseloomuga Jean seevastu ei avaldagi mingisuguseid pretensioone oma vanema vennaga võistlemiseks.

Hea kasvatus tõttu ka Pierre on summutanud oma alateadvusliku kadeduse ja ei lase seda kuidagi välja paista, võideldes kogu oma intelligentsi ja mehise tahtejõuga sellise alatu tunde vastu. See alateadvuslik vim on peidetud niivõrd sügavale, et Pierre ei suuda näha midagi ebatalist koguni selles, et nende perekonna endine majasõber pärandab kogu oma suure varanduse ainuüksi Jean'ile, kuna võhivõõrad kõrvaltvaatajad näevad selles sündmuses väga paljutähendava kõrvalmaiguga tagamõtet.

Siin on autor meisterliku hingeelu sügavustesse tungijana näidanud, kuidas see Pierre'i alateadvusse peidetud vim tasapisi murrab läbi hea kasvatus koores ja avab Pierre'i silmad tema ema abielurikkumise kohta. Ilma alateadvusliku kadeduse olemasoluta poleks sugugi loomulik, et nii hästi kasvatatud noormees nagu Pierre ühe kõrtsitudruku vihje puhul oleks võinud hakata kahtlustama oma ema abielurikkumises.

Pierre'i silmade-avanemist ja teguviisi põhjendades näitab autor oma parimaid võimeid selle tegelase hingeelu käsitlemises kui ka üldse inimpsühholoogia tundmises.

Kahjuks on Pierre teose ainus tegelane, kelle hingeelu ja tegusid autor käsitleb põhjalikult. Kuid juba see üksigi annab sellele teosele täieliku mõnuga nauditava kirjandustoote väärtuse.

Teisi peategelasi, Pierre'i venda Jeani ja nende ema, on teoses käsitletud keskmise pealiskaudsusega. Oleks tahtnud meelsasti näha ligemalt

põhjusi, mis ajasid Pierre'i ja Jean'i ema, selle nii tahtejõulise naise abielurikkumisele. Samuti on küllaltki kahvatult kirjeldatud Jean'i suhtumist, millega ta võtab vastu teate ema abielurikkumisest.

Seevastu on väga hästi kirjeldatud üksikute teravalt tabavate joontega kõrvaltegelased: jõhker petetud perekonnaisa Roland, Jean'i mõrvoja, leskproua Rosémilly, teenijatiidruk-maaneiu, kes oli nii rumal, et ei osanud koguni kuulatleda ega piiluda härraste ukse taga. Kõige ilmekam on aga poolakast maapagulase, apteeker Morowsko iseloomustus tema poolikute žestide ja poolikute mõtetega.

Stiililt on see teos küpse meistri väljendusriikas toode. Kuna aga teose eessõnas autor tavalise prantslase enesekiitusega pretendeerib prantsuse keele kristallselgele täpsusele, siis olgu tähendatud, et selles romaanis ähmase mõttega lauseid esineb nii mõningaidki.

Kokku võttes tuleb öelda, et see saksa kirjandusloolase Engeli poolt heaks hinnatud romaan on oma väärtuselt meie eesti paremate kirjandus- toodetega ühel tasapinnal. Selle väitega ei taha ma mitte alavääristada seda teost, vaid kinnitada, et meie enestegi kirjandus ulatub juba hea tasemeni, milles meil enamik alles kahtleb.

Lõppeks tuleb teha etteheiteid tõlkijale ebatäpsuste suhtes. K. Martinsonilt kui vanalt ning nimekalt tõlkijalt oleks pidanud lootma küll hoolikamat tööd. Puudused, nagu need esinevad käesolevas tõlkes, oleksid talutavad ainult mõne algaja tõlkija puhul. Toon siin üksnes paar jämedama vea näidet: lk. 119 tarvitab tõlkija „sigareti“ asemel kord „päbeross“ ja teinekord koguni „sigar“; lk. 144 on advokaadi korterit kirjeldades tõlgitud „...salon de consultation...“ — „haigete vastuvõtutuba“ —, kuna jätkuks küllalt lihtsast „vastuvõtutuba“. Õnneks pole need tõlke lohakused siiski nii suured, et nad segaksid teose nautimist.

A. Suik.

Teos Narva ehitusajaloost.

Sten Karling: Narva. Eine baugeschichtliche Untersuchung. Tartu, 1936. 384 lk., 198 pilti ja 2 kaarti. Hind 15 kr.

Selle suures kaustas, rohke pildimaterjaliga ilustatud teose ilmumine on meie kunstiajaloolise kirjanduse alal kahtlemata väga tähelepanuväärivaks sündmuseks. Töö pole siiski puhtal kujul kunstiajalooline uurimus, mis kirjeldaks vaid üksikuid kunstiobjekte, lahendades nende stiiliküsimusi ning pakkudes andmeid arhitektide ja kunstnike kohta. Autor on näinud küsimust hoopis laiemas perspektiivis. Ta on avaral poliitilise ja majandusajaloolisel taustal andnud kõigeülgse läbilõike Narva ehitusajaloost keskajal ja Rootsi valitsuse perioodil. Selle kõrval on valgustatud Rootsi ehitusalalist seadusandlust, Rootsi valitsuse XVII saj. ehituspoliitikat ja Narvas 1644. a. peale loodud ehitiste järelevalve organite tegevust ja koosnevust.

Töö jaguneb kahte ossa: keskaegne ehituslugu aastani 1581 ja rootsiaegne ehituslugu a. 1581—1704. Esimene osa sisaldab järgmisi peatükke: linnus, linna asutamine ja kindlustamine, linna plaan ja üldpilt, kiriklikud ehitused, profaanehitused, vene kirikud. Kirjeldamisel suurem tähtsus on antud Narva linnusele ja keskaegsele saksa kirikule.

Narva tõeline ehituslugu algab alles Rootsi ajaga, ja pea kõik vanalinna huvitavad ehitismälestised on pärit tollest perioodist. Selle ajastu ehitusajalugu õieti oligi autori inspireerijaks tööle asudes. Töö sellele osale on tulnud kasuks, et prof. Karling just tolle ajastu ainestikus ja stiiliküsimustes on eriti kodus ja et arhiivid sisaldavad selle kohta võrdlemisi rikkalikku materjali. Narva XVII sajandi ehitusajalugu on ise-

ärانى huvitav jälgida seetõttu, et siin on tegemist sihiteadlikult juhitud ehituspoliitikaga. Ühenduses Rootsi riiklike majanduspoliitiliste plaanidega kerkivad sama sajandi 40-ndail aastail päevakorda suurejoonelised kavad Narva suhtes. Nimelt taheti temast kujundada Lääne-Euroopa ja Venemaa vahelise kaubanduse laokoht ning lisaks sellele uus pealinn tollaegse Rootsi suurriigi idapoolsete osade jaoks.

Kõnesoleva teose ilmumine on mitte ainult täitnud lünga, mis end tunda andis eriti Eesti iseseisvusaastail, mil Narva on kujunenud rohkesti külastatavaks turismilinnaks, vaid selle uurimuse väljapaistvate teaduslike saavutuste üle on vanal piirikantsil Narval mitte vähe põhjust uhke olla.

Et Narva XVII sajandi ajalugu on seni üsna puudulikult uuritud, siis võib tihti kohata arvamist, et Narva ka Rootsi ajal oli tüüpiline balti linn. Tõenäoliselt samast vaatevinklist lähtudes ongi Tallinna saksa lehes tõstetud autori vastu süüdistus tendentslikkuses. Kuigi olevat teada, et Narva oli Liivimaa kultuuripiirkonna lahutamatuks osaks, seega tema ehitusajalooline areng ka XVII sajandil pidi olema otseselt mõjustatud saksa kultuurist, andvat Karling selle au ometi sihilikult rootslastele. Tuleb alla kriipsutada, et Narva XVII sajandil kaugeltki polnud sedavõrd saksa või balti linn, kui olid seda Tallinn või Riia. Viimased kogu Rootsi ajal olid palju iseseisvamad ning samuti oli neil Põhja-Saksa-maaga tihedamaid sidemeid kui Narval, milline linn, eriti peale Jakob Fougdt'i Narva pürjermeisteri saamist, ikka enam ja enam muutus rootsi linnaks. Rootsi linnaseadus pandi siin maksta juba kohe vallutamise järel. Sajandi teisel poolel oli üks pürjermeisterid ja osa rae koosseisust rootslased. 1686. a. peale läks ka rae asjaajamine rootsi keelele üle.

Rootslaste teened linna ülesehitamisel olid kolme liiki: 1) rida rootslastest kodanikke ja riigiametnikke ehitas endale Narvas maju, 2) rida rootslastest fortifikatsiooni-insenere, eesotsas Erik Dahlberg'iga, oli tegev Narvas majaplaanide koostajatena ja ehituste teostajatena, ja 3), mida eriti tuleb rõhutada, Rootsi riigivalitsus otseselt ja kaudselt sundis Narva kodanikke ehitama nägusaid kivimaju. Avalike ehituste, nagu kirikute ja raeokja ehitamisel riigivalitsuse energiline algatus oli veelgi tunduavam. See ülesanne ei olnud just kerge, sest kodanikkond, mis sajandi keskel veel valdavas enamuses koosnes sakslastest, ei tundnud valitsuse kõrgelennulistele algatustele kaasa. Kõik tollaegsed koha-pealsed riigivalitsuse usaldusmehed üksmeelselt ja korduvalt rõhutavad, et Narva sakslastest kodanikud on äärmiselt kitsa silmaringiga ning algatusvõimetud, seejuures aga jonnakalt vanade harjumuste küljes kinni. Igale uuele algatusele pani kodanikkond visalt vastu. Oli loomulik, et sama saatuse osaliseks sai ka korralike kivimajade ehitamise nõue. Kui nüüd lõpuks valitsuse usaldusmeestest juhitud raad, asehaldurid, kindral-kubernerid ja riigivalitsus ise järelejätmatul nõudsid kivimajade ehitamist ja 1659. a. tulikahi pealegi puumajad hävitas, siis pole imestada, et kodanikkond lõpuks täitis riigivalitsuse soovi. Poleks riigivalitsus olnud nii järjekindel, siis Narva päris kindlasti oleks säilitanud oma keskaegsed ehitustraditsioonid ja jäänud puumajade kasutamisele truuks. Võidaks ju väita, et kodanike ehitustegevus olenen üldisest jõukusest linnas ja et sedamööda, kuidas kasvasid kapitalid, pidi isenesest tõusma tarve esinduslike kivimajade järele. See seisukoht aga ei pea paika, kui vaatleme Narva keskaegset ehituslugu. Oli keskajalgi Narvas jõukaid kaupmehi, kuid kui palju leidis Narvas tol ajal kivimaju? Ainult kesklinnas esines neid mõnevõrra.

Prof. Karling oma töös sugugi ei keeldu tunnustamast saksa kultuuri teeneid seal, kus saksa ehitusstiil tõepoolest mõjustas Narva ehitusajalugu. Näit. Narva linnuse ja keskaegse linnakiriku juures ta tugevalt kriipsutab alla Saksa Ordu arhitektuuri mõju. Seejuures Põltsamaa

foogti Hinrich Oldendorp'i teeneid rõhutades linna üldplaani väljakujundamisel saksa koloniaallinnade eeskuju järgi, autor ehk on läinud koguni liiale, sest allikad ei paku küllaldast tugipunkti Oldendorpi nii suurejoonelise ehitustegevuse kohta. Kas me seepärast saame autorit süüdistada tendentslikkuses sakslaste kasuks? Tutvunud Rootsi valitsuse XVII saj. majanduspoliitikaga Narva suhtes, millest olenes ka ehituspoliitika, tuleb paratamatult konstateerida, et Narva ehitusajalooline areng a. 1640—1700 (mil linn tegelikult omandas praeguse kuju), oli otseselt mõjustatud Rootsist, mitte kusagilt mujalt. Milline tähendus lõpuks on asjaolul, et enamik ehitusmeistreid siiski olid sakslased ja neilt on pärit teatud stiililised mõjustused? Kas ehitusstiilidki polnud rahvusvahelised?

Suurema õigusega võime ehk autorile ette heita Narva vanema aja-lookirjanduse liiga suurt usaldamist, mis on põhjustanud teose sissejuhatavas osas rea eksimusi ja vigu. Näit. lk. 29 mainitakse, et Narva olevat saanud linnaõigused 1302. a. Uuemate uurimuste najal saame kõnelda linnaõiguste andmisest alles 1345. a. Lk-l 30 mainitakse, et Narva langes 1347. a. venelaste rüüsteretke ohvriks. Sellisest retkest ei räägi allikad. Samal leheküljel lastakse välja paista, nagu oleks Narvas komtuur olnud kõrgem Ordu ametnik. Tegelikult oli seda foogt. Sealsamas kõneldakse valitavast raest keskajal. Tegelikult komplekteeris raad end ise. Samal leheküljel loeme, et 1468. a. olnud saksa kaupmehed sunnitud laokohta Novgorodist Narva üle tooma. Siin on kahekordne eksitus. Esitaks kerkis selline küsimus pävakorrale alles 1478. a., teiseks — sellekohase ettepaneku asjus asjaosalised ei jõudnud kokkuleppele. Lk-l 46 väidetakse, et Narva linnuse asutamise ajaks olnud 1276. a. Tegelikult linnuse asutamise daatum nii kindel ei ole. Sealsamas kõneldakse Narva linnuse ja küla mahapõletamisest 1294. a. Tegelikult põletati maha ainult küla (linn). Lk-l 35 ja 128 on juttu Narva paigutamise katseist Luuga jõe suudmele. Tõenäoliselt näib siin Luuga asemel olevat tegemist Rosonaga, mida varemil aegadel sageli kutsuti ka Luugaks ja mil on Narva jõega ühine suue. Samuti täiesti asjata on autor sissejuhatavas osas nii palju tegelnud Narva kaubanduse probleemidega; seda ala on selleks alles liiga vähe uuritud, et oleks võimalik teha õigeid järeldusi.

Kuid need mõningad väärtused teose sissejuhatuses ei suuda siiski vähendada teose suurt teaduslikku väärtust. Prof. Karlingi uurimusele Narva ehitusajaloo kohta kuulub esikoht meie senises kunstiajaloolises kirjanduses ning see annab väärika lisa Narva XVII sajandi ajaloole.

A. Soom.

Institut scientifique français de Tartu. Annuaire 1935. (Tartu Prantsuse Teadusliku Instituudi „Aastaraamat 1935“.) Akadeemiline Kooperatiiv, Tartu, 1936. 208 lk.

Tartu Prantsuse Teaduslik Instituut, mis asutati 1922. aastal grupi eesti teadusemeeste poolt, avaldas alles käesoleval, oma neljateistkümnendal tegevusaastal esimese aastaraamatu. Käesolev aastaraamat pole aga mitte esimesi Tartu Prantsuse Teadusliku Instituudi trükitootelisi üritusi. Oma toimetiste seeria algas see kultuurasutis Louis Villecourt'i „Prantsuse-Eesti sõnaraamatuga“, mis oli hädavajalik põhjanev algatus kultuursidemete arendamisel, kuna meil varem niisugune sõnaraamat alles täiesti puudus.

„Aastaraamatu“ eessõnas kriipsutatakse alla otse ennastsalgava visadusega, et Tartu Prantsuse Teaduslik Instituut on eesti teaduslik ühing, mis on eestlaste poolt asutatud ja juhitud. Ometi on selle asutise kaunis suur ja sisukas raamatukogu kui ka hulki teaduslikke stipendiume edasiõppimiseks Prantsusmaal kõik annetatud Prantsusmaa kultuurasu-

tiste poolt. Nõnda on antud ilme Prantsuse kultuurpropaganda sellisest delikaatsast taktitundest, et isegi kõige norivam kultuuri vabaorientatsiooni pooldaja ei saa siin teha prantslasile mingeid etteheiteid pealetikkuvuses või poliitilist tagamõtet kandvas propagandas.

„Aastaraamatu“ algul annab professor A. Piip lühikese ülevaate Prantsuse-Eesti kultuuriliste, poliitiliste ja majanduslike suhete arengust. Kahjuks on see kirjutis niivõrd lühike, et ses peatutakse ainult peamomentidel, leppides nende palja mainimisega. Sellisena kannab see kirjutis nagu seltskondliku kohustuse ilmet.

Tähelepanu äratav juba professor L. Rudrauf'i artikkel „Prantsuse kultuur nähtuna ühe eesti kirjaniku poolt“. See on kommenteeriv arvustus J. Semperi esseedekogu „Prantsuse vaimu“ kohta. Ja seejärel alles arvustatav kirjutis ise — J. Semperi artikkel „Eesti iseloom ja prantsuse vaim“, mis on lühendatud tõlge mainitud esseedekogus avaldatud artiklist „Prantsuse vaimulaad ja meie rahvuslik omapära“.

Võrreldes kaht teineteisest nii eemal seisvat ja näilisel erinevat rahvast, leiab Semper ometi, et meil on küllaltki tähelepandivaid prantslastega ühiseid iseloomu põhijooni. Neist tähtsamad oleksid: intellektuaalsus, individualism, isikuaustus, demokratism ja humanism. Tõendeid oma väiteile noppides haarab Semper kinni vahest küll kaunis juhuslikku laadi nähtustest, nagu näit. keele sõnatähendused. Kuid need mõned nõrgemad sambad ei pane veel kõikuma tema tõhusa teooria ehitust.

Lõpuks püüab autor näidata ka, missuguseid konkreetsemaid tulemusi oleks meil loota prantsuse kultuuriga ligemast tutvumisest. Ta leiab, et see õpetaks paremini mõistma meid endid, kaotaks lugupidamatuse meisse peidetud loomumaduste vastu, tekitaks meis usalduse kultuuri väärtuste vastu ja ka oma intellektuaalse toimega vaimulaadi vastu. „Kobaval ja segilöödud ajal saaksime tagasi kindluse ja usu inimesse, kes poleks ainult tõu, saatuse, vere ja olude trüvitav juhus, vaid oskaks ka läbi oma loomu taltsutamise jõuda selge tahteni, teadlikkuseni. Enam arenenud kultuur näitaks ka, mida võiks oodata mõnede ühtesattuvate elementide suuremast viljelemisest.“

„Aastaraamatu“ artikkel tekitab kohati küll mulje, nagu kipuks Semper olema liiga suur frankofiil, kuid esseedekogu lugedes näeme, et ta on ka tarvilikul määral kriitiline ja näeb sedagi, mis meil on paremat kui prantslastel. Olgu siis need pisut sihilikult väljanõpitud meelitus-terakesed prantslastele teatavaks vastutasuks nende lojaalse kultuurpropaganda puhul.

Muide, Rudrauf'ki leiab tarvilikuks üle-kinnitada, et Semper näib olevat oma kiitvais väiteis kõigiti siiras. Kuid samas ta kärsutab nina, kui Semper juhtub poetama mõne kritiseeriva märkuse prantslaste kohta. Seegi on ühiseid jooni meil prantslastega — nii kiitust kui ka kriitikat võetakse vastu kahtlustavalt.

Artiklis „Eesti arstide suhted prantsuse arstiteaduslike ringkondadega“ annab professor E. Saareste asjaliku ülevaate eesti arstide õpireisidest Prantsusmaale ja nende poolt prantsuse keeles avaldatud arstiteaduslikust kirjandusest, alates doktor Philipp Karellist tänapäevani. Järgneb „Muljeid prantsuse kõrva-, nina- ja kurguhaiguste kliinikutest“, kus doktor O. Kramann kirjeldab oma õpireisu Prantsusmaale.

Professor Andrus Saareste on avaldanud põhjaliku keeleteadusliku eriuurimuse „Lastekeel säilitatud kahe noore üheteistkümnepäevase ja üheksa-aastase poolt“. See on meil ajakirjanduse kaudu tuntud lugu kahest Jäärja lapsest, kes omapead jäetuna olid septsenud ise endile keele. Nende laste keelt uurides leiab professor A. Saareste tõenäolise seletuse keelemurrete tekkimise algpõhjusele. See on väga väärtuslik avastus.

See erakordne juhtum on tõesti harukordselt tänuväärseks uurimisaineks teadusemeestele.

Professor G. Suitsult on kirjutus „Proua Krüdeners eesti rahvapärimestes“. Selle balti romaani kirjjaniku kohta siin esitatud Viitinast kogutud andmed on aga kahjuks liiga kasinad ning riismelised.

Pealkirja all „Perekonnaseaduse reform Eestis“ V. Poska-Grünthal tutvustab lugejat uue eesti perekonnaseaduse kavaga. Siit oleks juba väga paljugi õppida ka prantslastel.

Professor L. Rudrauf'i „Riim ja sugu“ on süvendatud uurimus prantsuse värsiõpetuses nõutavaks tehtud kõlaliste ja kõlatute riimide korrapärase vahelduse kohta. Kuulus prantsuse keele ja stiiliuuriija, Montpellier ülikooli professor Maurice Grammont aga kuulutab teadusliku ürituse mitte paikapidavaks.

Huvitav on märkida, et need kaks prantsuse keele ja stiili eriteadlast, ise kumbki oma mõneleheküljelise kirjutisega annavad teineteisele põhjust vastastikusteks etteheideteks teise sõnastusest mittearusaamise suhtes. Selles uurimuses käsitletud riimiteooriaga tutvudes võiksid meie luuletajadki õppida nägema, millist värsiõpetuse kõrgemat eriharidust nõuavad prantslased oma poeesia-meistritelt. Prantslaste arvates poeetika ja stilistika põhjalik tundmine luuletajale on sama vajaline kui kunstikool maalikunstnikule või konservatoorium helikunstnikule.

„Aastaraamatu“ lõpus on Instituudi aastategevuse ülevaade tema poolt korraldatud ettekandekoosolekute loeteluga. Samuti on siin lühike ülevaade Alliance Française'i Tallinna osakonna tegevusest ja Tallinna Prantsuse Lütseumi tegevusest. Lõpuks veel hulk retsensioone aasta kestel ilmunud prantsuse kirjanduse kohta kui ka Eestit käsitlevate prantsuskeelsete ja Prantsusmaad käsitlevate eestikeelsete teoste kohta.

„Aastaraamat“ annab huvitava ülevaate tutvumiseks Prantsuse kultuuripropagandaga Eestis. Kuid meie kultuuri tasapinnast mingit ilmet prantslastele suudab see üksik köide vaevalt pakkuda.

A. Suik.

Trükiviga.

Sõnavõtus „Lauri Kettunen, Vermlannin suomalaisten uskomuksia, taruja ja taikoja“ kohta, „Eesti Kirjandus“ nr. 10, lk. 488, 13. rida alt, on sattunud eksitav trükiviga „Petopekkoa“, kus peaks olema „Peltopekkoa“.

*Kus on elekter,
seal ka*

„Elektrik“

„Elektrik“ — organiseeritud elektrikute häälekandja — on ainus elektrotehniline ajakiri Eestis.

„Elektrik“ jälgib tähelepanelikult elektrotehnika arengut maailmas ja toob sellest värskemaid uudiseid.

„Elektrik“ annab praktilisi näpunäiteid elektrotehnisel alal töötajaile, süvendab nende teoreetilisi teadmisi ja võitleb agaralt elektrikute pere huvide eest Eestis.

„Elektrik“ on kujunenud hädavajalikuks käsiraamatuks kõigile neile, kes on huvitatud elektrimajandusest.

KES TAHAB AJAGA SAMMU PIDADA, LOEB „ELEKTRIKUT“

„Elektrik“ ilmub Elektrikute Ühingu väljaandel 6 korda aastas. Tellimishind on 2 kr. aastas, 1 kr. poolaastas. Tellimisi võtavad vastu kõik postiasutised Eestis.

Toimetus ja tallitus: Tallinn, Lühikejalg 6.

Avatud kella 9—11. Telefon 477-17.

KUUKIRI

Konjunktuur

avaldab Konjunktuurinstituudi uurimistöid

Kuukiri
KONJUNKTUUR ilmub
iga kuu algul vihkudena
64—80 lk.

Tellimishind 8 kr.
aastas, poolaastas 5 kr.

- TOOB konjunktuurindekseid tähtsamate majanduselu nähtuste kohta originaalsel ja piltlikul kujul.
- ANNAB Eesti majanduselu nähtuste igakülgse objektiivse hinnangu.
- JÄLGIB välismaa majanduselu, maailmamajanduse ja ühiskondlikke probleeme.

NÄDALAKIRI

Majandusteated

toob järjekindlat informatsiooni saaduste ja kaupade tootmise ning turustamise kohta ja lühemaid ülevaateid ning uudiseid.

Kõiki alasid püütakse käsitleda eriti just praktilisest küljest, et olla abiks meie tööstuse ja kaubanduse tegelastele.

MAJANDUSTEATED ilmuvad igal teisipäeval, 20 lk. kaustas, tellimishind 5 kr. aastas, poolaastas 3 kr. Ühes kuukirjaga KONJUNKTUUR tellimishind 12 kr. aastas, poolaastas 7 kr.